

T.C.

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HADİS İLİMLERİNDE EHL-İ BİD‘AT VE RİVÂYETİ: EBÛ
MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Mesut ÇETİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK

Bingöl - 2021

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**HADİS İLİMLERİNDE EHL-İ BİD'AT VE RİVÂYETİ: EBÛ
MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR ÖRNEĞİ**

Hazırlayan
Mesut ÇETİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK

Bingöl - 2021

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	V
TEZ KABUL ve ONAY	VI
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	1
3. Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur'un Yaşadıkları Çevre	2
3.1. Basra'nın İnşası ve Önemi.....	2
3.2. Sosyal Yapı.....	4
3.3. Siyasî Yapı.....	4
3.4. İlmî Yapı.....	7
3.5. Mezhebî Yapı.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

EHLİ BİD'AT VE RİVÂYETİ

1.1.1. Ehl-i Bid'atin Sözlük ve İstilah Anlamı	12
1.2. Ehl-i Bid'at Sayılan Fırkalar	15
1.2.1. Şîa	15
1.2.2. Hâricîler	17
1.2.3. Cehmiyye.....	18

1.2.4. Mürcie.....	19
1.2.5. Mu'tezile.....	20
1.3. Ehl-i Bid'atin Rivâyetlerinin Kabulü ve Reddi.....	22
1.3.1. Mutlak Olarak Reddedenler.....	23
1.3.2. Şartlı Olarak Kabul Edenler.....	24
1.3.2.1. Yalanı Helal Saymama Şartı.....	25
1.3.2.2. Bid'atının Davetçisi Olmama Şartı.....	25
1.3.3. Sahihayn'da Bid'atçinin Rivâyeti	27

İKİNCİ BÖLÜM

ATÂ B. EBÎ MEYMÛNE VE ABBÂD B. MANSUR'UN HAYATLARI

2.1. Atâ b. Ebî Meymûne'nin Hayatı	30
2.1.1. İsmi ve Doğumu	30
2.1.2. Ailesi.....	30
2.1.3. Vefatı	31
2.2. Atâ b. Ebî Meymûne'nin İlmî Kişiliği	31
2.2.1. Cerh ve Ta'dîl Durumu.....	31
2.2.2. Hocaları.....	32
2.2.3. Talebeleri.....	36
2.2.4. Tabakası.....	40
2.3. Atâ b. Ebî Meymûne'nin Hadis İlmindeki Yeri	41
2.3.1. Âlimlerin Kendisi Hakkında Söyledikleri	41
2.4. Atâ b. Ebî Meymûne ve Tedlîs.....	42
2.4.1. Tedlîsin Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Hükümü	42
2.4.2. Tedlîs'in Kısımları.....	43
2.4. Abbâd b. Mansur'un Hayatı	44
2.4.1. İsmi ve Doğumu	45

2.4.2. Ailesi ve Vefatı	45
2.5. Abbâd b. Mansur'un İlmî Kişiliği	45
2.5.1. Hocaları.....	45
2.5.2. Talebeleri	50
2.6. Abbâd b. Mansur'un Hadis İlmindeki Yeri.....	54
2.6.1. İhtilatın Tanımı ve Hükümü	54
2.6.2. Âlimlerin Kendisi Hakkında Söyledikleri	55
2.7. İtikadî Mezhepleri	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR'UN RİVÂYETLERİ

3.1. Atâ b. Ebî Meymûne'den Gelen Rivâyetler	59
3.1.1. Su ile Tahâret.....	59
3.1.2. İsmi Değiştirilmesi	61
3.1.3. İnşikâk Sûresi Okunduğunda Secde Edilmesi	63
3.1.4. Kıyası Cezasının Afv Edilmesi	65
3.1.5. Mümin Kardeşin Gözetilmesi.....	66
3.1.6. Değerlendirme	67
3.3. Abbâd b. Mansur'un Rivâyetleri	68
3.3.1. Hastalık Nedeniyle Dağlanma	68
3.3.2. Tövbe Ettikten Sonra Rivâyet Etme	70
3.3.3. Abdest Uzuvarının Üçer Defa Yıkanması	71
3.3.4. Sadakanın Önemi.....	73
3.3.5. Yağışlı Havalarda Namaz	74
3.3.6. Acve Hurmasının Fazileti	76
3.3.7. Mülâne Konusu.....	77
3.3.8. Değerlendirme	77

SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	81
ÖZGEÇMİŞ.....	92

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “HADİS İLİMLERİNDE EHL-İ BİD‘AT VE RİVÂYETİ: EBÛ MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR ÖRNEĞİ” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2021

Mesut ÇETİN

TEZ KABUL ve ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mesut ÇETİN tarafından hazırlanan “*HADİS İLİMLERİNDE EHL-İ BİD‘AT VE RİVÂYETİ: EBÛ MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR ÖRNEĞİ*” başlıklı bu çalışma, /..... / 2021 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Hadis Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:		İmza:
Danışman	:	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK	İmza:
Üye	:		İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 15/12/2021 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İslâm dininin ikinci temel kaynağı sünnet ve bunun tedvin edilmiş hali olan hadis, gerek dini ilimlere kaynaklık etmede gerekse Kur'an'ın doğru anlaşılması noktasında büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı sahâbe, tabiîn ve onlardan sonra gelen nesiller hem Kur'ân'a hem de nebevî sünnete gereken hassasiyeti ve ihtimamı göstermişlerdir. Dolayısıyla bu ilimle uğraşan kimseler önemli bir yere sahiptirler. Hadis ve dolayısıyla sünnet, Kur'an ahkâmının Müslüman toplumunun gündelik yaşantısında ma'kes bulmasına ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risâletinin tüm insanlığa ulaşmasına vesile olan en önemli faktördür.

Sahâbe nesli sünnetin sonraki nesillere ulaşmasında âzamî gayret göstererek tahammül ettikleri vazifeyi yerine getirdikleri gibi sünnetin pınarından beslenen tabiînler de sahabeden devraldıkları görevi layıkıyla yerine getirmişlerdir. Onlar nice değerli talebeler yetiştirip çok kıymetli eserler telif etmişlerdir. Ebû Mûaz Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur en-Nâcî tabiîn neslinden olan iki muhaddistir.

Hadis ilimlerinde şahsiyet sahibi olan Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur'u yakından tanımak, ilmî kişilikleri hakkında bilgi vermek ve haklarında yapılan ithamlardan dolayı rivâyetlerini incelemek amacıyla tez çalışmamızı konumuzla "*Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur Örneği*" olarak belirledik.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve çalışmada başlıca yararlanılan kaynaklardan bahsedilmiştir. Ayrıca çalışmaya konu olan iki şahsın da Basralı olması hasebiyle doğdukları şehrin kuruluşu, sosyal, siyasal ve ilmî yapısı genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde kendilerine nispet edilen ehl-i bid'at ve rivâyetlerine değinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur'un hayatlarına, ilmî kişiliklerine ve ulemanın onlar hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise her iki muhaddisin de *Kütüb-i Tis'a* külliyatında yer alan rivâyetlerine değinilerek genel değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamı hazırlarken benden yardımlarını esirgemeyen ve bana rehberlik eden danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK'e, verdiği fikirlerle bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Nizamettin ÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA hocalarıma teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca çalışma boyunca tüm zahmetlerime katlanan ve manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli eşim Reyhan Hanım ile Kızım Nursima'ya şükranlarımı sunuyorum. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Mesut ÇETİN

ÖZET

Tezin Başlığı: Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur Örneği

Tezin Yazarı: Mesut ÇETİN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Ali ÇELİK

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı: Hadis Bilim Dalı

Kabul Tarihi: .../ .../

Sayfa Sayısı: ... (ön kısım) + (tez) + (ekler)

Hadis tarihi; rivâyetlerin ister koruyucu ister taşıyıcı nitelikte olsun insan etkisine son derece açık olduğunu göstermektedir. Bu amaçla rivâyetleri aktaran râvilerden oluşan ve aralarındaki bağın niteliğini ifade eden isnad, bu değerlendirmelerin temelini oluşturunca, kaynak sormak ve bu râvilerin kimliklerini, yeterlilik ve güvenilirliklerini araştırmak zorunlu hale gelmiştir. Zaman içerisinde râvi tenkidine yönelik ilkeler ortaya konulmuş ve hadis ilminin bir alt disiplini olarak râvinin hadis rivâyeti bakımından güvenilirliğinin tespitini amaç edinmiştir. Bu amaçla cerh-ta'dil hadis ilimleri içerisinde yerini almıştır. Râvinin güvenilirliği bağlamında araştırılan bir yönde onun îtikadî düşünce ve aidiyetinin mahiyeti olmuştur. Siyasi fırkalar dışında kalan îtikadî düşünce veya mensubiyetinin belirlenmesi, isimlendirilmesi ve bid'at ehli olarak tanımlanmasının ehl-i hadis tarafından yapıldığı söylenmelidir.

Bid'at ehli olarak telakki edilen Kaderîlik fırkasına mensubiyetleri ile bilinen ve tedlîs yapmakla itham edilen Atâ b. Ebî Meymûne ile Abbâd b. Mansur Basralı iki muhaddistir. Bazı münekkitler tarafından tevsik edilen Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur'un rivâyetleri bazı *Kütüb-i-Tis'a* kaynaklarında yer almıştır. Ancak Abbâd b. Mansur ömrünün sonlarına doğru bazı âlimler tarafından muhtelit bir râvi olmakla itham edilerek rivâyetleri tartışılmıştır.

Bu çalışmada tâbîin dönemi muhaddislerinden Atâ b. Ebî Meymûne ile Abbâd b. Mansur'un hayatı ve hadis ilmindeki yerleri ele alınmıştır. Bu sebeple öncelikle doğdukları ortam genel hatlarıyla resmedilerek ilmî kişiliklerine

değinilmiş, daha sonra hadis ilmindeki konumları ele alınarak rivâyetleri değerlendirilmiştir. Amacımız genelde, İslâm dinine; özelde ise hadis ilmine katkı sunan, bu alanda çaba gösteren şahsiyetleri daha iyi tanımak ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ehl-i Bid'at, Rivâyet, Ebû Mûaz, Abbâd b. Mansur

ABSTRACT

Title of the Thesis: İn Hadith Sciences Ahl-i Bid'at and His Narration: Abu Mûaz and Abbâd b. Mansur Example
Author of the Thesis: Mesut ÇETİN
Supervisor: Dr. Lecturer Member Ali ÇELİK
Department: Basic Islamic Sciences
Discipline: Hadith Discipline
Date of Acceptance: .../ .../
Pages: ... (front part) +... .. (thesis) +... .. (adds)
<p>The history of hadith shows that the narrations, whether protective or carrier, are extremely open to human influence With this aim; When the isnad, which consists of narrators who narrated the narrations and expresses the nature of the bond between them, formed the basis of these evaluations, it became necessary to ask for sources and to investigate the identity, competence and reliability of these narrators. In time, the principles and criteria for criticizing the narrators were put forward and these criteria were later included in the science of cerh-ta'dil, which aimed to determine the reliability of the narrator in terms of hadith narration as a sub-discipline of hadith science. Another aspect that has been explored in the context of the reliability of the Râwî has been the nature of his religious thought and belonging. It should be said that the determination of religious beliefs or affiliations other than political sects, naming them and describing them as people of bid'ah were made by Ahl al-Hadith.</p> <p>Known for his affiliation to the party of Kaderîlik, considered to be a person of bid Bat and accused of doing tadrîs, Ata b. Abu Maimuna Abbad b. Mansur is two hadith scholars from Basra. Ata b, whose narrations are accepted as receivable. Abu Maimuna and Abbâd b. Mansur's narrations are included in the main hadith sources, especially the Kutub-i-Tis'a. However, Abbâd b. Towards the end of Mansur's life, some scholars accused him of being a various narrator and his narrations were discussed.</p> <p>In this study, Ata b. Abi Maimuna and Abbâd b. Mansur's life and place in</p>

the science of hadith are discussed. For this reason, first of all, the environment in which they were born was depicted in general terms and their scientific personalities were mentioned, and then their rumors were evaluated by considering their position in the science of hadith. Our aim is to get to know better the people who contribute to the religion of Islam in general and the science of hadith in particular, and to make efforts in this field, and to contribute to the work to be done in this field to some extent.

Keywords: Hadith, Ahl-i Bid'at, Narrative, Abu Mûaz, Abbâd b. Mansur

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.g.m	: Adı Geçen Makale
A.mlf	: Adı Geçen Müellif
AÜY	: Ankara Üniversitesi Yayınları
B.	: Bin/İbn
B.y.	: Basım Yeri Yok
Bkz.	: Bakınız
Bnt.	: Bint
BÜ	: Bingöl Üniversitesi
BÜİFD	: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölüm Tarihi
R.a.	: Radiyallahu Anh
R.anha	: Radiyallahu Anhâ
S.	: Sayfa
S.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: Sayı

TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Ts.	: Tarihsiz
V.dğr.	: Ve Diğerleri
Vb.	: Ve Benzeri
Vr.	: Varak
Y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu: *Hadis İlimlerinde Ehl-i Bid'at ve Rivâyeti: Ebû Mûaz Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur örneği* olduğundan öncelikle bid'at kavramı ve bid'atçının rivâyetleri hakkında yapılan değerlendirmeler ele alınmış akabinde sırasıyla bahse konu edilen râvilerin hayatlarını, ilmî kişiliklerini, mensub oldukları mezhep, hadis ilmindeki yerleri ve rivâyetlerinin değeri konu edinilmiştir.

Hicrî I. ve II. yüzyıl, hadis ilminin oluşumu ve gelişimi açısından önemli bir zaman dilimi olarak kabul edilmiştir. Nitekim bu dönemde hadis ilmiyle ilgili birçok gelişme yaşanmış, farklı ekoller ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra sahâbe, onun sözlerine yalan karışmaması için çaba sarf etmiş ve bu hassasiyetlerini kendilerinden sonraki nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Ayrıca tâbiînler de bu mirası devam ettirmişlerdir.

Araştırmanın amacı: Atâ b. Ebî Meymûne (ö. 131/748) ile Abbâd b. Mansur (ö. 152/769) kanalı ile gelen rivâyetlerin incelenip kendilerine nispet edilen ithamların rivâyetlerine etkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Öncelikle çalışmaya konu edilen muhaddislerin yaşamış oldukları Basra'nın kuruluşu, siyasi, sosyal ve ilmî yapısı hakkında ilgili kaynaklardan bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Ardından her iki muhaddisin sırasıyla ilmî kişilikleri, hadis ilmindeki konuları, ehl-i bid'at olarak nitelenmeleri, Abbâd b. Mansur'un ihtilât durumu vb, konularda temel klasik kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca cerh-ta'dil konusunda kendileri hakkında yapılan ithamlara yer verilerek bu konudaki görüşler zikredilmiştir. Rivâyetleri, bazı *Kütüb-i Tis'a* kaynakları olmak üzere diğer muteber kaynaklardan zikredilerek buradaki rivâyetleri incelenip değerlendirilmiştir.

Hicrî takvimini miladî takvime dönüştürmede http://www.i-takvim.com/takvimler/hicri_takvim_cevir.php adresinden faydalanılmıştır. Araştırmada isimleri zikredilen şahısların vefat tarihleri, ıstılah ve râvilerin isimlerinin yazımında ise TDV İslâm Ansiklopedisi esas alınmıştır.

Konumuz bir biyografi çalışması olduğu için ana kaynaklar, ricâl ve tabakât eserleridir. Ayrıca Basra ile ilgili tarihi kaynaklardan da yararlanılmıştır. Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızda İbn Sa'd'ın (ö. 230-845) *Tabakât*'ına, Halife Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitâbu't-tabakât*'ına, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*'ine, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'ine, Yakût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Büldan*'ına, el-Mizzî'nin (ö. 742-1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'ine, Zehebî'nin (ö. 748-1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Tezkiretü'l-huffâz*'ına, İbn Hacer'in (ö. 852-1449) *el-İsâbe ve Takribü't-Tehzîb fi rical'il kütüb'ü-tis'a*'sına, Veysel Özdemir'in *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûlü*'ne, Ali Çelik'in *Basra'da Hadis*'ine ve *DİA* maddeleri olmak üzere çeşitli ricâl, tarih, terâcim ve tabakât kitaplarına müracaat edilmiştir.

3. Ebû Mûaz ve Abbâd b. Mansur'un Yaşadıkları Çevre

Atâ b. Ebî Meymûne ile Abbâd b. Mansur, Basra'da yaşamış olan tâbiûn muhaddislerdendir. Hayatlarına geçmeden önce onların hadis ilmine olan katkılarını daha iyi anlayabilmek için yaşadıkları dönemin siyasî ve ilmî yapısının bilinmesinin gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Dolayısıyla Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur'un yaşadıkları dönemin siyasî ve ilmî alt yapısından başlayarak bu dönemde Basra'da ilmî ve kültürel hayatın gelişmesine katkı sağlayan etkenler kısaca anlatılmaya çalışılacaktır.

3.1. Basra'nın İnşası ve Önemi

Hiz. Muhammed (s.a.v)'in ahirete irtihalinden sonra İslâm dünyasında fetih hareketleri oldukça hız kazanmış, Hiz. Ömer (ö. 23/644) döneminde İslâm ülkesinin sınırları genişlenmiştir. Dolayısıyla askerlerin dinlenebilecekleri ve kışı rahat ettirecekleri kayrevan/ordugâh şehirlere ihtiyaç duyulmuştur.¹ Bu bağlamda Hiz. Ömer döneminde Irak bölgesinde bugünkü şehir merkezinden 25 km uzaklıkta kurulan Basra, İslâm tarihinde ilk ordugâh şehri olma özelliğini taşımaktadır.²

Şehrin kuruluş tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler zikredilmekle

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001, c. IX, s. 6.

² Abdullah b. İsa b. İsmail en-Necdî, *Târîhu medîneti'l-Basra*, nşr. Fâhir Cebr, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, Beyrut 2010, s. 21; Can Yılmaz, "Hulefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem Dergisi*, sy. VI, Konya 2005, s. 216.

birlikte kabul edilen genel görüşe göre Basra'nın, Hz. Ömer'in hilafeti esnasında 14-16/635-636 yılları arasında Utbe b. Gazvan (ö. 17/638) tarafından kurulmasıdır.³ Kaynaklarda Utbe b. Gazvan'ın, Ubulle'yi⁴ İslâm topraklarına kattıktan sonra Hureybe denilen mevkiye gelmiş ve Halife Ömer'e bir mektup yazarak ordunun sefer dönüşü istirahat edebileceği ve kış mevsimini rahat geçirebilecekleri bir yerleşim yeri kurma konusunda kendisinden izin istediği kaydedilmektedir. Hz. Ömer gelen mektuba cevaben tercih edilecek mevkinin hilâfet merkeziyle iletişim ve ulaşımına uygun, su kaynakları ve meralara yakın olması şartıyla izin verildiği ifade edilmektedir. Şehrin kurulması için halifenin şart koştuğu ortamı hazırlamak adına Utbe b. Gazvan, gerekli araştırmaları yaptıktan sonra uygun mekânı bulmuş, ardından da Hz. Ömer'e bir mektup yazarak durumu bildirmiş, Hz. Ömer de belirtilen mıntıkaya şehrin kurulmasına izin vermiştir.⁵

Şehrin malî ve mîmârî gücü oldukça zayıf olduğundan ilk etapta insanların mesken tutmak istemediği Basra'ya, Hz. Ömer'in yaptığı bazı malî vb. değişiklikler neticesinde civarda bulunan kabileler şehre göç etmeye başladılar. Şehre yerleşmelerinin sadece malî ve mimârî sebepler olmadığı düşünülmektedir. Nitekim Hz. Ömer fetihlerden elde edilen kaynakların bazılarını bu şehre aktarması ve Basra halkına başkalarına tanınmayan birtakım imtiyazlar tanınması bu şehri câzip hale getirmiştir. Daha sonra farklı sebeplerden dolayı şehre yerleşenler de olmuştur.⁶ Nitekim kaynaklar, bu dönemde nüfusun yaklaşık olarak 200.000'e yaklaştığı bildirmişlerdir.⁷ Basra, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) halifeliği esnasında, askerî merkez olma özelliğini gittikçe kaybederek sivil bir şehir olmaya yavaş yavaş başlamıştır. Basra'nın bugünkü coğrâfî konumu, Irak Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır. İslâm Medeniyeti'nin önemli bir şehri olma özelliğini koruyan Basra, kurulduğu ilk günden bu güne değişik tahrîbatlar yaşamış ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.⁸

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 6.

⁴ Ubulle'nin coğrafi konumu ve şekli için bkz. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Sübhü'l a'sâ fi sina'ti-l İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Dâru'l Kütübi'l-İlmiye, Dimaşk ts, c. IV, s. 339.

⁵ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tubbâ - Ömer Enis et-Tubbâ, Mevsu'atu'l-Me'arif, Beyrût 1987, s. 483; Ali Çelik, *Basra'da Hadis İlk Üç Asırda*, İlâhiyât, Ankara 2020, s. 32.

⁶ Zarîf A'zamî, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, Müessesetü Hindâvî, Kâhire 2017, s. 11; Çelik, *Basra'da Hadis İlmi*, s. 35; Abdulhalik Bakır, "Basra", *DİA*, Ankara 1992, c. V, s. 109.

⁷ Belâzurî, a.g.e, s. 488; Çelik, *Basra'da Hadis İlmi*, s. 36; Bakır, a.g.m, c. V, s. 110.

⁸ Çelik, *Basra'da Hadis İlmi*, s. 36.

3.2. Sosyal Yapı

Bilindiği üzere Basra ilk kurulduğu zamanda; şehrin sâkinleri, ordugâh olması hasebiyle askerler ve az sayıda âilelerden oluşmaktaydı. Orduyu oluşturan askerler bu dönemde ekseriyetle Arap ırkindan oluşmaktaydı. Nitekim Basra'nın fethi sırasında orduya katılan Vâil⁹ ve Temim¹⁰ kabilelerine bakıldığında bunu söylemek daha mümkün hâle gelmektedir.¹¹ Bu dönemde, civardaki kabilelerin yeni kurulan şehrin diğer şehirlere nispeten gelir düzeyinin az olması bu şehre rağbet göstermemelerine sebebiyet verince Hz. Ömer'in de Basra halkına çeşitli imtiyazlar vermesi neticesinde şehrin refah seviyesi ve ekonomik durumunda iyileşme görülmüştür. Bu iyileşme hareketini fark eden civardaki kabile ve bedeviler, bu şehre yerleşmek için âdeta yarış haline girmişlerdir.¹² Bu dönemde farklı rivâyetler olmakla birlikte Basra'ya takribî 40 kabilenin yerleştiği rivâyetler arasındadır.¹³

Diğer İslâm beldelerinde olduğu gibi Basra'da da yerel halk, hiyerarşik sınıflandırılmaya tâbi tutulmuştur. En üst seviyede Araplardan oluşan idareci ve askerler bulunurken daha sonra sırasıyla Mevâlî, Zimmî ve köleler bu sınıflandırmada yerlerini almışlardır.¹⁴

3.3. Siyasî Yapı

Basra, ilk vâlisi olan Utbe b. Gazvan'ı kaybettikten sonra halife Hz. Ömer tarafından şehre yeni vâililer atanmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Basra'da vâililik makamına, Utbe'nin yanı sıra sırasıyla Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) ve Mûsâ el-Eş'ari (ö. 42/662) getirilmiştir.¹⁵ Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman, Basra vâililiği makamına kendi halasının oğlu olan Abdullah b. Âmir'i (ö. 59/679)

⁹ Bekir b. Vâil Kabilesi: Adnânîler'e mensup büyük bir Arap kabilesi olup savaşçı kimliklerini tercih etmektedirler. Hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkâl, "Bekir b. Vâil", *DİA*, Ankara 1992, c. V, s. 362-363.

¹⁰ Temim Kabilesi: Adnânîler'e mensup olup genellikle hayvancılıkla uğraşan ve göçebe olan bir Arap kabilesidir. Hakkında geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, "Temim", *DİA*, Ankara 2011, c. XL, s. 418-419.

¹¹ Basra bölgesinin fethi esnasında Utbe b. Gazvan'ın ordusuna katılan Vâil Kabilesinin en büyük kolu olan Bekir b. Vâil ile Basra çöllerinde yaşayan Temim Kabileleri Arapların büyük kabilelerinden kabul edilirdi.

¹² Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 37; Bakır, a.g.m, c. V, s. 109.

¹³ Ahmed Ali Sâlih, *et-Tanzîmâtü'l-İçtimâ'îye ve'l-İktisâdiye fi'l-Basra*, Matba'atu'l-Ma'arif, Bağdat 1953, s. 29.

¹⁴ Sâlih, a.g.e, s. 29; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 37.

¹⁵ Sâlih, a.g.e, s. 27.

vâli olarak tayin etmiştir.¹⁶ Abdullah b. Âmir'in vâliliği döneminde ise fetihlerle beraber şehrin malî anlamda gelişimine katkı sağlayacak birçok girişimde bulunulmuştur.¹⁷ Öyle ki Abdullah, Basra'nın en cömert kişilerinden sayılmıştır.¹⁸ Abdullah b. Âmir'in vâliliğinin son döneminde önemli siyasî çalkantılar yaşanmıştır. Cemel vak'asında (36/656) yaralanmış ve savaşın ardından Şam'a gitmiştir.¹⁹

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halife olan Hz. Ali (ö. 40/661), Basra vâliliğine Basra ve civarına hâkim olan Osman b. Huneyf el- Ensârî'yi (ö. 41/661) getirmiştir.²⁰ Ancak görevi sırasında Hz. Osman'ın katillerinin bulunup intikamını almak amacıyla bir araya gelen grupla çatışmaya girince şehri terk ederek oradan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Hz. Ali, Basra ahâlisinden bîat aldıktan sonra Osman b. Huneyf'ten boşalan vâlilik makamına hem âlim bir kişiliğe sahip hem de devlet işlerinden oldukça iyi anlayan biri olması yanında, başarı ile bu görevi yürüteceğine inandığı amcazâdesi olan Abdullah b. Abbâs'ı (ö. 68/687) atamıştır. Fakat Abdullah da görevi sırasında birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Bu tatsız sıkıntılar neticesinde 40/661 yılında Basra'yı terk etmiştir.²¹ Ardından Halife Hz. Ali, vâlilik makamına Humrân b. Ebân'ı (ö. 75/694) getirdi. O da Hz. Ali'nin vefatı ve Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) da görevden çekilmesine kadar bu görevi yürütmüştür.²²

Hilâfet Muâviye b. Ebû Süfyân'a (ö. 60/680) geçince müslümanlardan bîat almaya başlamıştır. Basra'ya, Hz. Osman'ın katillerini bulmak için çok çaba harcayan Büsr b. Ebû Ertad'ı (ö. 86/705) vâli olarak atamıştır. Daha sonra Hz. Osman'ın vâlisi olan Abdullah b. Âmir'i tekrardan göreve getirmiştir. Fakat Abdullah, şehirdeki Hâricî hareketliliğine karşı yumuşak tavırlar sergileyince 45/665 yılında vâlilikten azlederek yerine Abdullah b. Haris el-Haşimî (ö. 84/703) atamıştır.

¹⁶ Ali Muhammed Sallâbî, *İslâm Târîhi*, çev. Şerafettin Şenaslan-Faruk Aktaş, Ravza Yayınları, İstanbul 2009, c. V, s. 255.

¹⁷ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Târihü İbn Haldûn*, thk. Halil Şuhâde-Suheyl Zukkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrût 2000, c. II, s. 577; Sallâbî, a.g.e, c. V, s. 256.

¹⁸ Nu'mân b. Muhammed, "*Kitâbü Ma'deni'l-cevâhir fî târihi'l-Basra ve'l-Cezâir*", nşr. Muhammed Hamidullah, ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Beyrût 1972, c. VII, s. 24.

¹⁹ A'zamî, a.g.e, s. 18; Bakır, a.g.m, c. V, s. 109; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 84-85.

²⁰ Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Basra*, Orsam, Ankara 2012, s. 33.

²¹ İbn Abbâs'ın valilik sürecinde yaptığı harcamalarla ilgili Hz. Ali'nin bir soruşturma başlattığı ve bunun üzerine İbn Abbâs'ın beytülmalından yüklü bir meblağ alarak şehri terk ettiği kaynaklarda yer alır. Bu iddialara dair bkz. İsmail Lütfî Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 77.

²² A'zamî, a.g.e, s. 23.

Muâviye aynı yıl yeni atadığı vâliden beklediği başarıları göremeyince yerine Basra'nın önceki vâlilerinden Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) vâli olarak tayin etmiştir.²³

Basralılar, Hâricîlerin baskılarından dolayı 64/685 senesinde Hicaz bölgesinde halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e (ö. 73/692) bîat etmişlerdir.²⁴ Hâris b. Rebîa el-Mahzûmî (ö. ?) vâliliği döneminde Basra'nın yönetimi Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) tarafından ele geçirilince Abdullah b. Zübeyr, 67/686 senesinde Mus'ab b. ez-Zübeyr (ö. 72/691) komutasında bir ordu yollamış, buraya gelen ordu Basra'yı tekrar ele geçirerek Muhtâr'ı etkisiz hale getirmiştir.²⁵ Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervân (ö. 85/705) Basra ve Kûfe yönetimini tekrar ele geçirmek için 72/691 tarihinde birtakım girişimlerde bulunarak Basra ve Kûfe yönetimini yeniden Emevîlerin kontrolüne geçirmiştir. Böylece Abdullah b. Zübeyr yaklaşık dokuz yıl süren hâkimiyetini kaybedince²⁶ Basra'ya olan hâkimiyeti de son bulmuştur.²⁷

Abdülmelik, 72/691 yılında Basra'ya vâli olarak önce Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'i (ö. 126/743) ardından kardeşi Bişr b. Mervân'ı (ö. 75/694) tayin etmiştir. Bişr bu dönemde Basra'nın kronik problemi haline gelen Hâricîlerle mücadeleyi elden bırakmayarak birçok yeri yağmalayan Hâricîleri etkisiz hale getirmiştir. Vâli Bişr, Hâricîlerin yanı sıra Şirzencî önderliğinde toplanan zencîlerle de birçok çatışmaya girmiştir. Ayrıca Mervân'ın ansızın gelen ölümü de orduyu büyük şoka uğratmıştır.²⁸ Bütün bu problemlerin önüne geçmek için halife, Basra ve Kûfe vâliliğine otoriter yapısı ile tanınan Haccâc b. Yusuf'u (ö. 95/714) getirmiştir.²⁹ Vâlinin, kendine has tavırlar ve zalimce fiiller sergilemesi halkı bezdirmiş, hatta kendi komutanlarına bile itâat etmemişlerdir. Bunun neticesinde Haccâc'ın komutanlarından olan İbnü'l-Eş'as (ö. 85/704) 81/400 yılında isyan çıkartarak

²³ İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *el-Büldân*, nşr. Muhammed Emin ed-Dannâvî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 128; Abdülkerim Özaydın, "Büsr b. Ebû Ertât", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 494; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Haris el-Haşimî", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 105.

²⁴ A'zamî, a.g.e, s. 29.

²⁵ A'zamî, a.g.e, s. 31-32.

²⁶ İbnü'z-Zübeyr'in şehrin yönetimi kaybetmesine dair anlatılan şu olay dikkate değerdir: 71/690 senesinde Mus'ab b. ez-Zübeyr, Basra ve Kûfe'nin önde gelenleri ile Mekke'ye gitmiş ve bu kişilere verilmek üzere İbnü'z-Zübeyr'den birtakım a'tâlar istemiştir. Abdullah'ın bu isteği reddetmesinin ardından şehirlerine üzgün dönen Basralılar gizlice Abdülmelik b. Mervân'a mektup yazıp ona bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bkz. A'zamî, a.g.e, s. 33.

²⁷ A'zamî, a.g.e, s. 34-35.

²⁸ A'zamî, a.g.e, s. 37; Bkz. Mustafa Demirci, "Zenc", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 249-251.

²⁹ Özaydın, "Bişr b. Mervân", *DİA*, İstanbul 1992, c.VI, s. 223.

Basra'nın yönetimini ele geçirmiş ve halktan bîat almaya başlamış³⁰ İbnü'l-Eş'as, Deyrülcemâcim'de³¹ mağlup olup öldürülünce yönetimi tekrar Haccâc ele almıştır.³²

Halife I. Velîd (ö. 96/715) vefat edince yerine kardeşi Süleyman (ö. 99/717), halife olmuştur. 99/717 yılında halife Süleyman'ın ölümü ardından Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) halifeliğini îlân etmiştir.³³ Ömer b. Abdülazîz'in halifelik dönemi boyunca Basra'da vâlilik yapanlar: Yezîd b. el-Mühelleb b. Ebû Sufra, (ö. 82/702) Adî b. Ertat el-Fezârî (ö. 102/720), Abdullah b. Hilâl el-Kilâbî (ö. ?) ve Süfyân b. Abdullah el-Kindî (ö. ?) gibi isimler olmuştur. Ömer b. Abdülazîz'in vefatından sonra halifelik makamına II. Yezîd (ö. 105/720) oturdu. Ömer'in döneminde hapse atılan İbnü'l-Mühelleb (ö. 102/720), bu dönemde hapisten kaçarak Basra'da birçok kişiyi etrafına toplayarak şehrin yönetimini ele geçirdi öğrenen Yezîd, 102/720 yılında büyük bir ordu hazırlayarak Vasıt'ta³⁴ İbnü'l-Mühelleb'le savaşmış ve galip gelerek İbnü'l-Mühelleb'i öldürmüştür. Bu olay, İslâm tarihinde "İbnü'l-Mühelleb fitnesi" diye bilinmiştir.³⁵

Abbâsî devletinin kurucusu olan Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (ö. 136/754), Süfyân b. Muâviye b. Yezîd b. el-Mühelleb'i (ö. ?) Basra'yı almak üzere yollamış ve şiddetli çarpışmalardan sonra Basra, Abbâsî hâkimiyetine girmiştir. Böylece Emevîlerin Basra hâkimiyeti 132/749 yılında sona ermiştir.³⁶ Araştırmaya konu olan muhaddislerden biri olan Atâ b. Ebî Meymûne'nin yaşamı boyunca Basra, Emevî devleti hâkimiyeti ile yönetilmiştir.

3.4. İlmî Yapı

İlk dönemde Müslümanlar; Kur'ân, hadis, fıkıh gibi ilimlere gösterdiği rağbeti diğer gayr-i şer'î ilimlere göstermemişlerdir.³⁷ Nitekim İslâm'ın doğuşundan Emevî yönetimine kadar olan dönemde Müslümanlar daha çok iç çekişmeler ve

³⁰ Azamî, a.g.e, s. 38; Bakır, a.g.m, c.V, s. 110; Bkz. Mehmet Dalkılıç, "Emeviler Dönemi Muhalif Hareketlerden Birisi: "Abdurrahmân bin Muhammed bin el-Eş'as İsyanı", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2012/1, sy. 22, s. 189-203.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Nuri Ünlü, "Deyrülcemâcim", *DİA*, İstanbul 1994, c.IX, s. 270.

³² Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 37; Hakkı Dursun Yıldız, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 33.

³³ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 53-55.

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsıt", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, s. 541-544.

³⁵ Azamî, a.g.e, s. 40-41.

³⁶ Azamî, a.g.e, s. 43.

³⁷ Emin Kudât, *Fecru'l-İslam*, Müessesetü Hindâvî, Kahire 1933, s. 227; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 47.

yoğun fetih hareketleri gibi durumlarla uğraşmalarından dolayı ilmî hayat, istenilen düzeye ulaşamamıştır. Fakat bu durumlar, ilmî ve fikrî hayatı her ne kadar olumsuz etkilemiş olsa da tamamen gelişimini ortadan kaldıramamıştır. Ayrıca Müslümanlar, fetihler için çıktıkları seferlerde farklı medeniyetlerden yararlanmışlardır. Böylece kendi kültürlerinin gelişimine de katkı sağlamışlardır.³⁸ Bunun neticesinde Irak bölgesinde Basra, İslâm medeniyetinin önemli merkezleri arasına girmiştir.³⁹

Basra'ya göç eden sahâbi ile tâbiînler başta Kur'ân, tefsir, fıkıh, hadis ve Arap dili gibi İslâmî ilimlerin gelişmesine katkı sağlamışlardır.⁴⁰ Hatta Hz. Ömer, Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra'ya vâli olarak tayin ettiğinde dini konularda kendisine yardım etmeleri için takriben on sahâbeyi de beraberinde göndermiştir.⁴¹ Şehre yerleşen Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İmrân b. Husayn (ö. 52/672) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi sahâbiler de belde halkının İslâm'ı öğrenmesi için büyük gayret sarf etmişlerdir.⁴²

Bu gelişmeler ışığında Basra'da birçok dinî ilim de gelişmiştir. Bu ilimlerden bir tanesi de kıraât ilmidir. Hz. Osman döneminde mushaf çoğaltılarak birçok şehre gönderilmiş ve gönderilen şehirlerden bir tanesi de Basra olmuştur.⁴³ Vâli Mûsâ el-Eş'arî döneminde Basra'da takriben 300 kurrânın yaşadığı kaynaklarda zikredilmiştir.⁴⁴ Ayrıca kıraât imamlarından Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Ebû Amr b. el-A'lâ el-Mâzinî (ö. 154/771) ve Ya'kûb el-Hadramî de (ö. 205/821) Basra'da

³⁸ Philip, Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihî*, çev. Salih Tuğ, İFAV, İstanbul 2011, s. 335; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 68.

³⁹ Hitti, *İslâm Tarihî*, s. 336; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 69.

⁴⁰ Abdulcebbâr Nâcî, *Târihü'l-Hareketi'l-Fikriye fi'l-Basra fi'l-Asri'l-İslam*, Dâru'l-Hikme Câmî'atu'l-Basra, Basra 1991, s. 12-39; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 69.

⁴¹ Nâcî, a.g.e, s. 58; Ayrıca şehre yerleşen sahâbilerin sayısı için bkz. Emin Kudât, *Medresetü'l-hadis fi'l-Basra: hattâ el-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, s. 105; Fu'ad el-Jabalî, *The Companions of the Prophet*, s. 220-424; Hüseyin Akgün, *Sahabe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 80; Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbiler*, Akdem Yayınları, İstanbul 2015, s. 120-143; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017, s. 63-64.

⁴² Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dinî Araştırmalar*, 1999, c. II, s. 338.

⁴³ Mehmet Ünal, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraât Farklılıklarının Rolü", Fecr yayınları, Ankara 2005, s. 29; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 71.

⁴⁴ Abdussetâr Hâmid, "Devrü'l-Basrati fi Tetviri'l-Tefsîr fi'l Karneyni's Sâniye's Sâlisi'Hiçriyeyn, Mevsû'ati'l-Basrati'l-Hadâriyeti'l-Mevsû'ati'l-Fikriyye", Câmî'atü'l Basrati'l-Merkezi'l-Sekâfi, Basra 1990, s. 12; Nâcî, a.g.e, s. 57-62; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 73.

yaşam sürdürmüşlerdir.⁴⁵ Aynı şekilde Basra'da birçok müellif kırâat ilmî ile ilgili eserler telif etmişlerdir.⁴⁶

Basra'da dil ile ilgili ilimler de gelişmiştir. Nitekim şehirde daha önce kurulan kırâat iliminin gelişimi ile dil ve lügat ilimleri de büyük gelişme göstermiştir. Hatta Basra'da Kur'an'ı harekeleme işlemi de kırâat ilmî ile uğraşan dil bilimciler yapmışlardır.⁴⁷ Hz. Ali, Basralı Nahiv âlimi Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye de (ö. 69/688) dil ile alakalı çalışma yapmasını istemiş, bu çalışmalar neticesinde birçok dil bilimci yetişmiştir. Ayrıca Basra'da dil ile gelişmeler resmîleşerek "Basriyyûn" adlı bir ekol oluşmuştur.⁴⁸

Basra'da gelişen bir diğer ilim de tefsir olmuştur. Basra'da tefsir ilmine dair çalışmaları ilk olarak kısa bir süreliğine şehre yerleşen Abdullah b. Abbas⁴⁹ ile başladığı kaynaklarda ifade edilmiştir.⁵⁰ Bir sonraki dönemde bu isimleri, Ebü'l Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), İbn Sîrîn (ö. 110/729), Hasan el-Basrî ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi âlimler izlemiştir.⁵¹

Basra'da fıkıh⁵² alanında öne çıkan âlimler, tâbiûn âlimleridir. Kaynaklarda şehirde fakih olarak bilinen kişiler arasında Mutarrif b. Abdullah (ö. 87/ 706), Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711-12), Zürâre b. Evfâ (ö. 93/712), Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95/713) ve Müslim b. Yesâr (ö. 100/718) gibi isimlerin yer aldığı zikredilmiştir.⁵³ Basra tarihine dair kaleme aldığı eserinde Nu'mân b. Muhammed (ö. 363/974) de Basralı fakihleri üç tabakada ele alıp 40 fakihin ismini zikretmiştir. Bu isimlerin birçoğu muhaddis olarak da bilinmektedirler.⁵⁴

⁴⁵ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Mizânü'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Becavî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts. c. IV, s. 556; Emînüddin Ebü Muhammed Abdülvahâb Selâr, *Tabakâtü'l-Kurrâi-s-Seba*, thk. Ahmed Muhammed 'Azuz, Mektebetü'l-'Asriye, Beyrut 2003, s. 77; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 74.

⁴⁶ Basralı müellif ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nâcî, a.g.e, s. 62-67.

⁴⁷ Nâcî, a.g.e, s. 57-62.

⁴⁸ Abdunnasır Süt, *Basra ve Mutezile I-III. Asırlar*, İlahiyat, Ankara 2016, s. 78.

⁴⁹ Ebü Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakatü'l-asfiyâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Mektebetü'l Hanci, Beyrut 1996, c. I, s. 256-257.

⁵⁰ Hâmid, Abdussetâr, "Devrü'l-Basrati fi Tetviri'l-Tefsîr fi'l Karneyni's Sâniye's Sâlisi'Hiçriyeyn", *Mevsû'ati'l-Basrati'l-Hadâriyeti'l-Mevsû'ati'l-Fikriyye*, Câmi'atü'l Basrati'l-Merkezi'l-Sekâfi, Basra 1990, s. 12-13.

⁵¹ Kudât, a.g.e, s. 56.

⁵² Bkz. Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 6.

⁵³ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 180.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Nu'mân b. Muhammed, a.g.e, s. 9-10.

Kaynaklar, Basra'da hadis ilminin farklı bir yeri olduğunu, iki asırlık tarihî süreçte meydana gelen gelişmelerde her zaman ön planda olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁵ Bu söylemin en büyük delili ise Hz. Ömer'in Basra'ya vâli olarak gönderdiği Mûsâ el-Eş'ari ile birlikte dinî konularda halkı aydınlatmak üzere birçok sahabîyi de göndermiş olmasıdır. Mûsâ el-Eş'arî ve yanındaki sahâbîler namaz vakitleri dışında mescidin bir köşesinde ders halkaları kurarak Basralılara Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünnetini/hadislerini öğretme anlamında hadis öğretmenleri olmuşlardır.⁵⁶ Ayrıca İbn Sîrîn, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) gibi âlimler Basra'da rivâyetlerin sağlam bir şekilde korunmasına ve hadis ilminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.⁵⁷ Basra şehrinin, bu gelişmeler ışığında diğer dinî ilimlerde olduğu gibi hadis ilminin gelişmesinde de önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

3.5. Mezhebî Yapı

Basra, her ne kadar etnik ve mezhebî çeşitliliği barındırsa da şehrin genel mezhebî yapısı Sünnîliktir. Sünnî yapı ilk dönemde Osmânîlik şeklinde ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Dolayısıyla Basra, Osmânîliği ile tanınan bir şehirdir, gibi yargılar da bu bağlamda değerlendirilmiştir.⁵⁹ Kaynaklarda Basralı râvilerinde Osmânî olmakla itham edilmiş râvi sayısının sadece beş olduğu zikredilmiştir. Bunlar: Abdullah b. Şakîk (ö. 108/726), Abdullah b. Avn (ö.151/768), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) ve Bişr b. Mufaddal'dır. (ö. 187/803)⁶⁰ Sünnî yapının ağırlıkta olduğu şehirde Osmânîliğe mensup kişilerin bu denli az olması bu lafzın sadece bir kimlik belirteci olarak kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

⁵⁵ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2007, s. 23-70.

⁵⁶ Ali Çelik, "Basralı Muhtelit Râviler (Hicrî İlk Üç Asır)", *BÜİFD*, C. IV, sy. 8, Bingöl, 2016/2, s. 161.

⁵⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*, nşr. Mahmûd Tahhan, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd 2007, c. II, s. 201; Hadis ilminin Basra'daki gelişimine dair bkz. Hâris Süleyman ed-Dârî, *Devretü'l-Basra fî rivâyeti'l-hadis ve neşrihi*, Câmîatü'l-Basra el-Merkezü's Sekâfi, Basra ts, s. 45-81; Arif Ulu, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, c. XII, sy. 1, s. 119-166; Çelik, a.g.m, s. 161-162.

⁵⁸Muhammed Mücahid Dündar, "Ehl-i Sünnet'in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmânîler", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2015, c. XIII, sy. 1, s. 91-119; Osmânîlik süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. İlyas Üzümlü, "Osmâniyye", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 480-481.

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, nşr. Riyâz Zirikli-Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, c. IV, s. 109.

⁶⁰ Dündar, *Siyâsî Temâyül Olarak Osmâniyye ve Osmânîler*, s. 97; Bakır, a.g.m, c. V, s. 109.

Kûfe’de daha çok faaliyet gösteren Şîf cemaatler, Basra’da o kadar etkili olamamışlardır. Bununla birlikte kaynaklar Basra râvileri arasında Şîflikle itham edilen on iki râvi bulunduğunu ifade etmiş, fakat bu râviler arasında sadece Ca’fer b. Süleyman’ın (ö. 177/793) Şîf olduğu iddiası kabul görülmüştür.⁶¹

Basra’da Mis’ar b. Fedekî et-Temîmî (ö. ?) tarafından kurulan bir diğer mezhep de Hâricîlikdir. Basra’da Hâricîlikle itham edilen râviler sadece altıdır. Bunlar: Müslim b. Abdullah (ö. 130/747), Umâre b. Cüveyn (ö. 134/753), Hâcib b. Ömer es-Sekâfî (ö. 158/774), İmrân b. Dâver (ö. 161/777) ve Ma’mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824)’dır.⁶²

Basra şehrinde faaliyet gösteren bir diğer mezhep de Mürcie’dir. Ortaya çıkış nedenleri arasında Hâricî sistemin uyandırdığı reaksiyon ve müslümanlar arasında ortaya çıkan çatışmalar görülebilir. Konu ile ilgili yapılan bir araştırmaya göre Basra’da Mürcî olarak itham edilmiş râvi sayısı altıdır. Bunlar, Talk b. Habîb el-Basrî (ö. 95/713), Hassân b. Bilâl el-Müzenî (ö. 100/718), Osman b. Giyâs er-Râsibî (ö. 120/737), Abdülkerim b. Ebü’l-Mühârik Ebû Ümeyye (ö.127/745), Ömer b. Âmir es-Sülemî (ö. 135/753) ve Yusuf b. Hâlid b. Umeyr es-Semtî’dir (ö. 189/805).⁶³

Basra’da faaliyet gösteren bir diğer grup ise Kaderîlikdir. Araştırmaya konu olan Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur’un da bu gruba mensûbiyetleri ile itham edilmişlerdir. Bu grup ile ilgili bilgiye daha sonra detaylı olarak değinilecektir.

⁶¹ Muhammed Enes Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîflik Eğilimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, *Yahya b. Maîn ve kitâbuhü’t-târîh*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf, , Merkezü’l-Bahsi’l-İlmi ve İhyai’t-Türasi’l-İslâmî, Mekke 1979, c. IV, s. 218.

⁶³ Hüseyin Kahraman, *“Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râviler”*, Emin Yayınları, Bursa 2011, s. 67, 90, 110, 116, 119-120; Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, “Mürcie”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 42.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHLİ BID‘AT VE RİVÂYETİ

Bid‘at, sadece hadis ilmine has bir terim olmayıp diğer İslâmî ilimlerde de kullanılmıştır. Genellikle kullanıldığı anlam ise “İslâmiyet’in tamamlanmasının ardından dine sonradan ihdas edilen şey”dir. Ehl-i bid‘at olarak itham edilen grupların ortak vasıfları kendilerince benimsedikleri görüşleri İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in sünnetine dayandırmalarıdır.⁶⁴

1.1.1. Ehl-i Bid‘atin Sözlük ve İstilah Anlamı

Bid‘at: “Bir şeyi örneği olmadığı halde yapıp ortaya koymak, inşâ etmek, îcat etmek” anlamlarına gelen (بَدَعَ) kökünden türemiştir.⁶⁵ Bu anlama göre bid‘at terimi: “Eskiden olmadığı halde sonradan ortaya çıkan şey” demektir.⁶⁶

Bid‘at kelimesinin türediği kök bakımından birkaç mânâsı bulunmakta olup söyledirler:

a) (بَدَعَ) kökünden geldiğinde “Aykırı davranmakla suçlamak, aykırılıkla suçlamak” anlamlarına gelir. Bu fiilden türemiş olan ism-i mef‘ul kalıbı (مُبَدَّع) ise “Bid‘at ile cerh edilmiş kişi” anlamında kullanılır.

b) (بَدَعَ) kökünün sülâsi mezîd halleri olan (أَبَدَعَ), (ابْتَدَعَ) ve (تَبَدَّع) ise “Bid‘at işlemek, bid‘at yapmak ve yeni bir şey ortaya atmak” anlamındadır. Nitekim âyet-i kerimede geçen (ابْتَدَعَ) kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.⁶⁷

c) Sülâsi mezîd fillerden bir diğer kalıp olan (اِسْتَبَدَعَ) fiili ise “Bir şeyi yeni saymak” anlamında kullanılmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Ebû'l Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyis’l-Luğa*, b.y, Beyrut 1991, c. I, s. 209; Ebül’-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî ibn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1990, c. VIII, s. 6; Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, b.y, Mısır ts, c.I, s. 36; Muhammed Ali b. Ali et-Tahânevî, *Kitâbu Keşâfî İsttilâhâtî’l-Fünûn*, Ofset Yayınları, İstanbul 1984, c. I, s. 133; Ebû Feyz Muhammed Murtażâ ez-Zebîdî, *Tâcül’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1994, c. XI, s. 8-9; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzî’l-Kur’an*, thk. Savfân Adnân Dâvûdî, b.y, Beyrut 1992, s. 110.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. VII, s. 6; Zebîdî, *Tâcül’l-‘arûs*, c. XI, s. 8; Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, çev. Osman Koç, b.y, İstanbul 2003, c. III, s. 183.

⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 6; Zebîdî, a.g.e, c. XI, s. 9-10; Tahânevî, a.g.e, c. I, s. 134; İsfehânî, a.g.e, s. 110; MüctebaUğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 39.

⁶⁷ el-Hadîd 57/27.

d) Bu kökten olan mastar (بَدَعَ) ise “Yeni, yenilik çıkaran, bir işte ilk olan kişi” anlamlarında kullanılır.⁶⁹ Bu bağlamda Kur’an’da Allah-u Teâlâ, Hz. Peygamber’e şöyle buyurmuştur: (قُلْ مَا كُنْتُ بَدْعًا مِّنَ الرِّسَالِ ...) “De ki: Peygamber olarak gelen ilk insan ben değilim ki!” Âyette görüldüğü üzere bid‘an (بَدْعًا) lafzı “ilk olan” anlamında kullanılmıştır.⁷⁰

Genel anlamda bid‘at, Kur’an-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in hadis-i şeriflerinde “Sonradan ortaya çıkan ve ilk defa icrâ edilen şey” anlamında kullanıldığı müşahede edilmiştir.⁷¹ Ayrıca hadislerde bid‘atın sözlük anlamı kullanılmakla beraber bazen de olumsuz mânâda kullanılmıştır. (كَلِمَةٌ بَدْعٌ ضَلَالَةٌ) “Sonradan ihdas edilmiş şeylerden uzak durun! Çünkü sonradan ihdas edilmiş her şey bid‘attır, bütün bid‘atlar da delâlettir.”⁷² ve (وَمِنَ ابْتِدَاعِ) “Her kimde, Allah’ı ve Resûlü’nü hoşnut etmeyecek bir bid‘at ortaya çıkarsa”⁷³ hadislerinde bid‘atın menfî mânâda kullanıldığı görülmüştür.

Mütekaddim ve müteahhir âlimler, bid‘at kelimesinde ıstılah anlamının kullanımında bir konsensüs sağlayamamışlardır. Dolayısıyla bid‘at kelimesine yükledikleri anlamlar birbirinden farklılık arz etmiştir. Kaynaklarda bid‘at terimi biri dar, diğerini de geniş kapsamlı olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Dar anlam: “Dinde sonradan icat edilip şer’i uygulamalara benzer gözüken ve onunla Allah’a daha çok ibadet etme arzusu taşıyan yoldur.” Bid‘atın bu anlamından hareketle yapılan târifte göre dinî mahiyette görülen amel ve davranışların yanı sıra günlük hayatla ilgili sonradan ortaya çıkan yeni fikirler ve uygulamalar da bid‘at sayılmıştır. Bu bağlamda Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî (ö. 790/1388) ve Birgivî (ö. 981/1573) gibi âlimler bid‘atın manasını daha dar tutarak “Hz. Peygamber’den (s.a.v) sonra ihdas edilen ve dinle alakalı olup ilave ve eksiltme niteliği taşıyan şey” diye târif etmişlerdir. Mezkûr âlimler görüşlerini şu hadislere dayandırmışlardır. “Sonradan ihdas edilmiş şeylerden uzak durun! Çünkü sonradan

⁶⁸ İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 6.

⁶⁹İbn Fâris, a.g.e, c. I, s. 209.

⁷⁰ Ahkâf, 46/9; Bid‘at kelimesinin anlamları için bkz. İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 6-8.

⁷¹ Bkz. el-Bakara 2/117, el-En’âm 6/101; el-Hadîd 57/27; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. İzuddin, Beyrut ts, “Sünne”, 5; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni’t-Tirmizî*, thk. Yasir Hasan, Müessesetü’r-Risale Nâşirun, Beyrut 2015, “İlim”, 16.

⁷² Ebû Dâvud, “Sünne”, 5.

⁷³ Tirmizî, “İlim”, 16.

ihdas edilmiş her şey bid'attır, bütün bid'atlar da delâlettir.”⁷⁴ “Kim bizim şu işimizde, ondan olmayan bir şeyi ihdas ederse, o reddedilmiştir.”⁷⁵ Bu âlimlerce hadisin metninde geçen “bizim şu işimizde” ibaresinden maksat: din ve şeriattır. Geniş anlam ise “Hz. Peygamber (s.a.v)’den sonra ortaya çıkan her şeydir.” Ayrıca bu görüşün temelinde, yapılmasında ma'zûr olmayan “iyi bid'at” (bid'at-ı hasene) ile yapılması hoş görülmeyen “kötü bid'at” (bid'at-ı seyyie) diye ikiye ayırma vardır.⁷⁶ Bu hususta İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Ebü'l Ferec İbnü'l Cevzî (ö. 597/1201) ve Nevevî (ö. 676/1277) gibi âlimler bid'atı: “Günlük hayatla alakalı sonradan ortaya çıkan fikirler ve uygulamalar bütünüdür,” diye tanımlamışlardır.⁷⁷ Bu görüşlerini Hz. Peygamber (s.a.v)’den rivâyet edilen bazı hadislere ve sahabe sözlerine dayandırmışlardır. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.v), “İslâm'da güzel bir çığır (iyi bid'at) açana o çığıra uyanlar bulunduğu sürece sevap verileceğini, kötü bir çığır (kötü bid'at) açana da aynı şekilde günah yazılacağını ifade etmiştir.”⁷⁸ Bu bağlamda Hz. Ömer de terâvîh namazını cemaatle kılındığını görünce “Bu ne güzel bir bid'attır.” demiştir.⁷⁹ Aynı şekilde bid'ata olumsuz anlam veren âlimler de olmuştur. Bu bağlamda İbn Teymiye (ö. 728/1328) bid'atı şöyle târif etmiştir: “Bid'at îtikad ve ibadetlerde Kur'an'a, sünnet'e ve selefin icma'ına muhalefet etmektir. Havâric, Râfıza, Kaderiyye ve Cehmiyye'nin sözleri bu kabildendir. Mescitlerde şarkı söyleyerek dans eden kimseler de böyledir.”⁸⁰ Ayrıca İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) ve İbn Hacer bid'atı, “Bid'at, bid'at-ı mezmûmedir, bid'atın iyisi kötüsü olmaz. Yani yeni ortaya atılan şeyin aslı dinde varsa zaten o bid'at değildir.” diye yorumlamışlardır.⁸¹

⁷⁴ Ebû Dâvud, “Sünne”, 5.

⁷⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahihü'l Muhtasar Mines-Süneni Bi Naklil Adli Anil Adli İla Resulillahi Sallallahu Aleyhi Vesselem*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Dımaşk 2016, “Akdiye”, 17.

⁷⁶ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Camiü'l-Ulum ve'l-Hikem*, Beyrut 2017, s. 52; Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Yaran, “Bid'at”, *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 129-131.

⁷⁷ Ebû Nuaym, a.g.e, s. 113.

⁷⁸ Müslim, “İlim”, 15.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar'u min Umûri Resulillah Sallallahu Aleyhi Veselem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, Darü'l-Kütübî'l ilmiye, Beyrut 2008, “Terâvih”, 1.

⁸⁰ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'l-Fetâvâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 2012, c. XVIII, s. 346.

⁸¹ İbn Receb, a.g.e, s. 233; Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, İstanbul 2011, c. V, s. 231.

Bid'at kelimesine daha farklı anlam veren ulema da olmuştur. Bu âlimlerden biri olan Zehebî, "Bid'atı iki türlü düşünmek gerekir." demiştir. Birincisi: Bid'at-ı suğra yani küçük bid'attır. "Tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerindeki şekliyle aşırı olmayan Şîi taraftarlığı veya Hz. Ali'nin karşı cephesinde yer alan gruba ileri geri söz söyleyen aşırı Şîa taraftarlığı" bu kabildendir. İkincisi: Bid'at-ı Kübra yani büyük bid'attır. "Aşırı Râfizî taraftarlığı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e sövmek ve bu mezhebe davet etmek gibi" davranışlar bu kabildendir.⁸²

Hadis ilminde kullanılan bid'at terimi ise genelde itikâda dair bazı düşünce ve fikirleri tenkit etmek için kullanılmıştır. Ayrıca ricâl tenkidinde "el-metâ'inu'l-aşere" olarak bilinen on tenkit noktasından biri olarak bid'at ehlinden olmak; ehl-i sünnetin dışında kabul edilen Cehmî, Mürciî, Kaderî, Şîa vb. mezhebî gruplara nispet edilen kimseler için kullanılmıştır.⁸³

1.2. Ehl-i Bid'at Sayılan Fırkalar

Bid'at şerîfatın muhatap olduğu her alanda meydana gelebilir. Yani bid'at amelî ve kavî olacağı gibi itikâdî de olabilir. Şîa, Havâric, Mürcie, Mu'tezile, Kaderiyye vb. gruplar bid'atin itikâdî yönüne örnek verilmiştir.⁸⁴ İslâm tarihinde birçok itikâdî mezhep ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan bazıları ehl-i sünnete yakın görünürken diğer bazıları da ehl-i bid'at olarak itham edilmişlerdir. Ehl-i bid'at olarak itham edilen bazı mezhepler şunlardır:

1.2.1. Şîa

Şîa sözlükte grup, cemâat ve bir insanın taraftarları anlamına gelen (شاع) kelimesinden türemiştir. Çoğulu ise (شاع)'dur. Bu mezhebe bağlı olanlara (شاع) denilmiştir. Kaynaklarda geçen Şîa (شاع) kelimesi bazen tekil, çoğul, müzekker ve müennes olarak kullanıldığı gibi bazen de sadece çoğul mânâyı ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁵ Terim anlamı ise "Hz. Ali'ye taraftar olanlara, halifelîği onun ve

⁸² Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvan Araksûsi-Muhammed Berakat, Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, Beyrût 2009, c. I, s. 88-89; Süyûti, a.g.e, c. I, s. 277.

⁸³ Uğur, a.g.e, s. 40.

⁸⁴ İbn Recep, a.g.e, s. 233

⁸⁵ Mecdüddîn Ebû's-Saadât el-Mubârek b. Muhammed İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk Tâhir Ahmed ez-Zâvî, b.y, Beyrut ts. c. II, s. 519-520; İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 188; Zebîdî, *Tacûl'l-'arûs*, c. XI, s. 257; Râğib el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzî'l-Kur'an*, thk. Savfân Adnân Dâvûdî, b.y, Beyrut 1992, s. 470.

evlatlarının hakkı olarak görenlere verilen isimdir.”⁸⁶ İbn Hacer’e göre “Teşeyyu” (şülik) Hz. Ali sevgisi olup onu sahâbeye üstün tutmaktır. Hz. Ali’yi, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer ve Hz. Osman’a takdim etme teşeyyu’da guluv (aşırıya gitme) etmektir. Guluv yapan kimselere Râfizî, guluv yapmayanlara da Şî denir. Hz. Ali’nin dünyaya tekrar döneceğine inanan kimseler guluvun en şiddetli olanlarıdır.⁸⁷

Şîa’nın yerine bazen farklı ifadeler de kullanılmıştır. Bunlardan bir tanesi de terk etmek anlamında kullanılan “Râfıza”dır. Sözlük mânâsı “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer’in hilafetlerini ve bunlara bîat eden ashâb-ı kirâmın kanaatini reddeden, önce imam tanıdıkları Zeyd b. Ali’yi (ö. 122/740), Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’e sövmediğinden dolayı onu da terk edenler” anlamında olmasına rağmen bazı âlimler genel anlamda bu gruba da Şîa demişlerdir.⁸⁸

Şîa’nın ortaya çıkışı hakkında muhtelif görüşler iler sürülmüştür. Bunlardan bazıları Hz. Osman döneminin sonunda olduğunu söylemekte bir kısmı ise Hz. Peygamber (s.a.v)’in vefatı akabinde zuhur ettiklerini ifade etmişlerdir. Şîa’nın ortaya çıkışı hakkında daha başka görüşler olmakla birlikte tercih edilen görüş, Hz. Hüseyin’in (ö. 61/680) Emevî kuvvetlerince şehit edilmesi ardından ortaya çıktığıdır.⁸⁹ Öte yandan Şîa’nın kendi içinde birçok fırkası bulunmaktadır.⁹⁰ Bunlardan Sebeiyye vb. dışında hemen hemen hepsi İslâmî mezhepler kategorisinden sayılmışlardır. Sebeiyye ve benzerlerinin İslâmî mezheplerden sayılmamasının sebebi ise görüşlerinde aşırıya gitmiş olmalarındandır.⁹¹

Şîa’nın birçok görüşü bulunup bazıları şunlardır:

- a) İmamet dinin rüknü ve kuralıdır.
- b) İmamet seçimini peygamberin kendisi seçmeden ümmete devretmesi caiz değildir.

⁸⁶ İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 189.

⁸⁷ İbn Hacer, *Hedyü’s-Sârî*, Kahire 1988, s. 483.

⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e, c. VII, s. 157; Zebîdî, a.g.e, c. X, s. 62.

⁸⁹ İbn Hacer, *Sârî*, s. 484; Mustafa Öz, “Şîa”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 121-123.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş- Şehristani, *el-Mile ve’n-nihal*, nşr. Muhammed Seyyid Kilani, Dâru’l Ma’rifê, Beyrut 1967, c. I, s. 170-222; Kahtân Abdurrahman ed-Devrî, *el-Akidetü’-İslâmiyye ve mezâhibuha*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan 2012, s. 72; Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fıglalı, İstanbul 2011, s. 26-53.

⁹¹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *Târihu’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Fikri’l-Arabi, Kahire 1996, s. 35-36; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, a.g.m, s. 121.

- c) İmam da peygamber gibi mâsum yani günahsızdır. ,
- d) Hz. Ali, Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından seçilmiş bir halife olduğundan en faziletli sahâbîdir.⁹²

1.2.2. Hâricîler

(خارجي) kelimesi, (خارج) ism-i fâiline nispet ekinin ilave edilmiş hâlidir. “Hâric” kelimesi “çıkan, ayrılan ve isyan eden” anlamında (خروج) “hurûc” kelimesinden türetilmiştir. Hâricîye ve havâric ise “itaatten ayrılıp isyan eden” anlamında olup kelimenin kökü nispet eki olarak bir topluluk adı olmuştur.⁹³

Hâricîlerin isimlendirilmeleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Harûralılar’dan olup ama kendilerine has görüşleri olduklarından Havâric diye isimlendirilmişlerdir.⁹⁴

b) “İnsanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali’den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemâatten çıktıklarından” dolayı bu isimle anılmışlardır.⁹⁵

Kendilerine “Şurât” da denilmiştir. Bu isimlendirmenin sebebi ise: “Şurât” kelimesi cemi bir kelimedir. Tekili ism-i fâil kalıbından (شَارٍ) alınmış (شراء) “şirâun” yani alış-veriş yapmak anlamında kullanılmıştır. Bu isimlendirmeye kendilerini Allah-u Teâlâ’ya satarak karşılığında cenneti alacaklarını iddia etmişlerdir.⁹⁶ Bu isimlerin yanı sıra kendilerine Mârîka, Muhakkime ve Vehbiyye isimleri de verilmiştir.⁹⁷ Bununla birlikte Hâricîler kendi aralarında birkaç fırkaya ayrılmıştır.⁹⁸

⁹² Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 169; Ebû Zehre, a.g.e, s. 32.

⁹³ İbn Manzûr, a.g.e, c. II, s. 249; a.g.e, c. III, s. 339; Fığlalı, a.g.m, c. XVI, s. 169-175.

⁹⁴ Kûfe yakınlarında olan bir köyün adıdır. Hâricîler hakem olayından ötürü Hz. Ali tarafından ayrılarak bu köye sığındılar. Bu köye nispetle bu isimle anılmaktadırlar. Bkz. Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Bağdâdî el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, Dâru Sadır, Beyrut ts, c. II, s. 283; Kâhtan, a.g.e, s. 54.

⁹⁵ İbn Manzûr, a.g.e, c. II, s. 249; Kâhtan, a.g.e, s. 54-55; Fığlalı, a.g.m, c. XVI, s. 169-175.

⁹⁶ Kâhtan, a.g.e, s. 55.

⁹⁷ Bu isimlendirmelerin anlamları ve nedenleri için bkz. Fığlalı, a.g.m, c. XVI, s. 169-175.

⁹⁸ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 54; Şehristânî, a.g.e, s. 32; Kâhtan, a.g.e, s. 57-71.

Tarihçiler, Hâricî fırkanın doğuşuna zemin hazırlayan olayın tahkim hadisesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca bu olaydan sonra mezhebî kimlik hüviyetine kavuşmuşlardır.⁹⁹

Hâricî grupların başlıca düşünceleri şunlardır:

1. Hz. Ali, Hz. Osman, Cemel savaşına katılanlar ve tahkim olayındaki her iki hakem ile tahkime razı olan herkes kâfirdir.
2. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliği kabul edilemez.
3. İmâmet hak etmek suretiyle Kureyş'in dışındaki kabilelerden de olabilir.
4. Kur'an mahlûktur.
5. Büyük günah işleyenler kâfirdir.¹⁰⁰

1.2.3. Cehmiyye

İslâm tarihinde ilk zuhur eden fırkalardan biri olan Cehmiyye, Muattıla ismiyle de anılmıştır. Mezhebin kurucusu olarak bilinen Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-6) cebrî görüşünden dolayı Cebriyye-i hâlisa diye de isimlendirilmiştir. Ayrıca ilk dönemlerde felsefe ve kelâm ile iştigal edenler için de bu tabir kullanılmıştır. Cehmiyye'nin Allah'ın sıfatları, irade hürriyeti, kader, ahiret âleminin fâni olup olmadığı gibi önemli konularda Müşebbihe ve Mücessime'ye bir tepki olarak doğduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Ayrıca bu mezhebin kurulmasında İslâm akidesini bozmak amacını güden Yahudi ve Hristiyanların da katkısı olmuştur. Öte yandan Abdülkâhir el-Bağdadî (ö. 429/1037), “Ümmetin bazı kesimleri Cehm b. Safvân'ın küfrü hususunda ittifak halinde olduklarını” ifade etmiştir.¹⁰¹

Cehmiyye'nin başlıca görüşleri şunlardır:

1. Allah-u Teâlâ, mahlûkatın nitelendiği hiçbir sıfat ile nitelenemez. Nitekim aksi durumda teşbihe yol açar. Fakat Cenâb-ı Hakkın, yaratılanlarda kullanılmayan kadir, halık vb. sıfatlar ile nitelenmesinde bir sakınca yoktur.

⁹⁹ Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 179.

¹⁰⁰ Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 179-181; Ebû Zehre, a.g.e, s. 63; Kahtan, a.g.e, s. 57.

¹⁰¹ Bağdadî, a.g.e, s. 156; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, c. I, s. 97-99; Tahânevî, *Keşââfi İstilâhâti'l-Fünûn*, c. I, s. 200; Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 234-236.

2. Mutekaddimun selevin yaptığı gibi “yed”, “vech” gibi tabirlerin zahiri mânâları alınmayıp akılla tevil yoluna gidilmelidir.
3. Kur’an mahlûktur.
4. Rûyetullah ne dünyada ne de âhirette mümkün değildir. Ancak fiilleri görülebilir.
5. Nakille akılla çelişebilir. Bu durumda ise nakil akılla te’vil edilmelidir.¹⁰²

1.2.4. Mürcie

Mürciî kelimesi, recâ (رجاء) kelimesinden türetilmiş ism-i fâil kalıbında “ertelemek, sonraya bırakmak” anlamındadır. Mürcie ise cemi için kullanılır. (رجاء) kelimesi ise iki anlamda kullanılır. Birincisi: “geciktirme, süre tanımak” manasındadır. Nitekim Allah-u Teâlâ da âyet-i kerimesinde (أَرْجِهْ وَأَخَاهُ) “ Onu da kardeşini de beklet” bu anlamda kullanmıştır.¹⁰³ İkincisi: “ümit etmek” anlamındadır. Nitekim âyette (اُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ) anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁴ Terim olarak ‘siyasî ve itikadî bir fırka olarak Hz. Osman ile Hz. Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a bırakıp manevî sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyen topluluklara verilen ortak bir isimdir.’¹⁰⁵ Mezhebin isimlendirilmesinde birçok etken olmakla beraber kabul edilen görüş, “Büyük günah işleyenlerin âkıbetini kıyamet gününe erteleyerek bu dünyada cennet ehli veya cehennem ehli diye hükmetmemeleridir.¹⁰⁶Bununla birlikte İrcâ meselesini ilk ved‘ (îcat) eden kişi İbn Hanefiyye (ö. 81/700) diye bilinen Hasan b. Muhammed b. Ali’dir. Basra’da ilk ircâ hareketini başlatan kişi ise İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889) dediğine göre Hassan b. Bilal b. Haris el-Muzeni’dir.¹⁰⁷

Ayrıca bazı âlimler ircâyı “Sünnet ircâsı” ve “ bid‘at ircâsı” olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bid‘at ircâsına göre “İmanla birlikte masiyet zarar vermez.” Sünnet ircâsına göre ise “Büyük günah işleyen kimse ebedi cehennemde kalmaz.

¹⁰² Bağdadî, a.g.e, s. 156; Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 97; Ebû Zehre, a.g.e, s. 105; Cehmiyye’nin ayrıntılı görüşleri için bkz. Gölcük, a.g.m, c. VII, s. 234-236.

¹⁰³ A’râf 7/11.

¹⁰⁴el-Bakara 2/218; İbn Esîr, *en-Nihâye*, c. II, s. 206; İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 84; Kâhtan, a.g.e, s. 104; Kutlu, a.g.m, c. XXXII, s. 41-45.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 84; Zebîdî, a.g.e, c. I, s. 160.

¹⁰⁶ Mezhebin isimlendirmesi ile ilgili görüşler için bkz. Kâhtan, a.g.e, s. 111-115.

¹⁰⁷ İbn Kuteybe, a.g.e, s. 265; Kâhtan, a.g.e, s. 104-105; Kutlu, “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, *GÜÇİF*, 2002/ Sy. 1, s. 178.

Günahı mukabilinde azap görür ve sonrada cennete girer ya da Allah kendi rahmeti ile afv edip azap etmeksizin cennetine kor.”¹⁰⁸ Öte yandan İrcâ'nın bu iki târifine dikkat edilmediğinden ötürü Nu'man b. Sabit (ö. 150/767) vb. birçok âlim “mürciî” olarak itham edilmişlerdir.¹⁰⁹ Ayrıca Mürcie kendi içerisinde birçok gruba ayrılmıştır.¹¹⁰

Bu fırkanın ortaya çıkışını ulema, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ardındaki fitnelere dayandırmışlardır. Fitneler zuhur edince Nufey' b. Mesrûh es-Sekafî (ö. 51/671), İmrân b. Husayn, Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) gibi bazı sahâbîler olaylardan uzak durarak hadiseye katılanlar hakkında hüküm vermekten imtina' edip Allah'a havale etmişlerdir. Daha önce ifade edildiği üzere Hâricîler ve Şiâ sahâbîleri küfür ehli sayarken Mürcie ise onları Müslüman kabul etmiştir.¹¹¹

Mürcie'nin başlıca görüşleri şunlardır:

1. İman, kalp ile tasdik etmekten ibarettir.¹¹²
2. Kişi, (لا اله الا الله محمد رسول الله) der ve Allah'ın helal kıldığını helal, haram kıldığını da haram kabul ettiği sürece cennete girer.¹¹³
3. İman artmaz ve eksilmez.¹¹⁴

1.2.5. Mu'tezile

(المع تزلّة) “Mu'tezile” (عزل) “azl” kökünden sıfat olan bir kelime olup “uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen” anlamında kullanılmıştır. Mezhebin kurucusu olarak Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁸ Ebû Zehre, a.g.e, s. 122-123.

¹⁰⁹ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *er-Ref' ve't-temil fi cerh ve ta'dil*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut 1987, s. 359.

¹¹⁰ Haklarında geniş bilgi için bkz. Bağdadî, a.g.e, s. 147-152; Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 161-168; Ebû Zehre, a.g.e, s. 120.

¹¹¹Ebû Zehre, a.g.e, s. 119-120.

¹¹² İbn Esîr, a.g.e, c. II, s. 206; Zebîdî, a.g.e, c. I, s. 160; Kâhtan, a.g.e, s. 110.

¹¹³ Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 161-162; Leknevî, a.g.e, s. 360; Ebû Zehre, a.g.e, s. 118; Kâhtan, a.g.e, s. 111.

¹¹⁴ Şehristânî, a.g.e., c. I, s. 161-162; İbn Esîr, a.g.e, c. II, s. 206; İbn Manzûr, a.g.e, c. I, s. 84; İbn Hacer, *Sârî*, s. 483; Tahânevî, a.g.e, c. I, s. 525; Görüşleri için bkz. Kâhtan, a.g.e, s. 105-113.

¹¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e, c.XI, s. 440; Zebîdî, a.g.e, c. XV, s. 481-484; İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 391-401.

Mezhebin bu isimle anılmasında birçok etken olmakla birlikte başlıca sebepler şunlardır:

a) Hasan el-Basrî'ye büyük günah işleyeninin durumu sorulduğunda Hasan henüz cevabını vermeden Vâsıl b. Atâ öne atılarak şöyle demiştir: “Ben büyük günah işleyen kimse hakkında ne mutlak anlamda mü'min ne de mutlak anlamda kâfir diyebilirim. Ben ancak bu kişi hakkında ikisi arasında olan bir yeredir diyebilirim.” Diyerek Hasan'ın halkasından kalkıp mescidin bir sütununa dayandı. Bunun üzerine el-Basrî de: “ Vâsıl bizden ayrıldı,” dedi. Daha sonraları Vâsıl ve arkadaşları bu isimle isimlendirildiler. Bu bağlamda en meşhur görüş bu olmuştur.

b) Hasan'ın vefatı ardından yerine Katâde geçmiş, Amr b. Ubeyd ve arkadaşları o meclisten ayrılınca Katâde onları mu'tezile diye adlandırmıştır.

c) Hz. Ali'nin biâtine girdikten sonra ne Hz. Ali'nin karşısında ne de onun yanında savaşılır diyen sahâbîler bu durumdan uzak durmaları sebebiyle bu ismi almışlardır.

d) İlk mu'tezilî olan insanlar, diğer insanlardan uzak yaşayan zühd sahibi insanlar olduğundan bu ismi almışlardır.¹¹⁶

Öte yandan Mu'tezile'nin meşhur beş görüşü vardır. Usûl-u hamse denilen beş esas Mu'tezilî kabul edilmenin şartlarındandır. Bu hususta Ebü'l Hüseyin el-Hayyât'ın (ö. 300/913) dediğine göre “Şu beş esası kendinde toplamamış birine mütezilî denmez.”¹¹⁷ Usûl-u hamse denilen beş esas şunlardır:

1. Tevhid: Allah'ın birliği ve kıdemi Allah'a mahsus en özel sıfatlardır. Bundan hareketle Allah'a kadim sıfatlar isnat etmek caiz olmayıp o sıfatlar tevîl edilmelidir.¹¹⁸

2. Adalet: İnsan fiillerini yapmada hürdür. Allah çirkin olanı yaratmaz. İnsanın fiillerinin yaratılmasında Allah'ın müdahalesi yoktur.¹¹⁹

¹¹⁶Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 56; İsimlendirme hakkında geniş bilgi için bkz. Kâhtan, a.g.e, s. 137-140.

¹¹⁷ Ahmed b. Yahyâ İbnu'l-Murtezâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Darü'l-kelimi't-Tayyib, Beyrut 1961, s. 23; Ebû Zehre, a.g.e, s. 125.

¹¹⁸ Ebû Zehre, a.g.e, s. 125-127; Kâhtan, a.g.e, s. 140-141.

¹¹⁹ Bağdadî, a.g.e, s. 80-82; Kâhtan, a.g.e, s. 154.

3. Va‘d ve vâid: İyilik yapana mükâfat vermek, kötülük yapana da ceza vermek Allah’a vaciptir.¹²⁰

4. el-Menzile beyne'l-menzileteyn: Büyük günah işleyenler imandan çıkmadığı gibi küfre de girmiş olmaz. Böyle bir kimsenin durumu, iman ile küfür arasında bir yerdir.¹²¹

5. el-Emru bi'l-ma‘ruf ve'n-nehyu ani'l-münker: İyiliği emr edip kötülükten alıkoymak tüm müslümanlara gücü yetince vaciptir.¹²²

Mu'tezile, görüşlerinin bir kısmını Kaderiyye'den bir kısmını da Cehmiyye'den aldığı dile getirmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile, bazen bu iki isimle de anılmıştır. Fakat bu “her kaderî ve cehmî, mu'tezilîdir” anlamına gelmediğini âlimler dile getirmişlerdir.¹²³

1.3. Ehl-i Bid‘atin Rivâyetlerinin Kabulü ve Reddi

Bid‘at ehl-i olan bid‘atçının rivâyetinin kabulü ve reddine geçmeden önce ehl-i küfrün rivâyetlerinin durumuna bakmanın faydalı olacağı kanısındayız.

Ehl-i kible olmaktan çıkan kişilerin amaçları İslâm'a zarar vermek olduğundan, rivâyetlerinin alınmayacağına dair âlimler icmâ etmişlerdir.¹²⁴ Ancak kişi küfür üzereyken işittiği bir hadisi Müslüman olduktan sonra rivâyet etmesi durumu hakkında âlimler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu hususta Hanefî usul âlimi Radiyuddin b. el-Hanbelî (ö. 971/1563) “Kâfirin hadis tahammülü Müslüman olduktan sonra, fâsıkın da tevbe ettikten ve adâleti hâiz olduktan sonra câizdir,” demiştir.¹²⁵

Bununla birlikte İlk dönem uleması tarafından bid‘at ehli rivâyetinin alınıp alınmayacağı hususu muhtelif ricâl, tabakat ve ‘ilel türü kitaplarında yer yer değinilmiştir. Bu bağlamda Ali b. el-Medinî, “Kaderî olmakla Basra ehlinin, Kûfe

¹²⁰ Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 56-59; Kâhtan, a.g.e, s. 158.

¹²¹ Kâhtan, a.g.e, s. 163.

¹²² Ebû'l Hasan Kâdî'ı-kudât Abdülcebâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman, b.y, Kahire 1988, s. 150-749; Kâhtan, a.g.e, s. 164.

¹²³ Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, thk. Muhammed Abdülhakim el-Kâdî, b.y, Beyrut 1981, s. 59-71; Kâhtan, a.g.e, s. 166.

¹²⁴ Muhammed b. Ali Ebû'l Hüseyin el-Mu'tezilî, *el-Mu'temed fi usûli'l fıkah*, thk. Muhammed Hamîdullah, Dımaşk 1965, c. II, s. 618.

¹²⁵ Emir es-San‘ânî Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-efkar li-me‘ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd, Medine ts, c. II, s. 199.

ehlinin şîf olmakla rivâyetlerini terk edecek olsaydım hadis diye bir şey kalmazdı.”¹²⁶ Bu ifadeye göre Ali b. el-Medinî, rivâyetlerin kabulünde râvilerin itikâdi durumlarına değil de onların adâlet ve zabt şartlarına haiz olmalarına itibar ettiği düşünülmektedir.

Ehl-i bid‘atın rivâyetlerinin alınıp alınmaması ile ilgili âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşler şunlardır:

1.3.1. Mutlak Olarak Reddedenler

Zehebî, Rafizîlerin bid‘atını büyük bir bid‘at olarak vasıflandırarak şöyle demiştir: “Bunlar Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in kadrini tenzîle çalışırlar ve bu mezhebe davet ederler. Böyle olanların rivâyeti ile ihticâc edilmez. Bunların hiçbir kadr-ü kıymeti yoktur. Bunların şîârı yalancılıktır, takıyye ve nifak huylarıdır.”¹²⁷ Öte yandan Rafizî râviler bu denli müteşeddid davranan cerh ve ta‘dil âlimleri diğer Şia râvilerine aynı şekilde davranmamış, sebebini de Rafizîlerin yalanı mubah ve mezhepleri haline getirmiş olmaları diye açıklamaktadırlar.¹²⁸

Kâdı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Kâdı Ebû Bekr’e (ö. 403/1013) göre bid‘atından dolayı tekfir edilen hiçbir râviden rivâyet alınmaz.¹²⁹ Kâdı Abdülvehhâb’a göre (ö. 476/1083) bid‘atı mükeffir olanların rivâyetleri kabul edilmez.¹³⁰ Mücessime¹³¹ ve Allah cüz-i ilmi bilmez diyenlere ve bir görüşe göre Halku’l-Kur’an’a inananlar bu fikirlerinden dolayı küfre girdikleri için rivâyetleri kabul edilemez.¹³²

Ayrıca Radiyüddîn İbn Hanbelî, bid‘atından dolayı küfre girenlerin rivâyetleri hanefilerce kabul edilmediğini ifade etmiştir.¹³³

¹²⁶ Hâtip el-Bağdâdî, a.g.e, s. 159.

¹²⁷ Zehebî, *Mizan*, c. I, s. 146; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb, Tehzîbü’t-Tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybâk-Adil Mürşîd, I-IV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût ts, c. I, s. 81-82; Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takribi’n-Nevevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrût 1993, c. I, s. 279.

¹²⁸ Uğur, a.g.e, s. 69.

¹²⁹ Râzî, a.g.e, c. IV, s. 396; Ebü’l Hüseyin el-Mu’tez’ilî, a.g.e, c. II, s. 618.

¹³⁰ Sehâvî, a.g.e, c. I, s. 364.

¹³¹ Bkz. Üzümlü, “Mücessime”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 449-450.

¹³² Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, c. I, s. 275.

¹³³ Radiyüddîn Muhammed b. İbrahim Hanbelî, *Kafvü’l-eser fi safvi ulûmi’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, b.y, Halep 1408, s. 87.

Küfrü gerektiren itikada sahip ehl-i bid'at topluluğundan gelen rivâyeti cumhur kabul etmemiştir,¹³⁴ fakat bununla beraber bu konuda ittifak da hâsıl olmamıştır. İbn Hacer küfre götüren bid'atı şöyle târif etmiştir: “Hz. Ali’ye veya başkasına ulûhiyetin hulûl ettiğine veya Hz. Ali’nin kıyametten önce dünyaya ineceğine iman eden Gulât-ı Ravâfıza’nın tekfiri hususunda ulema ittifak etmiştir. *Sahih-i Buhârî*’de bu tür kimselerden nakledilmiş bir tane bile hadis yoktur.”¹³⁵ Şâfî, Mâlik ve Şerik b. Abdullah (ö. 177/794) gibi âlimler de Gulât-ı Ravâfıza’nın rivâyetlerini kabul etmemişlerdir.¹³⁶

Yine bu konudaki en mu’tedil görüş ise İbn-i Hacer’e aittir. Nitekim o, *Nuhbeti’l fiker* adlı eserinde konu ile ilgili görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “Bid’at hususunda îtimada şâyân olan kavî, bid’atle tekfir olunan herkesin reddedilmeyeceğidir. Zira her mezhep, muhalifinin bid’atçı olduğu iddiasında bulunur ve onu tekfir eder. Rivâyeti reddolunan kimse, namaz ve hac gibi şeraitten mütevatir olan ve dinden bizzarûre bilinen bir şeyi inkâr eden yahut bunun aksine inanan kimsedir. Böyle olmayan bid’atçı hem rivâyet hususunda zabt ve itkân, hem de zahir-i hâle göre verâ ve takva sahibi olduktan sonra rivâyeti kabul edilebilir.”¹³⁷

1.3.2. Şarhî Olarak Kabul Edenler

Muhaddisler, bir hadisin sahih olarak addedilebilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartlardan bir kısmı metinle alakalı olup diğer bir kısmı da senetle yani râvi zinciri ile alakalıdır. Râvînin adâlet ve zabt sahibi olması tüm muhaddislerin ittifakla kabul ettikleri bir görüştür. Râvînin ehl-i sünnete muhalif görüşlere sahip olması durumunda ise muhaddisler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları genel anlamda şart koşulan adâlet ve zabt sahibi olmasını yeterli görürken, bazıları da bu şartlara ilaveten başka şartlar da ileri sürmüşlerdir. Bu başlık altında âlimlerin bid’atçı bir râviden rivâyet alma şartlarına ve haklarında yapılan yorumlara değinilmeye çalışılacaktır.

¹³⁴ İbn Hacer, *Nuhbeti’l fiker şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara 1971, s. 68.

¹³⁵ İbn Hacer, *sârî*, Kahire 1988, s. 404.

¹³⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Âdâbü’ş-Şâfî ve Menâkibuhû*, thk. Abdülğaniy Abdilhâlîk, b.y, Halep ts, s. 188; Zehebî, *Mizan*, c. I, s. 146; İbn Hacer, *Sârî*, s. 404.

¹³⁷ İbn Hacer, *Nuhbeti’l fiker şerhi*, s. 69.

1.3.2.1.Yalanı Helal Saymama Şartı

Yalan söylememe, aslında râvînin adâlet sıfatı ile bağlantılı olduğundan rivâyetini alma konusunda bi‘datçı olduğuna değil de asıl şart olan adâlet sıfatı yerinde mi değil mi ona bakılır. Burada araştırılan konu ise yalanı istihlâl edip etmeme hususudur. Hadis usulü kitaplarında bu konuya önem verilerek yalanı helal saymama şartı özellikle vurgulanmış ve bu şartı ileri süren hadisçiler de zikredilmişlerdir. Bu hadisçiler “bid‘at ehli ister kendi mezhebine yardım etmek için isterse söylediklerini desteklemek amacıyla yalan söylemişlerse de - yalanı helal saymadıkları sürece - rivâyetleri kabul edilir.” demişlerdir.¹³⁸

Şafîî yalanı istihlâl eden râviden rivâyet alınmaz görüşünü benimseyerek şöyle demiştir: “Rafizilerden Hattâbiye hariç ehl-i ehvânın şehâdetini kabul ederim. Nitekim mezkûr grup, taraftarlarını desteklemek amacı ile yalan şehâdete cevaz vermemiştir.”¹³⁹Bu konuda Tâcüddîn es-Sûbkî (ö. 771/1370) de bu konuda şöyle görüş belirtmiştir: “Bid‘at ehlinde olan Mücessime ve Kerrâmiye kendi mezheplerine yardım amacıyla yalan söylemeyi ve akîde itibariyle muhalif olanların lehine şehâdetinde bulunmayı caiz görmüşlerdir.”¹⁴⁰

1.3.2.2.Bid‘atının Davetçisi Olmama Şartı

Bazı muhaddisler mezhebinin dâisi olan kişilerden hadis alınmayacağını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Mâlik b. Enes “İnsanları hevâlarına davet eden hevâ ehl-i kimselerden, Sefâhetini îlan eden sefihten, yalan söylemekle itham edilen ve rivâyet ettiği şeyi bilmeyen kimseden hadis alınmaz.” demiştir.¹⁴¹ Bununla birlikte Dâvûd b. Husayn (ö. 135/752) ve Sevr b. Zeyd (ö. ?) gibi kaderî râvilerin rivâyetlerini kabul etmiştir. Nitekim İbn Hacer, mezkûr râvilerin bid‘atlarına kimseyi davet etmediklerini ifade etmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi’r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1986, s. 148-149.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s. 149; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *‘Ulûmu’l-Hadis*, thk. Nurettin İtr, Dımaşk 1986, s. 114; Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l Muğîs*, thk. Salah Muhammed, b.y, Beyrut 1996, c. I, s. 465.

¹⁴⁰ Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sûbkî, *Tabâkatü’ş-Şâfi’yyeti’l-Kübra*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire ts, c. II, s. 16.

¹⁴¹ Hasan b. Abdirrahman er-Râmehmürüzî, *el-Muhaddisü’l-fasıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dımaşk 1984, s. 403.

¹⁴² İbn Hacer, *sârî*, s. 414; *Tehzîb*, c. II, s. 129.

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Kaderî olarak itham edilen Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153/770), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773) ve Amr b. Ubeyd gibi râvilerin ilk ikisinin rivâyetlerini kabul ederken, görüşünün dâisi olan Amr'dan nakledilen rivâyetleri kabul etmemiştir.¹⁴³ Bu konuda Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848) “Abbâd b. Süheyb (ö. ?) gibi bid‘atına davetçi olanlardan hadis alınmaz, buna karşılık Hişâm ed-Destüvâî gibi görüşünün dâisi olmayan râvilerden rivâyet alınabilir.”¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel de (ö. 241/855) bu görüşü benimseyerek görüşünün dâisi olmayan Amr b. Heysen b. Katan (ö. ?) gibi râvilerden hadis almış, bid‘atının dâisi olan Ebû Muâviye ed-Darîr (ö. 661/1277) gibi râvilerden hadis almamıştır.¹⁴⁵

Ayrıca ulema arasında görüşünün dâisi olmak rivâyetinin almasına engel teşkil etmediği görüşü de vardır. Bu bağlamda Ebû Dâvud (ö. 275/889), “dâiden rivâyet alınmaz.” şartını yersiz görmüştür. Nitekim bu görüşünü, bid‘atine davet eden İmrân b. Hittân'dan (ö. 84/703) rivâyette bulunmak ve onun kanalıyla gelen rivâyetleri sahih olarak değerlendirmekle delillendirmiştir.¹⁴⁶ Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye (ö. 405/1004) göre çoğu muhaddis bu görüştedir. Bu görüşünü Buhârî'nin Râfîzî Abbâd b. Yâkup'tan (ö. ?) hadis naklettiğine dayandırmıştır.¹⁴⁷ Yine Zâhirî Ebû Muhammed Ali b. Hazm (ö. 456/1063) râvinin dâi olup olmaması arasına fark gözetmemiştir.¹⁴⁸

Öte yandan İbn Receb, bid‘atçının rivâyeti hususunda mütekaddim ve müteahhir âlimler arasında yaygın olan üç görüşün olduğunu ve bu görüşleri şu şekilde belirtmiştir.

1. Ehl-i bid‘atın rivâyetleri kabul edilemez. Bu görüşü benimseyenler: Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, Mâlik b. Enes, Süfyân Uyeyne (ö. 198/814) ve Ali b. Harb (ö. 622/1225) gibi âlimlerdir. Bu bağlamda Hasan el-Basrî'nin “Hevâ ehlinin rivâyetini almayın.” ve İbn Sîrîn'in “Ehl-i bid‘atın rivâyetini almazdık.” sözleri bid‘atçı râvinin rivâyetini kabul etmedikleri anlamına geldiği düşünülmektedir.

¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e, s. 155.

¹⁴⁴ A.mlf, a.g.e, s. 156.

¹⁴⁵ Sehâvî, a.g.e, c. I, s. 360.

¹⁴⁶ Ebû Dâvud, “Libâs”, 24; Zehebî, *Mizan*, c. I, s. 285.

¹⁴⁷ Buhârî, “Tevhid”, 48; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. Mu'azzam Hüseyin, b.y, Medine 1977, s. 49.

¹⁴⁸ Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Mukaddimesi*, Ankara 1987, s. 330.

2. Yalanla itham edilmemesi şartıyla kabul edilebilir. Bu görüşü benimseyenler: Ebû Hanîfe, Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Şâfiî, ve Ali b. Medîni gibi âlimlerdir.

3. Mezhebinin dâisi olmaması şartıyla kabul edilebilir. Bu görüşü benimseyenler: İbn Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), İbn Mâin ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerdir.

İbn Receb bu üç grubun fikirlerini açıkladıktan sonra kendi görüşünde bid'atçileri üç grupta kategorize etmiştir.

Birincisi: Bid'atlerinde aşırı olanlar: Cehmiyye gibi...

İkincisi: Bid'atlerinde mutavassıt olanlar: Kaderîyye gibi...

Üçüncüsü: Bid'atlerinde hafif olanlar: Mürcie gibi...

İbn Receb'e göre: Birinci grubun rivâyetleri alınmayıp reddedilmeli. İkinci grubun kendi mezheplerinin dâisi olmaması şartıyla rivâyetlerinin alınabileceği, üçüncü grubun ise hadislerinin alınabileceği fakat bunların da mezheplerinin dâisi olmama şartını aramıştır.¹⁴⁹

Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, yukarıda zikredilen görüşlere ilave olarak "Yaptıkları te'villerle fıska ve küfre düşseler bile bid'at ehli olan herkesin rivâyetlerinin kabul edileceğini" ifade eden dördüncü bir görüşten bahsetmiştir.¹⁵⁰

1.3.3. Sahihayn'da Bid'atçinin Rivâyeti

Buhârî, rivâyetlerin kabulü için şart koşulan bütün şartları ve sınırlandırmaları gereksiz görerek sadece râvide adâlet şartını taşımasını yeterli görmüştür. Râvinin bu şartı taşımadığı takdirde rivâyeti alınmaz görüşündedirler. Buhârî genel olarak bid'at ehlinden rivâyet hususunda çekimser davranmakla beraber ona göre râvi sadece ehl-i bid'at olarak değerlendirilen bir fırkaya mensubiyeti, rivâyetini terk etmeyi gerektiren ağır bir kusur değildir.¹⁵¹ Buhârî'nin, bid'at ehli olmakla itham edilen râvilerin rivâyetlerine asıl olarak yer vermesi o rivâyetin ya şahidi ya da mütâbaatı olduğundandır. Bazen de bid'atçinin rivâyetini ta'lik veya mütâbaat yoluyla

¹⁴⁹ İbn Receb, a.g.e, c. I, s. 53-56; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, s. 83.

¹⁵⁰ Bağdâdî, a.g.e, s. 112; Çelik, *Basra'da Hadis*, s. 194.

¹⁵¹ Abdüssettâr Abdülhamîd el-Kutsi, *Râvinin Adâleti Problemi Açısından Ehl-i Bid'atın Rivâyetleri, Hadis Araştırmaları*, çev. Salahattin Polat, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 92.

nakletmiştir.¹⁵² Bu bağlamda Buhârî, Yûnus b. Râşid'in (ö. ?) Mürciî olduğunu ifade edip kendisinden rivâyet almıştır.¹⁵³ Aynı zamanda Buhârî, Atâ b. Ebî Meymûne'yi de Kaderî olarak ifade etmiş ve kendisinden iki hadis tahric etmiştir.¹⁵⁴ Araştırma bağlamında tespit edilebildiği kadarıyla Buhârî'nin râvileri dâî değillerdir. Dâî olsalar bile ya tövbe etmiş oldukları ifade edilmiş ya da bu şekildeki râvi güvenilir kabul edilmiştir.

Müslim, *es-Sahih*'inde hadisin baştan sona sikadan sikaya muttasıl senetle nakledilmesini, şazlardan ve illetten berî olmasını şart koşmuştur.¹⁵⁵ Müslim mezkûr eserinin önsözünde aldığı rivâyetleri üç kısma ayırmıştır: Birincisi, sağlam hafızların aktardıkları hadisler. İkincisi, hafıza ve sağlamlıkta orta halli olan mestur râvilerin hadisleri, üçüncüsü de zayıf ve metrûk râvilerin aktardıkları hadislerdir. Birinci kısımdaki hadisleri verdikten sonra ikinci kısmı oluşturanları sıralamıştır. Üçüncü kısım hadisleriyse kitabına almamıştır.¹⁵⁶ Ona göre ehl-i bid'at olarak adlandırılan bir fırkaya mensubiyet, râvinin rivayetini terk etmeyi gerektiren ağır bir kusur ya da tek başına bir cerh sebebi değildir.¹⁵⁷

Müslim, ehl-i bid'at olmakla tenkit edilen râvilerden genel itibariyle *el-Câmi'u's-sahih*'te mütâbaat ve makrûn olarak tahrîc etmiştir. Aynı şekilde asıl olarak rivayet ettiği rivâyetler bulunup bu rivâyetlerin mütâbaatı vardır. Müslim'in söz konusu râvilerden eserlerinde bu şekilde rivâyet etmesinde başta râvi hakkında zikredilen bid'at ehlinden olmakla ilgili ithamının yanında, râvinin dâî olması, re'y ehline nispet edilmesi ve zabt açısından tenkit edilmesi gibi diğer birçok hususun dikkate alındığı söylenebilir. Yani her râviyi ve rivâyetlerini ayrı ayrı ele alıp incelemiş ve tenkit edilen bu râvilerin rivâyetlerini seçerek nakletmişlerdir.¹⁵⁸

Mesala duât-ı Havâric'den olan İmrân b. Hittân'ın rivâyetini Buhârî, Mürcie rüesasından olan Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî (ö. 202/817) ile Ebû

¹⁵² M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, DİB Yayınları, Ankara ts, s. 110-115; Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ali Kâsım el-Umeyrî, Buhârî'nin Cerh ve Ta'dil Hakkındaki Metodu, Büyük Türk İslâm Bilgini Buhârî Sempozyum, çev. Necati Avcı, Kayseri 1987, s. 171-174.

¹⁵³ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, c. VIII, s. 412.

¹⁵⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, c. VI, s. 469; Buhârî, "Vudû", 15-16; "Salât", 4.

¹⁵⁵ Mustafa Karataş, *Hadis Rivâyet Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 311.

¹⁵⁶ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim tercüme ve Şerhi*, Işık Yayınları, İstanbul 2013, c. I, s. 38.

¹⁵⁷ Uğur, *İmam Buhârî*, s. 34.

¹⁵⁸ Müslim, "Mukaddime", 1; el-Kutsi, *Hadis Araştırmaları*, s. 92; Yaran, a.g.m, c. VI, s. 130-131.

Hasan el-A'rec'in (ö. 117/735) rivâyetlerini Buhârî ile Müslim -sikâttan olduklarına bakarak- pekâlâ kabul etmişlerdir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Zebîdî, *Sahih'i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, DİB. Yayınları, Ankara 1987, s. 331.

İKİNCİ BÖLÜM

ATÂ B. Ebî MEYMÛNE VE ABBÂD B. MANSUR'UN HAYATLARI

Bu bölümde araştırmaya konu olan iki muhaddis, Atâ b. Ebî Meymûne ile Abbâd b. Seleme'nin hayatlarına, ilmî kişililerine, rivâyet aldıkları hocalarına, kendilerinden rivâyet alan talebelerine ve âlimlerin kendileri hakkındaki söylemlerine değinilecektir.

2.1. Atâ b. Ebî Meymûne'nin Hayatı

Bu başlık altında tabîinden Atâ b. Ebî Meymûne'nin hayatı ve hadisçiliğinden bahsedilmektedir. Bu anlamda Atâ'nın doğduğu, büyüdüğü, hayatının geçtiği yer ile âilesi, ilmî kişiliği, tabakası, talebeleri, itikadî görüşü, hadis rivâyetinde bulunduğu hocaları ve bu hocalarından bazılarının hayatlarından kısaca bahsedilecektir.

2.1.1.İsmi ve Doğumu

İsmi Atâ b. Ebî Meymûne Meni'u'l-Basrî olmasına rağmen toplumda Ebû Muâz künyesi ile bilinmektedir.¹⁶⁰ Kaynaklarda Enes b. Mâlik'in azatlığı olduğu rivâyet edilmektedir. Aynı zamanda İmrân b. Husayn'ın da azatlısı olduğu zikredilmektedir.¹⁶¹ Doğum tarihi ve nesebi hakkında tam bir bilgi olmamakla birlikte 50/670 yılında doğduğuna dair rivâyetler kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶²

2.1.2. Ailesi

Kaynaklarda Ebû Muâz'ın ailesi hakkında yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Âilesi hakkında sadece Ravh (ö. ?) ve İbrahim (ö. 233/701) isimli iki oğlunun

¹⁶⁰ Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî, *el-Kâmil fi Duafai'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Dımaşk 2016, c. V, s. 368.

¹⁶¹ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, c. XI, s. 491.

¹⁶² Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukayli, *Kitâbu'd-Duafâ*", Dâru'l İbn-i Hazm, Beyrut 2008, c. I, s. 93.

olduğu¹⁶³ ve İbrahim'in Ravh'tan insanlara daha sevimli görüldüğü bilgisi zikredilmektedir.¹⁶⁴

2.1.3. Vefatı

Atâ b. Ebî Meymûne'nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda net bir ifade bulunmamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda 131/748 yılında Basra ve çevresinde üç ay kadar devam eden tâun¹⁶⁵ hastalığından kısa bir süre sonra vefat ettiği şeklinde bilgi verilmektedir.¹⁶⁶

2.2. Atâ b. Ebî Meymûne'nin İlmî Kişiliği

Daha önce ifade edildiği üzere Basra şehri, ilmî hayatın özellikle de hadis ilminin gelişimi noktasında önemli bir konuma sahiptir. Bunun en önemli faktörü, yüzlerce sahabî ve tabînin buraya gelip yerleşmeleridir. Sahâbîler arasında Ebû Mûaz'ın hocalarından olan, Peygamber Efendimizin (s.a.v) yanında on yıl kadar hizmetinde bulunan ve onun terbiyesinde yetişen Enes b. Mâlik ve İmrân b. Husayn gibi önemli şahsiyetler de bulunmuştur.¹⁶⁷

2.2.1. Cerh ve Ta'dîl Durumu

Cerh: Hıfz ve itkan sahibi bir râvinin, fisk, tedlîs ve kizb gibi kendisinde veya güvenilir râvilere muhalefet gibi rivayetinde bulunan bir kusur sebebiyle râvi ve rivâyetini kabul etmeme şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶⁸ Ta'dîl: Râvinin adâlet ve zabt sıfatlarına haiz olduğunu kabul edip onu rivâyetin kabulünü gerektirecek sıfatlarla nitelemektir.¹⁶⁹ Cerh ve ta'dîl ilmi ise: Bir takım özel sıfatlar kullanarak rivâyetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve lafızların mertebesinden bahseden bir ilimdir.¹⁷⁰

¹⁶³ Ebu'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf b. Abdîrrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1983, c. XX, s. 118.

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l Kütübî'l-İlmiye, Beyrût 1971, c. II, s. 118.

¹⁶⁵ Tâun hastalığı Basra'da farklı zamanlarda zuhur etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nûkhet Varlık, "Tâun" *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 175-177.

¹⁶⁶ Mizzî, *Tehzîb*, c. XX, s. 117; Varlık, a.g.m, c. XL, s. 175-177.

¹⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, c. XX, s. 118.

¹⁶⁸ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1997, s. 17.

¹⁶⁹ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 17-18.

¹⁷⁰ Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, s. 18.

Ebû Mûaz, birçok cerh-ta‘dil âlimi tarafından itikâdî görüşünden ötürü tenkit edilmiş ve ondan hadis almakta tereddüt etmişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân (ö. 354/965) kendisini tâbiîn tabakasında sayarak sika olarak tavsif etmiştir.¹⁷¹ İbn Hacer ve Zehebî gibi muhaddisler ondan hadis almakta bir beis görmemişlerdir.¹⁷² Öte yandan Ebû Hâtim er-Râzî kendisini salih olarak zikretmiştir.¹⁷³ İbn Sa‘d ve Buhârî ise onun Kaderî düşüncesinde olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁴ İbn Hacer ise Atâ’yı sika olarak nitelemiştir.¹⁷⁵

2.2.2. Hocaları

Mutavassıt tabiînden kabul edilen Atâ, birçok sahâbe ve tabiînden hadîs rivâyetinde bulunmuştur. Rivâyette bulunduğu hocaları şunlardır:

İmrân b. Husayn (ö. 52/672)¹⁷⁶

Tam adı Ebû Nüceyd İmrân b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâî el-Ezdî’dir. Babası ve kız kardeşi, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ile birlikte 7/628 yılında Hayber’in fethi esnasında Müslüman olmuştur.¹⁷⁷

İmrân, Basra şehir statüsüne kavuştuktan sonra Hz. Ömer tarafından halka dinî vecibelerini anlatmak üzere şehre gönderilmiştir. Daha sonraki dönemlerde kadılık görevini icra etmiştir. Mezkûr görevinde usulsüzlük yaptığı iddiası üzerine istifa ederek geri kalan ömrünü Basra’da hadis öğretmekle geçirmiştir.¹⁷⁸ Hasan-ı Basrî ondan övgü ile bahsederken “Ondan daha hayırlı hiç kimse Basra’ya ayak basmamıştır,” demiştir. Ayrıca kaynaklar İmrân’ın, takvâ sahibi ve kıvrak zekâsı yanında güzel giyimiyle de bilindiğini zikretmişlerdir.¹⁷⁹

¹⁷¹ İbn Hibbân, *Sikat*, c. V, s. 203.

¹⁷² Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 47.

¹⁷³ İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 336.

¹⁷⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, c. VII, s. 11; Buhârî, *Tarih*, c. VI, s. 469.

¹⁷⁵ Mizzî, *Tehzib*, c. XX, s. 117; İbn Hacer, *Tehzib*, c. III, s. 109.

¹⁷⁶ Buhârî, *Tarih*, c. III, s. 181; Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İsti‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1992, c. I, s. 197; İbn Esîr, a.g.e, c. I, s. 266; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2010, c. IV, s. 705.

¹⁷⁷ İbn Sa‘d, a.g.e, c. VII, s. 9; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 296; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 508-512.

¹⁷⁸ Vekî‘, a.g.e, c. I, s. 291; İbn Esir, a.g.e, c. IV, s. 137-138; İbn Hacer, *Tehzib*, c. VII, s. 125.

¹⁷⁹ İbn Sa‘d, a.g.e, c. VII, s. 7-10; Vekî‘, a.g.e, c. I, s. 295; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 296; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 508-512; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Yardım, “İmrân b. Husayn” *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 232-233.

İmrân, Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve Ma'kûl b. Yesâr'dan (ö. 59/679) hadîs nakletmiştir. Kendisinden ise oğlu Nüceyd (ö. ?), Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715), Yezîd b. Zürey', Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ebû Âsım Dahhâk (ö. 287/900) ve Said b. Süleyman (ö. ?) gibi birçok tâbiîn de hadîs rivâyetinde bulunmuştur.¹⁸⁰ Kaynaklarda 180 hadîs rivâyet ettiği¹⁸¹ belirtilen İmrân b. Husayn'ın, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 193 rivâyeti bulunmaktadır.¹⁸² Rivâyetlerinden dokuzunu *Sahihayn*'da Buhârî ile Müslim (ö. 261/875) müştereken, dördünü Buhârî, dokuzunu Müslim münferiden tahrîc etmiştir. Ayrıca rivâyetleri, *Sünen-i Erbaa* ile muteber hadis kaynaklarında da yer almıştır.¹⁸³

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)¹⁸⁴

Tam ismi İbn Nadr b. Damdam b. Zeyd b. Hirâm b. Cundib b. Âmir b. Ğanme b. Adî b. Neccâr'dır.¹⁸⁵ Hz. Peygamber tarafından kendisine Ebû Hamza künyesi verilmiştir.¹⁸⁶ Hazrec kabilesinin Neccâröğulları koluna mensubiyeti ile bilinir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edeceği zaman annesi tarafından Allah Resulü (s.a.v)'nün hizmetine verilmiş ve bundan dolayı "Hâdimü'n-Nebî" lakabıyla anılmıştır. Enes, Allah Resulü (s.a.v)'nün hizmetinde on yıl kalmıştır.¹⁸⁷ Hz. Ömer döneminde Basra'ya vâli olarak tayin edilen Ebû Mûsâ ve bazı sahâbîlerle birlikte Basra'ya gönderilmiştir. Şehir halkına namaz kıldırarak hadîs ve fıkıh okutmuştur. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği döneminde de yaklaşık kırk gün vâlilik yapmıştır.¹⁸⁸

Binlerce hadîs rivâyet eden ve "muksirûn" olarak kabul edilen yedi sahâbeden biri olan Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Ömer'den sonra

¹⁸⁰ Buhârî, *Tarih*, c. I, s. 253; İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 12; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. I, s. 278; İbn Hibbân, *Sikât*, c. III, s. 88. İbn Abdilberr, c. III, s. 1208; İbn Esîr, a.g.e, s. 958; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 508; İbn Hacer, *İsâbe*, c. I, s. 267; Yardım, "İmrân b. Husayn", c. XXII, s. 233.

¹⁸¹ Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 511; Yardım, "İmrân b. Husayn", c. XXII, s. 233.

¹⁸² Mesela bkz. *Müsned*, XXXIII, 49-213; Yardım, "İmrân b. Husayn", c. XXII, s. 233.

¹⁸³ Mesela bkz. *Müsned*, XXXIII, 211; Müslim, "Mesâcid", 19; İbn Mâce, "İkâme", 134; Ebû Dâvud, "Salât", 23; Beyhakî, *Sünen*, 6, Dârekutnî, *Sünen*, 3; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 512.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, a.g.e, c. I, s. 485; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, c. I, s. 71-73; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 71-72.

¹⁸⁵ İbn Abdilberr, a.g.e, c. I, s. 109; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 395; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 71.

¹⁸⁶ İbn Abdilberr, a.g.e, c. I, s. 109; Zehebî, *Siyer*, c. II, s. 396.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 325-326; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 398-399.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, a.g.e, c. I, s. 485; İbn Abdilberr, a.g.e, c. I, s. 71-73; İbn Esir, a.g.e, c. I, s. 151-152; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 395; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 71-72.

hadis rivâyeti çokluğu bakımından üçüncü sırada yer almıştır.¹⁸⁹ O, 2286 hadîs nakletmesine¹⁹⁰ rağmen hadis rivâyetinde hataya düşmemek amacıyla ihtiyatlı davranmış ve rivâyet bitiminde “bunun gibi bir şey dedi” anlamına gelen “او كما قال” gibi tedbirli ifadeler kullanmıştır.¹⁹¹ Hz. Peygamberle birlikte Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Ebû Hüreyre, Hz.Fâtıma (ö.11/632), Muâz b. Cebel (ö. 17/637), Üseyd b. Hudayr (ö. 20/641), Ebû Zer el-Gıffârî (ö. 32/653), Ubâde b. Sâmit (34/654) gibi sahâbenin yanı sıra başka sahâbeden de hadîs rivâyet etmiştir.¹⁹² Kendisinden ise İbn Sîrîn, Hasan Basrî, İshâk b. Abdullah (ö. 117/735), Yahyâ b. Said, Yahyâ b. Ebî İshâk (ö. 117/735) ve Ebû Muâz gibi yüzlerce muhaddis rivâyette bulunmuştur.¹⁹³ Rivâyetlerinden 168’i *Sahihayn*’da Buhârî ile Müslim müştereken, 80 tanesini Buhârî, yetmiş tanesini de Müslim münferiden tahrîc etmiştir. Ayrıca rivâyetleri, *Sünen-i Erbaa* ile muteber hadis kaynaklarında da yer almıştır.¹⁹⁴

Hasan el-Basri (ö. 110/728)¹⁹⁵

Tam adı Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî’dir.¹⁹⁶ Babası Yesâr (eski adı Feyrûz) Basra’dan Medine’ye getirilen esirlerden olduğu kaynaklar arasında geçen bilgiler arasındadır.¹⁹⁷ Daha çok oğluna nispetle Ebû’l-Hasan künyesi ile bilinir. Annesi Hayre¹⁹⁸ ise vâlidemiz Ümmü Seleme’nin (ö. 62/681) azatlığı olarak bilinir. Bundan dolayı vâlidemiz kendisi ile ilgilenmiş ve yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Hatta kaynaklarda kendisinin sütanesi olduğu da belirtilmektedir.¹⁹⁹ Kendisi gibi âlim ve zâhid olan iki kardeşe sahiptir.²⁰⁰

¹⁸⁹ İbn Hazm, s. 31-32.

¹⁹⁰ İbn Hazm, s. 31-32; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 406; Zirikli, c. II, s. 25.

¹⁹¹ İbn Sa’d, a.g.e, c. IX, s. 20; el-Mizzî, *Tehzîb*, c. III, s. 370; Canan, “Enes b. Mâlik”, XI, s. 235.

¹⁹² Mizzî, a.g.e, c. III, s. 353-354; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 396; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 190-191.

¹⁹³ Halife Hayyât, *Tabakat*, c. I, s. 205; İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. I, s. 72; *Tehzîb*, c. I, s. 376; Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *DİA*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 234.

¹⁹⁴ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Telkîhu fîhûmi ehli’l-eşer ve el-Müctebâ mine’l-müctenâ*, nşr. Ali Hasan, Kahire 1975, s. 388; Mesala bkz. Buhârî, “Ahbar”, 9; Müslim, “Fiten”, 8; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 111; Ahmed, *Müsned*, XIX, 295; İbn Şeybe, *Musanef*, VIII, 238.

¹⁹⁵ İbn Sa’d, a.g.e, c. IX, s. 177-178; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, c. III, s. 40; İbn-i Hibbân, *es-Sikât*, c. IV, s. 122; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-Nübelâ*, c. IV, s. 563; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. I, s. 388.

¹⁹⁶ İbn Sa’d, a.g.e, c. IX, s. 287; Halife Hayyât, a.g.e, c. I, s. 280; Mizzî, *Tehzîb*, c. III, s. 368.

¹⁹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Mearif*, nşr. Servet Ukkâş, Dâru’l Mea’rif, Kahire ts, s. 194; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 45; Ebû Nuaym, *Hilye*, c. II, s. 131.

¹⁹⁸ İbn-i Hibbân, *es-Sikât*, c. IV, s. 122.

¹⁹⁹ İbn Sa’d, a.g.e, c. IX, s. 157; İbn Teymiyye, a.g.e, c. XIII, s. 244; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 563.

²⁰⁰ İbn Hibbân, a.g.e, c. IV, s. 276; Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 147; İbn Esîr, a.g.e, c. I, s. 197.

Küçük yaşlarda hafız olan Hasan-ı Basrî, Enes b. Mâlik başta olmak üzere birçok sahâbiden istifade etmiştir. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ailesi ile birlikte Basra'ya yerleşen Hasan-ı Basrî, bir süre hiçbir ücret talep etmeden kadılık görevini sürdürmüş ve daha sonra görevinden istifa ederek ömrünü ilimle iştilal etmeye adanmıştır.²⁰¹ Ayrıca iyi bir hatip olan Hasan-ı Basrî vaazları ile birçok insanı etkilemeyi başarmıştır.²⁰² Dolayısıyla “Basra halkının şeyhi, Basralılar'ın imami” diye biliniyordu. Birçok âlimin yetişmesine vesile olmuş ve günümüze intikal eden birçok eser te'lif etmiştir. 110/728 senesinde dünya hayatından âhiret hayatına irtihal etmiştir.²⁰³

İbn Ebû Hâtim “sadûk”, İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi birçok âlimin “sika” olarak tavsif etmişlerdir.²⁰⁴ Hasan, Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Abdullah b. Abbâs'tan hadîs (Mürsel) nakletmiştir. Kendisinden ise Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756), Abdullah b. Avn, Katâde b. Diâme, Mansûr b. Zâzân (ö. 129/747) ve Ebû Muâz gibi yüzlerce muhaddis rivâyette bulunmuştur.²⁰⁵ Rivâyetlerini Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Ahmed b. Hanbel eserinde tahrîc etmiştir.²⁰⁶

Çalışma sınırlarını aşmamak için önemine binaen bazı şeyhlerinin kısa biyografilerini vermeye çalıştık. Geri kalan hocalarını ise sadece isimlerini zikretmekle yetinip ilgili kaynaklara yönlendireceğiz.

1- Abdullah b. Yezîd (ö. 69/688-89)²⁰⁷

²⁰¹ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 160.

²⁰² Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târih*, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1989, c. II, s. 51; Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 305-307.

²⁰³ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 177-178; Hasan-ı Basrî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydınli, "Hasan Basri, Hayatı ve Hadîs İlmindeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sy. 8, s. 91-94; Muammer Aksoy, *Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 12-24; Uludağ, a.g.m, c. XVI, s. 291-308.

²⁰⁴ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 177-178; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, c. III, s. 40; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. IV, s. 122; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-Nübelâ*, c. IV, s. 563; İbn-i Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. I, s. 388.

²⁰⁵ Mizzî, a.g.e, c. XV, s. 396; Zehebî, *Siyer*, c. XIV, s. 507.

²⁰⁶ Buhârî, *Tarih*, c. V, s. 130; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 287-292; Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayân Vekî' ed-Dabbî, *"Ahbârü'l-Kudât"*, nşr. Abdülaziz el-Merâgî, Kahire 1947, c. I, s. 116-118; Mesala bkz. Müslim, "Mukaddime", 1; Ebû Dâvud, "Hurûf", 24, Mâlik, "Itk", 2244; Ahmed, *Müsned*, XIV, 191.

²⁰⁷ İbn Sa'd, a.g.e, c.V, s. 225; İbn Ebû Hâtim, a.g.e, c. V, s. 199; İbn Hibbân, *sikat*, c. V, s. 54.

- 2- Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712-13)²⁰⁸
- 3- Nufey' (ö. 95/714)²⁰⁹
- 4- Vehb b. Umeyr (ö. 110/728)²¹⁰
- 5- Ebû Burde b. Ebi Musa el-Eş'ari (ö. 104/722) dir.²¹¹
- 6- Yessâr Ebû Hakim (ö. 122/740)²¹²
- 7- Hâlid b. Abdullah²¹³
- 8- Cabir b. Semûre b. Cünâde (ö. ?)²¹⁴

2.2.3. Talebeleri

Az hadis rivâyet etmekle bilinen Ebû Mûaz'dan birçok râvi rivâyette bulunmuştur. Rivâyette bulunduğu öğrencilerinden bazılarının önemine binaen haklarında bilgi verilecek, geri kalanların ise sadece isimleri zikretmekle yetinilecektir.

Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ (ö. 141-2/758)²¹⁵

Hz. Osman döneminde Basra valiliği yapan Abdullah b. Amir'in azatlığıdır. Enes b. Mâlik ile görüşmüştür.²¹⁶ Kesretü'l-hadis olarak bilinen yedinci tabakaya mensûb tâbiündür.²¹⁷ Hazzâlı olarak bilinmesi oraya mensubiyetinden değil onlar ile

²⁰⁸ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 155-157.

²⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, c. IX, s. 371; İbn Hibbân, *sikat*, c. V, s. 582-583; Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 30; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 414; İbn Hacer, *Tehzib*, c. IV, s. 240.

²¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 24; Buhârî, *Tarih*, c. VIII, s. 164; İbn Abdilberr, a.g.e, c. VIII, s. 164.

²¹¹ İbn Sa'd, a.g.e, c. III, s. 268-315-316; Buhârî, *Tarih*, c. VI, s. 365; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Haydar Abad, Dâiretü'l-Ma'ârif, Osmaniye 1978, c. V, s. 187-188; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 343; İbn Hacer, *Tehzib*, c. XII, s. 18-19.

²¹² İbn Ebû Hâtim, a.g.e, c. IV, s. 254; İbn Hibbân, *sikat*, c. VI, s. 421; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 313; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 142.

²¹³ İbn Sa'd, a.g.e, c.III, s. 158; İbn Ebû Hâtim, a.g.e, c. III, s. 340; İbn Hibbân, *sikat*, c. VI, s. 256; Mizzî, a.g.e, c. VIII, s. 107; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 425; İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 524.

²¹⁴ Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 186.

²¹⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c.IX, s. 258.

²¹⁶ Hayyat, a.g.e, s. 218; Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 190.

²¹⁷ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 259; Mizzî, a.g.e, c. VIII, s. 181.

dostluk kurduğundandır.²¹⁸ Kaynaklarda kendisinin kıvrak zekâsı ile ön plana çıktığı ve uzun hâdisler dışında hâdis yazmadığı zikretmişlerdir.²¹⁹

Hadis rivâyetinde sika olarak tavsif edilen Hâlid'den,²²⁰ Abdurrahman b. Ebû Bekre (ö. 79/698), Abdullah b. Şakîk, Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718) ve İbn Sîrîn gibi muhaddislerden almıştır. Kendisinden ise Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Zeyd, İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809) ve daha birçok muhaddis hadis rivâyet etmiştir.²²¹ Rivâyetlerini *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir.²²²

Hammâd b. Seleme b. Dînâr (ö. 167/ 784)²²³

Asıl adı Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr'dır. 90/108'li yıllarda Basra'da doğmuş, meşhur hadis hâfızı Humeyd et-Tavîl'in²²⁴ kız kardeşinin oğludur. Kaynaklar Temîmoğulları'nın veya Kureyşliler'in mevlası olduğu söylemişlerdir. Başörtüsü ticareti ile iştigal ettiğinden "Hazzâz"(ipekçi) ve "Bezzâz"(kumaşçı) lakapları ile anılmıştır.²²⁵

İbn Sa'd, İclî, İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi birçok âlim tarafından "sika" olarak tavsif edilmiştir.²²⁶ Rivâyet ettiği hadisleri Katâde b. Diâme, Sâbit el-Bünnânî (ö. 127/744), Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Atâ b. Ebî Meymûne, Abdümelik b. Umeyr (ö. 136/753) gibi muhaddislerden almıştır. Kendisinden ise İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Mübârek ve Sâid el-Kattân gibi daha

²¹⁸ Muhammed b. Ahmed İbn Berekat, *el-Kevkebü'n-Nîrat fî marifeti Men İhtalete Miner-Rûvat ve's-Sikat*, thk. Abdü'l Kayyum, Mektebetü'l Emdâdiye, Mekke 1999, *Kevkebü'n-Nîrat*, c. I, s. 461.

²¹⁹ Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 190-193.

²²⁰ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 259; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 353.

²²¹ Mizzî, a.g.e, c. VIII, s. 178-179.

²²² Mesela bkz. Buhârî, "Mevâkî", 22; Müslim, "Mesâcid", 19; İbn Mâce, "İkâme", 134; Ebû Dâvûd, "Buyû", 6; Tirmizî, "Salât", 54; Nesâî, "Ezân", 7.

²²³ Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 44.

²²⁴ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 252; İbn Ebî Hatim, *Cerh*, c. III, s. 140; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Toksarı, "Humeyd et-Tavîl" *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 356-357

²²⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 282; Buhârî, *Târih*, c. III, s. 23; İclî, *Sikât*, s. 131; İbn Kuteybe, a.g.e, s. 503; Ebû Nuaym, *Hilye*, c. VI, s. 249-257; Tayyar Altıkulaç, "Hammâd b. Seleme", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 488-489.

²²⁶ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 282; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, c. I, s. 319-320; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 216; Mizzî, *Tehzîb*, c. VII, s. 263; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 253.

birçok muhaddis hadis rivâyet etmiştir.²²⁷ Hammâd'ın rivâyetlerini bazı *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir.²²⁸

İbrahim b. Atâ b. Ebî Meymûne (ö. 233/701) ²²⁹

Araştırmaya konu muhaddislerden biri olan Atâ'nın iki oğlundan biridir. Kaynaklar, İbrahim'i de babası gibi Enes b. Mâlik veya İmrân b. Husayn'ın azatlığı olarak zikretmişlerdir.²³⁰

İbn Hibbân “sika”, Zehebî “salih” ve İbn Hacer de “sadûk” olarak tavsif etmişlerdir.²³¹ İbrahim rivâyetlerini sadece babasından almıştır.²³² Kendisinden ise Yezîd b. Zürey'²³³, Yezîd b. Hârûn, Sehl b. Hammâd (ö. 208/824) ve Ebû Âsım en-Nebil (ö. 212/828) gibi râviler hadis rivâyet etmişlerdir.²³⁴ Rivâyetlerini Ebû Dâvud ve İbn Mâce tahrîc etmişlerdir.²³⁵

Ravh b. Atâ b. Ebî Meymûne (ö. ?) ²³⁶

Araştırmaya konu olan Ebû Mûaz'ın oğludur. Kaynaklar hayatı hakkında herhangi bir bilgi zikretmemiştir. Kendisi de babası gibi Kaderîlikle itham edilmiş, hatta İbn Hibbân hadis rivâyetinde hata yaptığını ifade etmesine rağmen onu *Sikat*'ına almıştır.²³⁷ Ahmet b. Hanbel de onun için “münkerü'l-hadîs”, İbn Ebî Hâtim “leyyinü'l-hadîs” ve Yahyâ b. Maîn “zayıfu'l-hadîs” diye nitelemişlerdir.²³⁸

Rivâyet ettiği hadisleri babası, Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve İbrahim b. Haccâc (ö. 131/749) gibi muhaddislerden almıştır. Kendisinden ise Ravh b. Übâde (ö. 205/820) ve Iraklılar hadis rivâyet etmiştir.²³⁹

²²⁷ İbn Berekat, *Miner-Rûvat ves-Sikat*, c. I, s. 460; Mizzî, a.g.e, c. VII, s. 257; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 444; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 11-15.

²²⁸ Mesala bkz. Buhârî, “Rikâk”, 10; Müslim, “Siyâm”, 167; İbn Mâce, “Tahâret”, 12; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 7; Tirmizî, “Tefsir”, 4; Nesâî, “İstiâze”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 377.

²²⁹ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 11.

²³⁰ Buhârî, *Tarih*, c. I, s. 309; İbn Hibban, *Sikat*, c. VI, s. 22.

²³¹ İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 22; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 219; Mizzî, *Tehzîb*, c. II, s. 151; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s.126;

²³² İbn Sa'd, a.g.e, c. I, s. 309; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 22.

²³³ İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 22;

²³⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. II, s. 118; Mizzî, *Tehzîb*, c. XX, s. 118.

²³⁵ Mesela bkz. Ebû Dâvud, “Zekat”, 2; İbn Mâce, “Zekat”, 3.

²³⁶ Curcânî, *el-Kâmil*, c. III, s. 141.

²³⁷ İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 305.

²³⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 497

²³⁹ İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 305; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 89.

Kütüb-i Tis'a'da sadece bir rivâyeti bulunmaktadır. O rivâyete de Ahmed b. Hanbel eserinde yer vermiştir.²⁴⁰

Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)²⁴¹

Tam adı Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî olan Şu'be, tebeu't-tâbiîn neslinden bir muhaddis ve ricâl âlimidir. Kaynaklar doğum tarihi hakkında ittifak etmemekle beraber, 81-86 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Ezd kabilesinin mevlâsı olan Şu'be, Vâsıt'ta dünyaya gelmiştir. 110/715 yılında Basra'ya gelerek Hasan el-Basrî'den ders almış ve bu ilim aşkı ile kardeşlerinin de hayatları boyunca ilimle meşgul olmasını sağlamıştır.²⁴²

Hadis ilminde Şu'be'nin önemi bir hayli fazladır. Bu önemi, *Kütüb-i Tis'a*'da yüzlerce rivâyetinin olmasının yanı sıra Basra'da ricâl ilminin de tasnifinde büyük rol alma vesilesiyle olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kaynaklar hadis ilminin her alanında bilgisi olduğunu zikretmiştir. Nitekim kendisine bundan dolayı “emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs” denilmiştir.²⁴³ Yine “Şu'be olmasaydı Irak'ta hadis bilinmezdi,” denilmiştir.²⁴⁴

İbn Sa'd, İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi birçok âlimin “sika” olarak tavsif ettiği²⁴⁵ Şu'be; Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Şa'bî (ö. 104/722), Amr b. Dînâr gibi yüzlerce muhaddisten rivâyet nakletmiştir. Şu'be'den İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî (ö. 183/799), Esed b. Mûsâ (ö. 212/827), Süfyan es-Sevrî ve Süleyman b. Harb (ö. 224/839) gibi muhaddisler hadis nakletmişlerdir.²⁴⁶ Ayrıca Tirmizî ile İbn Mâce hariç diğer *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerini zikretmişlerdir.²⁴⁷

Kaynaklarda zikredilen Atâ b. Ebi Meymûne'nin diğer talebeleri şunlardır:

²⁴⁰ Ahmed, *Müsned*, XXVII, 486.

²⁴¹ Zehebî, *Siyer*, c. XIII, s. 365.

²⁴² İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 280-281.

²⁴³ Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 485.

²⁴⁴ Bağdadî, a.g.e, s. 260.

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 369; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 446; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 479; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 166

²⁴⁶ Buhârî, *Tarih*, c. IV, s. 244; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 485.

²⁴⁷ Mesala bkz. Buhârî, “İman”, 1; Müslim, “İmâre”, 1859; Ebû Dâvud, “Salât”, 2; Nesâî, “Ezan”, 2; Dârimî, “Salât”, 2; Ahmed, *Müsned*, II, 289.

- 1- Ebû Hakim el-Anzî (ö. 122/738)²⁴⁸
- 2- Ravh b. Kâsım (ö. 141/758)²⁴⁹
- 3- Muhammed b. Ca'fer (ö. 193/809)²⁵⁰
- 4- Mûsâ b. İsmâil (ö. 223/839)²⁵¹
- 5- Süleyman b. Harb (ö. 224/839)²⁵²
- 6- Ebü'l Velid et-Tayâlisî (ö. 227/842)²⁵³
- 7- Muhammed b Abdullah (ö. 231/847)²⁵⁴
- 8- Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866)²⁵⁵
- 9- Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/868)²⁵⁶
- 10- Yusuf b. Atiyye (ö. 187/ 793)²⁵⁷
- 11- Abdullah b. Bekr el-Müzenî (ö. ?)²⁵⁸

2.2.4. Tabakası

Aynı dönemde yaşayıp yaş ve öğrenim bakımından birbirine yakın olan kimselerin oluşturduğu gruba ve her bir grubun oluşturduğu mertebeye tabaka denir.

²⁴⁸ İbn Hâtım, *Cerh*, c. IV, s. 254; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 421; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 313; Zehebî, *el-Kâşif*, c. I, s. 475; İbn-i Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 142.

²⁴⁹ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdi b.Mansûr, Dâru'l Kütübî'l-İlmiye, Beyrût 1995, c. VIII, s. 320.

²⁵⁰ İbn Hâtım, *Cerh*, c. VII, s. 221; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 50; Mizzî, a.g.e, c. V, s. 25; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 98; İbn-i Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. III, s. 531.

²⁵¹ İbn Hâtım, *Cerh*, c. VII, s. 136; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 160; Mizzî, a.g.e, c. XXIX, s. 21; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 360; *Kâşif*, c. II, s. 301; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 169.

²⁵² Buhârî, *Tarih*, c. IV, s. 8; İbn Ebû Hâtım, a.g.e, c. IV, s. 108; İbn Hibbân, *sikat*, c. VIII, s. 276; Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 384; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 81; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 88.

²⁵³ İbn Ebû Hâtım, a.g.e, c. IX, s. 65; İbn Hibbân, *sikat*, c. VII, s. 571; Mizzî, a.g.e, c. XXX, s. 226; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 341; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 273.

²⁵⁴ İbn Hâtım, *Cerh*, c. VII, s. 310; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 84; Mizzî, a.g.e, c. XXV, s. 575; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 191; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 619.

²⁵⁵ İbn Hâtım, *Cerh*, c. VII, s. 214; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 111; Mizzî, a.g.e, c. XXIV, s. 511; Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 144; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 519.

²⁵⁶ İbn Hâtım, *Cerh*, c. VIII, s. 95; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. III, s. 687; Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 123; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 111.

²⁵⁷ Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 443.

²⁵⁸ İbn Hâtım, *Cerh*, c. V, s. 16; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 61; Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 340; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 541; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 309.

²⁵⁹Çoğuluna tabakât denir. Tabakât ise, farklı kişilerin; ravilerin, âlimlerin vb. tabakalarına göre düzenlenerek haklarında malumatların verildiği kitaptır.²⁶⁰

İbn Sa‘d, kendi dönemine kadar yaşayan önemli şahısların biyografilerini ele aldığı *Tabakatü'l-Kebir* adlı eserinde Atâ b. Ebî Meymûne'yi Basra ehli içerisinde bulunan etbâu't-tâbiûnun büyükleri olan dördüncü tabaka arasında zikretmiştir.²⁶¹ Mizzî de *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde Ebû Mûaz'ı dördüncü tabakada ele almıştır.²⁶² *Siyer-i 'A'lami Nübalâ* eserinin müellifi olan Zehebî de kendisine, etbâu't-tabiîn âlimlerin zikredildiği dördüncü tabakada yer vermiştir.²⁶³ İbn Hacer *Takrîb'üt-tehziib* adlı eserinde onu dördüncü tabakadan saymıştır.²⁶⁴

2.3. Atâ b. Ebî Meymûne'nin Hadis İlmindeki Yeri

Bu başlık altında Atâ b. Ebî Meymûne'nin hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda âlimlerin kendisi hakkında söyledikleri sözlerden bahsedilerek hadis ilmindeki yeri irdelenecektir.

2.3.1. Âlimlerin Kendisi Hakkında Söyledikleri

İbn Adî (ö. 365/976), Atâ b. Ebî Meymûne'nin zayıf râvilerden sayıldığından ötürü ondan hadis nakledenlerin genellikle isminden ziyade Ebû Mûaz künyesini kullandıklarını belirtmiştir.²⁶⁵ Zehebî ise Atâ'nın kaderî olabileceğini ancak rivâyetlerinin ise *Sahîhayn*'da zikredildiğini ve hüccet olduğunu söylemiştir.²⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, Ebû Mûaz için “leyse bihî be's (onda bir beis yoktur) ve sika terimlerini kullanırken”,²⁶⁷ Ebû Zur'a (ö. 264/878) “sika”, Ebû Hâtim ise “sâlih” (hadisi delil olarak kullanılabilir) olduğunu zikretmişlerdir.²⁶⁸ Her ne kadar bazı

²⁵⁹ Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, s. 51-52.

²⁶⁰ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri*, s. 380.

²⁶¹ İbn Sa‘d, a.g.e, c. IX, s. 244.

²⁶² Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 118-119.

²⁶³ Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 47.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehziib fî rical'il kütüb'ü-tis'a*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 2010, c. I, s. 62.

²⁶⁵ Cürçânî, *el-Kâmil*, c. IX, s. 83.

²⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 47.

²⁶⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, *Kitâbu't-Târih*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Mekke 1979, s. 151.

²⁶⁸ Buhârî, *Tarih*, c. VI, s. 469.

münekkidler Ebû Mûaz'ı zayıf olmakla itham etseler de âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından sika olarak tevsik edilmiştir.²⁶⁹

Bazı muhaddislerin Atâ b. Ebî Meymûne'nin ismini anmadan künyesi olan Ebû Mûaz'ı kullanmalarının sebebi mensub olduğu mezhepten kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Ebû Mûaz'dan rivâyette bulunan muhaddislerin, künyesini kullanarak herhangi bir tenkide maruz kalmamak için bir anlamda şuyûh tedlisine başvurmuşlardır. Bazı münekkid muhaddislerin, itikâdî görüşlerinden dolayı sika râvileri çok rahatlıkla cerh ettikleri müşahede edilmektedir.²⁷⁰

2.4. Atâ b. Ebî Meymûne ve Tedlîs

Daha önce de belirtildiği gibi araştırmaya konu olan Atâ b. Ebî Meymûne'den hadis alan muhaddisler, isminden ziyade künyesini kullanarak bir anlamda tedlîse başvurmuşlardır. Bu konunun ehemmiyetine binaen tedlis hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

2.4.1. Tedlîsin Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Hükmü

Tedlîsin lügat anlamı: Mücerred fiil yani (دلس) kökünden “zulmet ve karanlık” manasını ifade etmektedir. Mezid fiil yani (دلس) kökünden ise “ Bir işin aybını örtmek” anlamındadır.²⁷¹ Tedlîsin terim anlamı ise bu konuda birçok anlam yüklenmişse de ilkinin İmam Şâfiî'ye nispet edildiği söylenmektedir. Çünkü kendisi âhad haberin delil sayılabilmesi için şart koştuğu maddelerden biri de “*karşılaştığı şahıslardan işitmediği rivâyetleri nakleden ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) güvenilir kişiler vasıtasıyla aktarılan hadislerin aksine rivâyette bulunan bir müdellis olmamalıdır*”,²⁷² şeklindedir. Günümüzde âlimlerce tercih edilen anlamı ise “*Bir râvinin karşılaşıp hadis sema etmediği ya da muasırı olup görüşmediği veya daha önce hadis işittiği hocasından duymadığı bir rivâyeti duymuş gibi yaparak hadis nakletmesidir.*” şeklindeki tanımıdır.²⁷³ Müdelles bir râvinin rivâyetinin kabul

²⁶⁹ İbn Cevzî, *Du'afâ*, c. II, s. 178; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 182.

²⁷⁰ Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 183.

²⁷¹ Misfir b. Ğurmullah ed-Dumeynî, *et-Tedlîsü fi'l-Hadis Hakikatuhû ve Akamuhû ve Ahkamuhû ve Meratibuhû ve'l-Mevsûfûne bih*, b.y, Riyâd 1992, s. 35-36; Bünyamin Erul, “ Tedlîs”, *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 262-264.

²⁷² Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. İbrahim Çalışkan-Abdulkadir Şener, TDVY, Ankara 2012, er-Risâle, s. 205-206.

²⁷³ Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zur'a Zeynuddîn el-İrâkî, *Kitâbü'l-Müdellesîn*, thk. Re'fet Fevzî Abdülmuttalîb-Nâfiz Hüseyin Hammâd, Dâru'l-Vefâ, b.y. 1995, s. 5-6.

edilmesi veya reddedilmesi konusunda da âlimlerimizin farklı görüşleri bulunmaktadır.²⁷⁴

Öte yandan bir müdellis râviyi tedlîs yapmaya sürükleyen birkaç neden olmakla beraber bizlerde bu nedenleri maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Rivâyetini sahih gösterme çabası içerisinde bulunması,
2. Kullanılan edâ sigalarına önem verilmemesi,
3. İsnâdını âli isnâd olarak göstermek istemesi,
4. Rivâyette bulunduğu hocasından yaşça büyük olması,
5. Rivâyette bulunduğu hocasının zayıf olması,
6. Şeyhini gizlemek istemesi,
7. Şeyhini korumak istemesi,
8. Hadis kavramlarının tam olarak yaygın haline gelmemesi,
9. Şeyhlerini sayıca fazla göstermek istemesi,
10. Rihle (Hadis alma yolculuğu) yaptığının izlenimini vermesi,
11. İtikadî, sosyal ve siyasi gibi nedenlerin olması,
12. Tefennün (hocanın farklı künyelerle zikredilmesi) amaçlı yapılması,
13. Rivâyette ilgili fazlaca malumatı olduğunu göstermesi.²⁷⁵

2.4.2. Tedlîs'in Kısımları

Tedlîsin kendi içerisinde birçok kısmı bulunmaktadır.²⁷⁶ Burada sadece iki kısmından bahsedilecektir.

2.4.2.1. İsnad Tedlîsi

Bir râvinin, kendisiyle karşılaşp rivâyette bulunduğu şeyhinden kendisinden işitmediği hadisleri ondan işitmiş intibahı verecek bir ifadeyle rivâyette bulunmasıdır.

²⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 313-316; el-İrâkî, *el-Müdeîlisîn*, s. 8-11.

²⁷⁵ Dumeynî, *et-Tedlîs*, s. 83-93; Özdemir, *Tedlîs*, s. 42-73; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 169-170; Çelik, *Ebû Kılâbe*, s. 59.

²⁷⁶ el-İrâkî, *el-Müdeîlisîn*, s. 6-8; Erul, a.g.m, c. XL, s. 263; Mustafa Said el-Hin, *el-idah fî ulûmu-l hadis ve'l istilah*, Darü'l-kelimi't-Tayyib, Beyrût 2006, s. 155.

İsnad tedlîsi de kendi arasında üç kısma ayrılmaktadır.

1. Kat' Tedlîsi: Kendisinden rivâyette bulunduğu şeyhinden, ondan işitmediği hadisleri eda lafızlarını kullanmaksızın rivâyette bulunmasıdır.

2. Atıf Tedlîsi: Kendisinden rivâyette bulunduğu şeyhinden işittiği bir şeyi rivâyet ederken kendisinden işitmediği bir şeyi asıl şeyhine atfetmesidir.

3. Tesviye Tedlîsi: Birbiriyle karşılaşmamış iki sika râvi arasındaki zayıf râviyi düşürerek birinci sika râvinin vasıtasız olarak diğer sika râvîden rivâyette bulunmuş intibahı vermektir.²⁷⁷

2.4.2.2. Şüyuh Tedlîsi

Şeyhin asıl mahiyetini örtbas etmek için şeyhini meşhur olduğundan başka bir isim veya lakapla ifade etmesidir.²⁷⁸

Bu tedlîs, isnad tedlîsine göre daha hafiftir. Hadis âlimleri nazarında bu tedlîsi yapmak mekruhtur. Kaynaklarda açıkça sema ifadelerini (*حدثنا*) ve (*سمعت*) gibi ifadeler kullanarak rivâyette bulunulduğunda rivâyet kabul edilir, ancak kapalı (*عن فلان*), (*قال فلان*) ve (*ذكر فلان*) gibi ifadeler kullanıldığı takdirde tevakkuf edildiğini zikretmişlerdir. Üstü kapalı ifadelerle müdellislerin yaptıkları rivâyetlerin *Sahihayn*'da yer almasının hikmeti ise başka bir senetle bu hadisleri bizzat işittiklerinin sabit olması ve bu senetteki râvilerin onların şartlarına uygun olmasından kaynaklanmaktadır.²⁷⁹

2.4. Abbâd b. Mansur'un Hayatı

Bu başlık altında genç tabiînler döneminde yaşamış olan Abbâd b. Mansur'un hayatı ve hadisçiliğinden bahsedilecektir. Bu anlamda Abbâd b. Mansur'un doğduğu, büyüdüğü, âilesi, ilmî kişiliği, tabakası, talebeleri, hadis rivâyetinde bulunduğu hocaları ve bu hocalarından bazılarının hayatından kısaca bahsedilerek şahsiyeti ve ilmî kişiliği ele alınacaktır.

²⁷⁷ Salâhüddîn Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'lmerâsîl*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, , Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407, s. 97; Süyûtî, *Esmâü'l-müdellisîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, yazma 2973, vr. 111-113; el-İrâkî, *el-Müdellisîn*, s. 79; el-Hin, *el-îdah*, s. 153-156.

²⁷⁸ İbn Hacer, *Ta'rifü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlis*, thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bendârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407, c. II, s. 626; Hatip el-Bağdâdi, *Şerefü ashâbi'l-hadis*, thk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, DİB, Ankara 1991, s. 365; el-Hin, a.g.e, s. 157.

²⁷⁹ el-İrâkî, *el-Müdellisîn*, s. 83; İbn Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 21; el-Hin, a.g.e, s. 160-164.

2.4.1. İsmi ve Doğumu

İsmi, Abbâd b. Mansur en-Nâcî olup künyesi ise Ebû Seleme el-Basrî'dir. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Nesebi ise şöyledir: Abbâd b. Mansur b. Abbâd b. Sâmete b. Hâris b. Katen b. Mudlic b. Katen b. Ahzem b. Zuheyl'dir.²⁸⁰

2.4.2. Ailesi ve Vefatı

Abbâd b. Mansur en-Nâcî'nin ailesi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda âilesi hakkında sadece oğlu Selemete b. Abbâd (ö. ?) ve kız kardeşinin oğlu 'Arare b. Birnid'den (ö. 138/954) başka kimseden bahsedilmemektedir. Ayrıca kaynaklarda kendisi hakkında geçen bir bilgide Basra'da beş yıllık bir kadılık görevi üstlenmiş olmasıdır.²⁸¹ Kaynaklarda 152/769 yılında Basra'da âilesinin yanında vefat ettiği zikredilmektedir.²⁸²

2.5. Abbâd b. Mansur'un İlmî Kişiliği

Basra şehrinin, ilmî hayatın özellikle de hadis ilminin gelişmesinde önemli bir konuma sahip olduğunu daha önce belirtilmişti. Abbâd b. Mansur da bu ilim adına verimli olan topraklarda yetişen bir muhaddis olduğundan hadis alanında belli bir seviyeye ulaşmış denilebilir. Ancak Abbâd b. Mansur, birçok cerh-ta'dil âlimi tarafından itikâdî görüşünden ve hafıza karışıklığından ötürü tenkit edilmiş ve ondan hadis almakta tereddüt edilmiştir. Ancak Yahyâ el-Kattân, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hacer gibi muhaddisler ondan hadis almakta bir beis görmeyip hadislerinin yazılmasını da onaylamışlardır.²⁸³ Mizzî ise Kaderîlikle itham edildiğini ifade etmiştir.²⁸⁴

2.5.1. Hocaları

Genç tabîinden kabul edilen Ebû Seleme, birçok sahâbe ve tabîinden hadîs rivâyetinde bulunmuştur. Abbâd'ın hadis rivâyetinde bulunduğu hocaları şunlardır:

²⁸⁰ Ebû Abdullah Alâeddin Muğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekceri, *İkmalü't-Tehzibi'l-Kemal fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Muhammed Osman, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. I, s. 39.

²⁸¹ Mizzî, a.g.e, c. V, s. 53.

²⁸² Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 167.

²⁸³ Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 105; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 86; İbn-i Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 282.

²⁸⁴ Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 156.

Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720)²⁸⁵

Tam adı Ebû Hafs el-Melikü'l-Âdil el-Eşecc Ömer b. Abdilazîz b. Mervân b. Hakem el-Ümevî'dir. 61/676 yılında Medine-i Münevver'de gözlerini dünyaya açmıştır. Babası Mısır vâlisi olan Abdülazîz b. Mervân (ö. 86/705), annesi ise Hz. Ömer'in torunu olan Ümmü Âsım'dır.²⁸⁶ Küçük yaşlarda hafız olan Ömer b. Abdülazîz'i babası, Ömer'in yetişmesi için Medine'nin önde gelen âlimlerinin tedrisatına göndermiştir. Böylece Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Ubeydullah b. Abdullah (98/716) gibi tabîinin ilk tabakasından olan âlimlerle görüşme fırsatı elde etmiştir.

Kaynaklar, Ömer'in hadis rivâyetinde de meşhur bir râvi olduğunu zikretmişlerdir. Nitekim rivâyetlerini İbnü'l-Bâgandî (ö. 312/925) *Müsned*'inde toplamıştır. Ayrıca Ömer b. Abdülazîz, hadislerin tedvînini resmî olarak başlatan halifedir.²⁸⁷

İbn Sa'd ve İbn Hibbân'ın "sika", Zehebî ve İbn Hacer'in de "emîrül-mü'minîn" olarak tavsif etmişlerdir.²⁸⁸ Ömer; Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Abdullah b. Cafer (ö. 80/699) Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö. 94/713), ve Urve b. Zübeyr gibi âlimlerden hadis almıştır. Kendisinden Ahmed b. İbrâhim (ö. 284/900), Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/871), Abdullah b. Ömer ve Muhammed b. İshâk (ö. 270/886) gibi muhaddisler rivâyet etmişlerdir.²⁸⁹ Ayrıca rivâyetlerini tüm *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir.²⁹⁰

²⁸⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 330; Taberî, *Tarih*, c.VI, s. 546-578; Hayyât, a.g.e, s. 317-322; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 122; İbn Hibbân, *Sikât*, c. II, s. 318; İbn Esir, a.g.e, c. V, s. 367; Mizzî, a.g.e, c. XXI, s. 432; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 144.

²⁸⁶ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 330.

²⁸⁷ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 448; Taberî, a.g.e, c.VI, s. 560-578; Ebû Nuaym, a.g.e, c. V, s. 253; Bağdadî, a.g.e., s. 289; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğit, a.g.m, c. XXXIV, s. 53-55.

²⁸⁸ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 330; İbn Hibbân, *Sikât*, c. II, s. 318; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 144; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 240.

²⁸⁹ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 324; Taberî, a.g.e, c.VI, s. 174; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, c. VI, s. 122; İbn Hibbân, *Sikât*, c. II, s. 318; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 502-515; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. III, s. 240; *İstî'ab*, c. I, s. 29.

²⁹⁰ Mesala bkz. Buhârî, "İstikrâd", 3; Müslim, "Hayz", 352; Ebû Dâvud, "Salât", 2; Tirmizî, "Zekat", 2; Nesâî, "Tehâret", 1; İbn Mâce, "İmâmetü's-Salât", 2; Mâlik, "Salât", 357; Dârimî, "Mukaddime", 1; Ahmed, *Müsned*, XI, 600.

İkrime el-Kureşî el-Hâşimî el-Berberî (ö. 105/723)²⁹¹

Tam ismi Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî'dir. Aslen Mağripli (Tunus) olup 642 yılında dünyaya gelmiştir. Abdullah b. Abbâs'ın Basra vâlisi olduğu zamanlarda kendisine hediye edilmiştir. Her ne kadar İkrime'yi, İbn Abbâs'ın oğlu olan Ali azat etmişse de İbn Abbâs'ın azatlığı olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Bizzat İbn Abbâs'ın tedrisatından geçmiştir. Kendi ifadesi ile de “yaklaşık kırk yıl İbn Abbâs'tan farklı alanlarda ders aldım” bunu belirtmiştir.²⁹² Abdullah b. Abbâs, İkrime'nin ilmî anlamda kemale erdiğini görünce halka fetva vermesine izin vermiştir.²⁹³ Kaynaklar İkrime'nin, Dâvûd b. Husayn evinde 105/723 yılında vefat ettiğini zikretmişlerdir.²⁹⁴

İbn Sa'd, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer'in “sika” olarak tavsif etmişlerdir.²⁹⁵ İkrime; Rifâa b. Râfi'den (ö. 42/662) ile İbn Abbâs gibi âlimlerden rivâyet nakletmiştir. Ondandır İbrâhim en-Nehâî (ö. 96/714), Eyyûb es-Sahtiyânî, Şafîî ve Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826) ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır.²⁹⁶ Ayrıca *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerine yer vermişlerdir.²⁹⁷

Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725)²⁹⁸

Meşhur yedi tabîinden biri olan Kâsım'ın tam adı, Ebû Muhammed (Ebû Abdirrahmân) el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî'dir.²⁹⁹ Babasının öldürülmesinden sonra halası Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) yanında kalmıştır. Ca'ferî mezhebinin kurucusu Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Kâsım b. Muhammed'in kız çocuğundan olan torunudur.³⁰⁰

²⁹¹ Mizzî, *Tehzîb*, c. XXII, s. 423-436; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 53-60.

²⁹² Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 269.

²⁹³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 8.

²⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VI, s. 270-273.

²⁹⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 187-194; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 302; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VIII, s. 333-335.

²⁹⁶ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 282; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 32; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 229; Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 282; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 134; Altıkulaç, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 40-42.

²⁹⁷ Ebû Dâvud, “İcâre”, 3; Tirmizî, “Tehâret”, 1; İbn Mâce, “Menâsik”, 4; Ahmed, *Müsned*, XXXI, 336.

²⁹⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Tarihu's-Sikât*, thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci, Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, c. II, s. 339; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 7-9; Ebû Nuaym, a.g.e, c. II, s. 326-347; Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 246-292; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 12-36.

²⁹⁹ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 287; Mizzî, a.g.e, c. XXIII, s. 427-436.

³⁰⁰ Ebû Nuaym, a.g.e, c. II, s. 183-187.

Halife Ömer b. Abdülazîz, dönemin vâlilerinden âlimlerin dünyadan irtihal ettikten sonra ilmin kaybolma endişesini taşıdığını ve etraftaki âlimlerin rivâyetlerini toplamalarını istemiştir. Özellikle de Kâsım b. Muhammed'in rivâyetlerinin toplanmasını istemesi, hadis ilminde güvenilirliğini gösteren hususlardan olmuştur. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ve yetmiş iki yaşında iken umre ya da hac yolculuğu esnasında kudeyd mevkiinde vefat etmiştir.³⁰¹ Abdullah ibn Avn "onun hadislerini harfi harfine rivâyet ettiğini," İbn Mâin ise "Ubeydullah → Kâsım → Âişe kanalı ile gelen bir senedi, "altın yıldızlı senet" olarak vasıflandırmıştır.³⁰²

İbn Sa'd, İbn Hibbân ve İbn Hacer'in "sika" olarak tavsif ettikleri Kâsım'dan Katâde b. Nu'mân (23/643), Hz. Âişe (ö. 58/678), İbn Abbâs ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) ve daha birçok kişiden hadis nakletmiştir.³⁰³ Kendisinden İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735), Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (ö. 126/742), Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753), Sa'd b. Said b. Kays (ö. 141/757) ve Ubeydullah b. Ömer b. Hafz (ö. 147/764) gibi muhaddisler rivâyet etmişlerdir.³⁰⁴ Ayrıca tüm *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerini zikretmişlerdir.³⁰⁵

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748)³⁰⁶

Künyesi Ebû Bekir olan Eyyûb'un tam ismi, Eyyûb b. Ebî Temîme Keysân es-Sahtiyânî'dir. Kaynaklarda 68/683 yılında, taun hastalığından hemen önceki yılda doğduğu zikredilmiştir. Babası, Aneze kabilesinin azatlığıdır. Kendisi deri ticareti ile iştiğal ettiğinden kendisine Sahtiyân/ derici denilmiştir.³⁰⁷

İbadete düşkünlüğü ile bilinen Eyyûb, gece ibadete kalkar ve insanların uyandığı saatte ses çıkarırmış ki insanlar onun da yeni uyandığını zannetsinler ve kendisinin gece boyunca ibadetle meşgul olduğunu bilmesinler.³⁰⁸ Eyyûb 68 yaşında

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzib*, c. VIII, s. 333-335.

³⁰² İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 187-194; Mizzî, a.g.e, c. XXIII, s. 427-436; Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 545.

³⁰³ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 287; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 229-230; İbn Hacer, *Tehzib*, c. III, s. 419.

³⁰⁴ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 186; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 302; İbn Hacer, *Tehzib*, c. III, s. 419.

³⁰⁵ Mesala bkz. Buhârî, "Hayz", 1; Müslim, "Küsûf", 914; Ebû Dâvud, "İcâre", 3; Tirmizî, "Sefer", 1; Nesâî, "Hayz", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 1; Mâlik, "Salât", 335; Dârimî, "Talak", 3; Ahmed, *Müsned*, V, 413.

³⁰⁶ İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. II, s. 255-256; Ebû Nuaym, a.g.e, c. III, s. 3-14; Mizzî, a.g.e, c. III, s. 457-464; Zehebî, *Siyer*, c. VI, s. 15-16;

³⁰⁷ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed, *el-Lubab fi tehzibi'l-ensâb*, Mektebetu'l-Müsenna, Bağdat ts, c. II, s. 108.

³⁰⁸ Fesevî, *Kitâbü'l-Ma'rife*, c. II, s. 242.

iken Basra'da Ramazan ayının bir cumasında vefat etmiştir. Bazı rivâyetlerde taundan dolayı hayatını kaybettiği de kaydedilmektedir.³⁰⁹

Eyyûb, Hasan el-Basrî'nin tedrisatında yetişmiş bir âlimdir. İlmine birçok âlim saygı duymuştur. Hatta İbn Avn, Eyyûb'ten nakledilen hadisleri, kendi rivâyet ettiği hadislere tercih ettiğini söylemiştir.³¹⁰

İbn Sa'd, İbn Hibbân ve İbn Hacer'in "sika" olarak ifade etmişlerdir.³¹¹tavsif ettikleri Eyyûb'tan Enes b. Mâlik, Ebû Kilâbe, İkrime b. Abdillâh, İbn Sîrîn, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Âmr b. Dinâr (ö. 126/743) ve Şu'be b. el-Haccâc gibi pek çok muhaddisten rivâyet almıştır. Kendisinden İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780), Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne gibi birçok muhaddis rivâyet etmişlerdir.³¹² Ayrıca Malik b. Enes hariç diğer *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerini zikretmişlerdir.³¹³

Çalışma sınırlarını aşmamak için önemine binaen bazı şeyhlerinin kısa biyografilerini vermeye çalıştık. Geri kalan hocalarını ise sadece isimlerini zikretmekle yetinip ilgili kaynaklara yönlendireceğiz.

1. Müslim b. Subeyh el-Hemdânî (ö. 100/718)³¹⁴
2. Adî b. Ertât³¹⁵
3. Ebû Recâ el-Utârdî (ö. 105/723)³¹⁶
4. Hasan el-Basrî³¹⁷
5. Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732)³¹⁸

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 414.

³¹⁰ Fesevî, a.g.e, c. II, s. 109; Ebû Nuaym, a.g.e, c. III, s. 4.

³¹¹ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 246-251; İbn Hibbân, *Sikat*, c. III, s. 423; İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 397-399.

³¹² İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 286; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 53; Mizzî, a.g.e, c. II, s. 108; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 444; İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 200.

³¹³ Mesala bkz. Buhârî, "Cenâiz", 2; Müslim, "Mesâcid", 649; Ebû Dâvud, "Edeb", 5; Tirmizî, "Hac", 2; Nesâî, "Menâsiku'l Hac", 5; İbn Mâce, "Nikah", 3; Dârimî, "Salât", 2; Ahmed, *Müsned*, XXI, 95.

³¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 186; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 391; Mizzî, a.g.e, c. XXVII, s. 520; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 71; İbn Hacer, *İsâbe*, c. III, s. 406.

³¹⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 383-392; Taberî, a.g.e, c.II, s. 1346; İbn Esir, a.g.e, c. V, s. 43; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 53; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. VII, s. 164.

³¹⁶ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 138-140; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 303; Ebû Nuaym, a.g.e, c. II, s. 304-309; İbn Esir, a.g.e, c. IV, s. 279-281; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 253-257; İbn Hacer, *Tehzib*, c. VIII, s. 140.

³¹⁷ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 287; Halife Hayyât, a.g.e, c. I, s. 280; İbn Kuteybe, a.g.e, s. 194; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 45; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IV, s. 122; Ebû Nuaym, a.g.e, c. II, s. 131; Mizzî, a.g.e, c. III, s. 368; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 563.

6. İkrime b. Hâlid b. ‘As (ö. 114/732)³¹⁹
7. Hişâm b. Urve (146/763)³²⁰
8. İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî (ö. 184/802) dir.³²¹

2.5.2. Talebeleri

Az hadis rivâyet etmekle bilinen Abbâd’dan birçok muhaddis rivâyette bulunmuştur. Rivâyetleri daha çok Vekî’ b. Cerrâh, Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Yezîd b. Hârûn kanalıyla geldiğinden bu hadis ulemasının biyografilerine kısaca değinmeye çalışılacaktır. Diğerlerin ise sadece isimleri zikredilmekle yetinilecektir.

Vekî’ b. Cerrâh (ö. 197/812)³²²

Tam adı Ebû Süfyân Vekî’ b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâs’dır. Kaynaklar 129/744 yılında doğduğunu zikretmişlerdir. Kendisi daha on beş yaşında iken bölgenin en büyük muhaddislerinden olan A‘meş’den hadis öğrenip otuz yaşında ise hadis rivâyet etmeye başlamıştır. Çok fazla rihle yaptığından bir rivâyeti birçok tarikten rivâyet edebilmiştir. Güçlü bir hafızaya sahip olan Vekî’, Süfyân es-Sevrî’nin vefatından sonra yerine geçmiştir.³²³ 197/812 yılında hac ibadeti dönüşünde Mekke ile Kûfe arasında Feyd denilen mevkide vefat etmiştir.³²⁴

İbn Sa’d, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi birçok âlim kendisini “sika” olarak tavsif etmişlerdir.³²⁵ Vekî’ babasının yanı sıra Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Şu‘be b. Haccâc ve Hammâd b. Seleme, Hişâm b. Urve (ö. 146/763), A‘meş (148/765), İbn Ebû Leylâ (ö. 83/702) ve İbn Cüreyc (150/767) gibi şahsiyetlerden rivayette bulunmuştur. Vekî’den Abdullah b. Mübârek, İbrâhim b. Mûsâ (ö. 230/844), İshâk b. Râheveyh (ö. 238/853), Yahyâ b. Mâin ve başka

³¹⁸ İbn Sa’d, a.g.e, c. V, s. 467-468; İbn Kuteybe, a.g.e, s. 196; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 330; Ebû Nuaym, a.g.e, c. III, s. 310-325; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 78-88; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. VII, s. 197-203.

³¹⁹ İbn Sa’d, a.g.e, c. VIII, s. 35; İbn Ebû Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 221; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 231; Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 249; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 131.

³²⁰ İbn Sa’d, a.g.e, c. VII, s. 321; Zehebî, *Siyer*, c. III, s. 381; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. XI, s. 48-51.

³²¹ Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 53.

³²² Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 350; M. Emin Özafşar, “Vekî’ b. Cerrâh”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 8-9.

³²³ Bağdadî, *el- Kifâye*, Thk. Ebû Abdullah es-Sevratî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine ts, s.54-87.

³²⁴ Bağdadî, *Şerefü ashâbi’l-Hadis*, nşr. M.Said Hatipoğlu, b.y., Ankara 1991, s. 82-84.

³²⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 37; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 562; ; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 311.

muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.³²⁶ Ayrıca bazı *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerine yer vermişlerdir.³²⁷

Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819)³²⁸

Tam adı Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî'dir. Kaynaklar 133/748 yılında Basra'da doğmuş, bir hadis hâfızı olduğunu zikretmiştir. Birçok yere veya aileye nispet edilmiştir. Nitekim İran asıllı olduğundan "İrani", Zübeyr ailesinin azatlısı olduğundan "Zübeyrî", Basra'da doğduğundan da "Basrî" olarak nitelenmiştir.³²⁹ Kaynaklarda Şu'be'den ders aldığı ve onun önemli öğrencilerinden olduğu zikredilmiştir.³³⁰

Kaynaklar, Tayâlisî'nin hafızasına güvendiğinden ötürü "ilim dağı" olarak nitelenmiş, yaklaşık olarak otuz veya kırk bin hadis rivâyet ettiğini nakletmiştir. Tayâlisî, 204/819 yılında Basra'da vefat etmiş ve cenazesini dönemin valisi olan Yahyâ b. Abdullah (ö. ?) kaldırmıştır.³³¹

İbn Ebû Hâtim "sadûk", İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi birçok âlim kendisini "sika" olarak tavsif etmişlerdir.³³² Tayâlisî; Abdullah b. Avn, Hişâm ed-Destüvâî, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, İsrâîl b. Yûnus gibi muhaddislerden rivâyet almıştır. Kendisin'den Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804), Yahyâ b. Mâin, Ali b. Medîni, İbn Râhûye ve birçok muhaddis hadis rivâyet etmişlerdir.³³³ Ayrıca bazı *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerini tahrîc etmişlerdir.³³⁴

³²⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 37; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 562; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 350; *Siyer*, c. III, s. 502; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 311.

³²⁷ Mesala bkz. Müslim, "Sıyâm", 1133; Ebû Dâvud, "Ferâiz", 3; Nesâî, "İstiâze", 8; Ahmed, *Müsned*, II, 471.

³²⁸ Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 401.

³²⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, c. I, s. 350.

³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 112.

³³¹ Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 382; Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Özkan, "Tayâlisî", *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 188-189.

³³² İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 111; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 90.

³³³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 111; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 275; Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 401; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 378; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 90.

³³⁴ Mesala bkz. Müslim, "Salât", 460; Ebû Dâvud, "Salât", 2; Dârimî, "Salât", 2; Ahmed, *Müsned*, XVI, 553.

Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821)³³⁵

Tam adı Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî el-Vâsîtî olan bir hadis âlimidir. Kaynaklar 118/734 yılında Vâsît'ta dünyaya gelmiş olduğunu ve birçok güvenilir hadis âliminden rivâyet almış aldığını zikretmiştir.³³⁶

Kaynaklarda, Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesini benimseyen Halife Me'mûn'un, Yezîd'in halk üzerindeki nüfuzundan çekindiği ve onun tepkisinin toplum içinde kargaşalara yol açacağından endişe ettiği için bu fikrini Yezîd hayatta iken askıya almak zorunda kaldığını zikretmişlerdir. Ayrıca kaynaklarda 206/822 yılında Vâsît'ta vefat ettiği de zikredilmiştir.³³⁷

Ömrünün son zamanlarına doğru gözleri zayıfladığından ötürü rivâyetlerini cariyesine kontrol ettirmesinden dolayı ayıplanmıştır. Yahyâ b. Mâin kendisinin hadis ehlinden olmadığını, çünkü rivâyette bulunduğu kimseleri ayırt edemediğini ifade etmiştir.³³⁸ Zehebî ise hakkında yapılan tüm olumsuz eleştirilere rağmen kendisini "sika" bir râvi olarak görmüştür.³³⁹

Yezîd; Humeyd et-Tavîl, Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), İbn Ebû Arûbe (ö. 156/773) Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme, Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Zeyd gibi muhaddislerden rivâyet almıştır. Kendisinden ise Ali b. Medînî, Züheyr b. Harb (ö. 234/849) ve İbn Râhûye gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir.³⁴⁰ Ayrıca bazı *Kütüb-i Tis'a* müellifleri eserlerinde rivâyetlerini zikretmişlerdir.³⁴¹

Abbâd b. Mansur'dan hadis nakleden diğer talebelerini kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

³³⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 295; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 632; Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 261; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 358; İbn Hacer, *Tehzib*, c. IV, s. 431.

³³⁶ Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 363.

³³⁷ Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011, c. XIV, s. 342.

³³⁸ Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, c. XIV, s. 338-339.

³³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 295; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 632; Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 261; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 358; İbn Hacer, *Tehzib*, c. IV, s. 431.

³⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 1609; Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 261-270; Zehebî, *Siyer*, c. I, s. 87.

³⁴¹ Mesala bkz. Buhârî, "Vudû", 7; Müslim, "Salât", 476; Ebû Dâvud, "Zekât", 2; İbn Mâce, "Salât", 2; Ahmed, *Müsned*, XXIV, 467.

1. ‘Arare b. Birnid³⁴²
2. Şu’be b. Haccâc³⁴³
3. İsrâil b. Yûnus (ö. 160/ 777)³⁴⁴
4. Süfyân es-Sevrî³⁴⁵
5. Sellâm b. Ebî Mutî‘ (ö. 164//782)³⁴⁶
6. Hammâd b. Seleme³⁴⁷
7. Muâviye b. Abdilkerim (ö. 180/798)³⁴⁸
8. Yezîd b. Zurey‘³⁴⁹
9. Ziyâd b. Rabi‘ (ö. 185/803)³⁵⁰
10. Mûaz b. Mûaz (ö. 196/813)³⁵¹
11. Abdullah b. Vehb (ö. 197/814)³⁵²
12. Yahyâ el-Kattân³⁵³
13. Nadr b. Şümeyl³⁵⁴
14. Reyhân b. Sa’id b. el-Müsennâ (ö. 204/819)³⁵⁵
15. Ravh b. Übâde³⁵⁶
16. Abdullah b. Bekr (ö. 208/823)³⁵⁷

³⁴² İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. VII, s. 260; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 526; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 90.

³⁴³ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IV, s. 1609; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 446; a.g.e, c. XII, s. 479; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 166.

³⁴⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. II, s. 330; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 79; Mizzî, a.g.e, c. II, s. 515; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 133.

³⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IV, s. 222; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 401; Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 154; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 229; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 56.

³⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IV, s. 258; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 298; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 140.

³⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. III, s. 140; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 216; Mizzî, a.g.e, c. VII, s. 253; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 444; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 481.

³⁴⁸ Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 276.

³⁴⁹ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IX, s. 263; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 632; Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 124; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 411.

³⁵⁰ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. II, s. 531; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 325; Mizzî, a.g.e, c. IX, s. 558; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 645.

³⁵¹ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. VIII, s. 248; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 482; Mizzî, a.g.e, c. XXVII, s. 132; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 100.

³⁵² İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. V, s. 189; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 346; Mizzî, a.g.e, c. XVI, s. 277; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 453.

³⁵³ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. IX, s. 150; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 611; Mizzî, a.g.e, c. XXXI, s. 329; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 357.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. VII, s. 477; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 212; Mizzî, a.g.e, c. XXIX, s. 379; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 222.

³⁵⁵ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. III, s. 517; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 243; Mizzî, a.g.e, c. IX, s. 260; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 167.

³⁵⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, c. III, s. 498; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 245; Mizzî, a.g.e, c. IX, s. 238; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 614.

17. Sehl b. Hammâd³⁵⁸
18. Abdurrahman b. Hammâd (ö. 212/827)³⁵⁹
19. Dahhâk b. Muhalled (ö. 212/827)³⁶⁰
20. Müslim b. İbrâhim (ö. 222/837)³⁶¹
21. Ali b. Fudayl b. İyaz (ö. ?)'dır. ³⁶²

2.6. Abbâd b. Mansur'un Hadis İlmindeki Yeri

Bu başlık altında Abbâd b. Mansur'un hadis ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda âlimlerin kendisi hakkında söyledikleri sözlerden bahsedilerek hadis rivâyetlerindeki ehliyeti irdelenecektir.

2.6.1. İhtilatın Tanımı ve Hükümü

Hadis usûlünde râvinin zabtına yönelik cerh sebeplerinden biri olan ihtilat, (**خ ل ط**) fiilinden türemiş ifti'al kalıbında olan (**اختلاط**)' nin mastarı olup lügatte: “Aklın ve şuurun karışması, fâsid olması ve bozulması” anlamındadır.³⁶³ İstilah anlamı ise “yaşlılık ve hastalık sebebiyle sonradan hafıza kaybına uğrayan veya kitaplarının zayi olması gibi arızî nedenlerden ötürü daha önce tahdis ettiği rivâyetleri karıştıran râvi” anlamındadır.³⁶⁴ İhtilata düşen râviye de muhtelit râvi denilmiştir.³⁶⁵

Mezkûr durum sika râviler için söz konusu olmuştur. İhtilâta uğrayan muhaddisin rivâyetinin değeri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.³⁶⁶ Bazı âlimler ihtilât öncesi rivayetlerinin kabul edileceğinde görüş birliği bulunmakla birlikte ihtilâttan sonraki rivayetleri genellikle kabul etmemişlerdir.³⁶⁷ İbn Hacer: “İhtilâta uğrayan râvinin ihtilatı bu halden önce mi sonra mı naklettiği bilinmeyen

³⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. V, s. 16; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 61; Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 340; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 309.

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 196; İbn-i Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 290; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 179; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 122.

³⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. V, s. 225; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 378; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 501.

³⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 463; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 483; Mizzî, a.g.e, c. XIII, s. 281; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 480; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 225.

³⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VIII, s. 180; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 157; Mizzî, a.g.e, c. XXVII, s. 487; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 75; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 64.

³⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 676.

³⁶³ İbn Manzûr, a.g.e, c. II, s. 1129.

³⁶⁴ İbn Salâh, a.g.e, s. 494.

³⁶⁵ Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât*, Rihle Kitap, İstanbul 2011, s. 35-39.

³⁶⁶ İbn Salâh, a.g.e, s. 397.

³⁶⁷ İbn Keyyâl, a.g.e, s. 12.

rivayetleri hakkında kesin hüküm vermek doğru olmaz.” demiştir.³⁶⁸ İbn Hibbân ise bu konuda şöyle: “İhtilâta mâruz kalan sika râvinin güvenilir râvilerin rivayetine aykırı olmayan nakilleri kabul edilebilir.” görüş bildirmiştir.³⁶⁹

2.6.2. Âlimlerin Kendisi Hakkında Söyledikleri

Yahyâ el-Kattân, Abbâd b. Mansur’un “sika” olduğunu ve îtikadî görüşlerinden dolayı rivayetlerinin terk edilmemesi gerektiğini belirtmekte ancak bir kısım münekkit tarafından görüşlerinden ötürü “zayıf” ve “leyyin” olarak vasıflandırılmıştır.³⁷⁰ el-İclî, onun “lâ be’sse bih” ve “câizü’l-hadis” olduğunu ve aynı şekilde rivâyetlerinin yazılacağını,³⁷¹ İbn Adî de ondan sikaların rivâyette bulunduğunu ve bütün rivâyetlerinin yazılacağını belirtmiştir.³⁷² İbn Hacer ise onun “sadûk” olduğunu, kaderî olarak itham edildiğini, tedlîs yaptığını ve ömrünün sonlarına doğru hafızasının değiştiğini ifade etmiştir.³⁷³

Ayrıca muhtelit râviler arasında ismi zikredilmiştir.³⁷⁴ Bu bağlamda Ali el-Medîni, onun hafızasının değiştiğiyle ilgili soruduğu soruya; Yahyâ el-Kattân bilmediğini söylemiştir. Öte yandan Ebû Dâvud ve Nesâî onun ömrünün sonlarına doğru rahatsızlandığını ve zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.³⁷⁵ Ancak kaynaklarda rahatsızlık dönemi hususunda herhangi bir tarih zikredilmemiştir.

2.7. İtikadî Mezhepleri

Araştırmaya konu olan iki muhaddis; Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Mansur, birçok münekkit tarafından Kaderî olmakla itham edilmişlerdir.³⁷⁶ Bu başlık altında mensub oldukları îtikadî mezhep hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Kaderî tabiri lügâta: (قَدْرٌ) kökünden türemiş bir isim olup, “Kadere mensup olan, kader taraftarı” anlamında kullanılmıştır.³⁷⁷ Terim olarak ise sonuna nispet eki

³⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, Kahire 1934, s. 25-26.

³⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecruhîn mine’l-muhaddisîn*. thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi. Dâru’l-Sami’i, Riyâd 2000, c. I, s. 57.

³⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 86.

³⁷¹ İclî, a.g.e, c. II, s. 18.

³⁷² İbn Adî, *Duafâ*, c. V, s. 548.

³⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 482.

³⁷⁴ Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 159.

³⁷⁵ Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 158.

³⁷⁶ Zehebi, *Siyer*, c. VI, s. 47; İbrahim Hatiboğlu, “Şu’be b. Haccâc”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 224-226.

alarak “Kader inancını reddeden düşünce ve inanç akımı, sorumluluk doğuran fiillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren İtikadî mezhep” anlamında kullanılmıştır.³⁷⁸ Kaynaklar bu grubun Kaderî olarak isimlendirilmesi hakkında kaynaklar birkaç husus zikretmişlerdir.³⁷⁹

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından müslümanlar için kaderle meşgul olmaktan ve sonuç alınması mümkün dâhilinde olmayan münakaşalara dalmalarını yasaklanmıştı.³⁸⁰

Kaynaklarda Kaderî fikrin zuhur etmesi, İslâm’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan iç çekişmelerle irtibatlandırılmıştır. Cemel Vak’ası ve Sıffin Savaşı’nda müslümanların birbirlerinin kanını akıtması, diğer kelam problemleriyle birlikte kader konusunu da gündeme getirmiştir. Emevî anlayışı; olayları ilahî takdirle ilişkilendirirken bunu reddeden- özellikle de olumsuz fiilleri- ve tamamen kul iradesine dayandıran görüşler ileri sürülmeye başlamıştı.³⁸¹

Araştırma konumuz olan râvilerin yaşadığı Basra’da kader konusunu gündeme getiren ilk kişinin Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân zamanında Haccâc tarafından öldürülen Ma’bed el-Cühenî (ö. 80/699)³⁸² olduğu zikredilmiştir.³⁸³ Bu görüşlerini, Iraklı bir Hıristiyan iken müslüman olan, sonra da irtifat eden Sûsen adlı bir şahıstan aldığı söylenmiştir.³⁸⁴

Ma’bed el-Cühenî’yi kaderî fikirleri savunmaya sürükleyen en büyük faktörün Emevî hükümdarlarının yaptıkları İslâm’a uymayan uygulamalar ve yapılan haksızlıklar olduğu belirtilmiştir.³⁸⁵ Bu husustaki tepkilerin anlatıldığı bir rivâyete göre bir gün o, Atâ b. Yesar (ö. 103/721) ile birlikte Hasan el-Basrî’ye giderek şöyle söylemiştir:

³⁷⁷İbn Manzûr, a.g.e, c. V, s. 75; Zebidî, a.g.e, c. VII, s. 370; Şehristânî, a.g.e, c. I, s. 43-46; Ebû Zehre, a.g.e, s. 111; İlyas Üzüm, “Kaderiye”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 64.

³⁷⁸ Ebû'l-Feth Muhammed b. Abülkerim eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 57.

³⁷⁹ İsimlendirme konusunda bkz. Ebû Zehre, a.g.e, c.I, s. 106; Üzüm, a.g.m, c. XXIV, s. 64.

³⁸⁰ Şerafettin Gölcük, *Kelam*, Tekin Kitapevi, Konya 2014, s. 37.

³⁸¹ Üzüm, a.g.m, c. XXIV, s. 64.

³⁸² Mustafa Öz, “Ma’bed el-Cuhenî”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 281.

³⁸³ Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 324; Talât Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, AÜY, Ankara ts, s. 61; Çelik, *Basra'da Hadis İlmî*, s. 64.

³⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, c. VI, s. 347.

³⁸⁵ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Otto Yayınları, Ankara 2012, s. 57.

“Ey Ebû Said, bu emirler Müslümanların kanlarını akıtıyor, mallarını gasp ediyor ve daha birçok haksızlıklar yapıyorlar ve icraatımız Allah’ın kaderine göre gerçekleşmektedir diyorlar.” Hasan el-Basri de cevaben: ‘Allah düşmanları yalan söylüyorlar’ demiştir.”³⁸⁶

Ma’bed’in görüşlerini kendisinden sonra Gaylan ed-Dımaşkî (ö. 126/743) Şam’da devam ettirmiştir.³⁸⁷ Bu düşüncelerin ön plana çıktığı zamanda Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre gibi büyük sahabiler bu düşünceleri müşahede etmişlerdir. Ma’bed ve arkadaşlarının fikirleri kendilerine haber verildiğinde kendilerinden uzak durulması, kendilerine selam verilmemesi gerektiği ve hatta cenaze namazlarının dahi kılınmasının doğru olmadığı söylenmiştir.³⁸⁸

Emevîlerin son döneminde Kaderîlere karşı izlenen sert politika ve kurulan Abbâsî devletine karşı muhalif bir tavır izlenmediklerinden bu görüşte olanların bir kısmı zaman içerisinde Mutezile’ye dâhil olmuşlardır. Kaderiyye ile Mutezile’yi aynı ve bir olarak kabul edenler olduğu gibi genel kabule göre ikisinin farklı birer îtikadî mezhep olduğu, Mutezile’nin ise daha sonra kurulduğu ancak birçok fikirde paralellik gösterdiği kabul etmişlerdir.³⁸⁹

Kaderî mezhebine mensup birçok kişinin görüşleri olmakla beraber en meşhur görüşlere sahip Gaylan ed-Dımaşkî’dir. Onun bazı görüşleri şunlardır:

1. Kaderin hayırlısı da şerlisi de kuldandır. Yani insan kendi fillerinin yaratıcısıdır. Hayrı da şerri de kendi iradesi ile yapar ve kaderin kendisine hiçbir hâkimiyeti yoktur. Bundan dolayı Allah-u Teâlâ tarafından gelecek yardıma da ihtiyaç yoktur.

2. İman: Allah’ı deliler aracılığı ile tanımak(sonraki bilgi), onu sevmek, ona boyun eğmek ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in getirdiklerini ikrâr etmekle olur.

3. İman artıp eksilmez, insanlar bunun ile fazilet kazanmazlar.

4. Kur’an-ı Kerim mahlûktur. Yani sonradan yaratılmıştır, kadim değildir.

³⁸⁶İbn Kuteybe, a.g.e, s. 625; Süt, *İslâm Düşüncesinde İlk Muhalifler Ma’bed el- Cuheni ve Gaylân ed Dımeşki*, Fecr, Ankara 2014, s. 55.

³⁸⁷ Ma’bed ve Gaylan’ın kimi faaliyetleri hakkında bkz. Osman Aydın, “Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri”, *İslâmî Araştırmalar*, 2003, c. XVI, sy. 2, s. 254-258.

³⁸⁸ Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fırlalı, İstanbul 2011, s. 21-22.

³⁸⁹ Aydın, *Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri*, s. 249-262; Üzümlü, a.g.m, c. XXIV, s. 64.

5. İlim, kudret ve irade gibi sübûtî sıfatları kabul edilemez. Çünkü bu sıfatlar zatın aynıdır gayrı değildir.³⁹⁰

³⁹⁰ Kahtân, a.g.e, s. 122-124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ MÛAZ VE ABBÂD B. MANSUR'UN RİVÂYETLERİ

3.1. Atâ b. Ebî Meymûne'den Gelen Rivâyetler

Atâ b. Ebî Meymûne'nin rivâyetlerine, Tirmizî *el-cami'us-Sahih*'inde, İmam Mâlik de *el-Muvatta*'sında yer vermemişlerdir. Diğer *Kütüb-ü Tis'a* müellifleri Atâ b. Ebî Meymûne'nin rivâyetlerine muhtelif sayılarda eserlerinde yer vermişlerdir. Şöyle ki Buhârî *Sahih*'inde altı, Müslim *Sahih*'inde beş, Ebû Dâvud *es-Sünen*'inde iki, Nesâî *es-Sünen*'inde üç, İbn Mâce *es-Sünen*'inde iki, Dârimî (ö. 255/869) *es-Sünen*'inde iki ve Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde dokuz adet rivâyete yer vermiştir. Ayrıca hadis ilminde muteber sayılan; Tayâlisî *Müsned*'inde üç, İbn-i Huzeyme (ö. 311/924) *Sahih*'inde beş, İbn Hibbân *Sahih*'inde bir ve Beyhakî (ö. 458/1066) de *Sünen-i Süğrâ*'sında bir rivâyete yer vermiştir. Bu başlık altında sadece *Kütüb-ü Tis'ada* geçen rivâyetlere değinilip analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca metinleri aynı olan rivâyetler tekrardan kaçınmak adına dipnotta verilmekle yetinilecektir.

3.1.1. Su ile Tahâret

1- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي مُعَاذٍ - هُوَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ - قَالَ : سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنَّا مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ 391

Süleyman b. Harb → Şu'be → Ebû Mûaz, Enes b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediğini işitmiştir: Resûlullah (s.a.v) helâya girdiğinde ben ve bizden bir çocukla birlikte elimizde su harbesi taşıyarak Resûlullah'ı takip ediyorduk.

Rivâyetin Tahrîci

Yukarıdaki hali ile Buhârî'de zikrolunan bu rivâyeti Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Müslim > Yahyâ b. Yahyâ > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid b. Mihrân > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.³⁹²

³⁹¹ Buhârî, "Vudû", 15.

Ebû Dâvud > Vehb b. Bakiyye > Hâlid b. Abdillâh > Hâlid b. Mihrân > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.³⁹³

Nesâî > İshâk b. İbrâhim > Nadr b. Şumeyl > Şu'be > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Nesâî'nin senedi Buhârî ile Şu'be'de birleşmiştir.³⁹⁴

Dârimî > Ebû'l Velîd > Şu'be > Ebû Mûaz > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Dârimî'nin senedi Buhârî ile Şu'be'de birleşmiştir.³⁹⁵

Ahmed b. Hanbel > İsmail b. İbrâhim > Ravh b. Kâsım > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.³⁹⁶ Ayrıca bu rivâyet farklı kaynaklarda da tahrîc edilmiştir.³⁹⁷

Sened Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'e nispet edilen merfû³⁹⁸ bir rivâyet olan bu hadisi Enes b. Mâlik'ten Atâ b. Ebî Meymûne rivâyet etmiştir. Enes b. Mâlik sahâbîdir. Hadis ilmi kriterlerine göre sahâbe âdil kabul edilip tenkîde tâbi tutulmamaktadır.³⁹⁹ Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Süleyman b. Harb 140/757 yılında doğmuş, 224/839'da vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer kendisini "sika" diye tavsif etmişlerdir⁴⁰⁰

→ Şu'be b. Haccâc 82/697'de dünyaya gelmiş, 160/776 yılında vefat etmiştir.

³⁹² Müslim, "Tahâret", 270.

³⁹³ Ebû Dâvud, "Tahâret", 23.

³⁹⁴ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Muhammed Nasıreddîn el-Albânî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1996, "Tahâret", 41.

³⁹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Abdullah Aydın, Madve Yayınları, İstanbul 1994, "Tahâret", 15.

³⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-İbrahim Zeybak, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998, XIX, 151.

³⁹⁷ Süleyman b. Dâvud Ebû Dâvud el-Fârisî et-Tayâlisî, *Müsned-i Teyâlisî*, Darü'l-Me'rife, Beyrut ts, c. I, s. 284; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basri el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 1997, c. II, s. 352; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *Sahih-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azami, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1970, c. I, s. 46.

³⁹⁸ Merfû: Senedi nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'e açıkça veya hükmen nispet edilen hadistir. Geniş bilgi için bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 175.

³⁹⁹ Âzamî, "Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır", çev. Enbiya Yıldırım, CÜİFD, sy 1, 1996, 317.

⁴⁰⁰ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 108; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 276; Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 384; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 81; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 88.

İbn Ebî Hâtim ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” demişlerdir. Zehebî ise kendisi hakkında “hadis ilminde emîru'l-müminin” ve “sika” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰¹

→ Bu hadisi Şu'be'den rivâyet etmekte olan Muhammed b. Cafer'e, Nadr b. Şumeyl ile Şâzân b. Âmir (ö. 425/1034) mutâbaat etmişlerdir. Hadisin senedinde yer alan râvileri cerh-ta'dil âlimlerince tenkit edilmemişlerdir. Her ne kadar itikâdî görüşünden ötürü Ebû Mûaz tenkît edilmişse de, Buhârî eserinde mezkûr rivâyete yer verdiği için ötürü bu hadis sahih olarak kabul edilmiştir.⁴⁰² Ayrıca bu rivâyetin mezkûr eserlerde sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve “sahih” kabul edilmiştir.⁴⁰³

3.1.2. İsmi Değiştirilmesi

2 - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ زَيْنَبَ كَانَتْ اسْمَهَا بَرَّةَ فَقِيلَ تُزَكِّي نَفْسَهَا فَسَمَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ⁴⁰⁴

Sadakâtü İbnü'l-Fadl → Muhammed b. Ca'fer → Şu'be → Atâ b. Ebî Meymûne Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Zeyneb'in adı Berre ve kendini bu adla teziye ediyor denildi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ona Zeynep adını verdi.

Rivâyetin Tahrîci

Buhârî ile birlikte bu rivâyet Müslim, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde yer vermişlerdir.

Müslim > Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Muhammed b. Müsennâ > Muhammed b. Beşşâr > Şu'be > Atâ b. Ebî Meymûne > Ebû Râfi' > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Müslim'in senedi Buhârî ile Şu'be'de birleştiği görülmüştür.⁴⁰⁵

İbn Mâce > Ebû Bekr > Muhammed b. Ca'fer (Ğunder) > Atâ b. Ebî Meymûne > Ebû Râfi' > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir. İbn Mâce'nin senedi Buhârî ile Ğunder'de birleşmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 1609; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VI, s. 446; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 479; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 485; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 166.

⁴⁰² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. X, s. 576.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 151; Dârimî, “Tahâret”, 15; Müslim, “Tahâret”, 21; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 23; Nesâî, “Tahâret”, 41.

⁴⁰⁴ Buhârî, “Edeb”, 4.

⁴⁰⁵ Müslim, “Edeb”, 2141.

⁴⁰⁶ İbn Mâce, “Edeb”, 5.

Dârimî > Müsedded > Yahyâ b. Saîd > Şu‘be > Atâ b. Ebî Meymûne > Ebû Râfi‘ > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir. Dârimî’in senedi Buhârî ile Şu‘be’de birleşmiştir.⁴⁰⁷

Ahmed b. Hanbel > Yahyâ b. Saîd > Şu‘be > Atâ b. Ebî Meymûne > Ebû Râfi‘ > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel’in senedi Buhârî ile Şu‘be’de birleşmiştir.⁴⁰⁸

Sened Değerlendirmesi

Hiz. Peygamber’e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Ebû Hüreyre’den Atâ rivâyet etmiştir. Şu‘be hakkında daha önce değerlendirilme yapılmıştır.⁴⁰⁹Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Sedeketû b. Fadl’in doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 223/838 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” demişlerdir. Zehebî kendisi hakkında “İmâmun sebtün” demiştir.⁴¹⁰

→ Muhammed b. Ca‘fer 110/725 yılında dünyaya gelmiş, 193/809 yılında Basra’da vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim kendisi hakkında “sadûk”, İbn Hacer ve Zehebî ise “sika” diye ifade etmişlerdir.⁴¹¹

→ Ebû Rafi‘ doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 40/656 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim kendisi hakkında “leyse bihî be’s”, İbn Hacer ve Zehebî ise “sika” diye ifade etmişlerdir.⁴¹²

→ Bu hadisi Buhârî eserinde asıl olarak zikretmiştir. Hadisin senedinde olan râvileri hiç bir cerh-ta‘dil âlimi tenkit etmemiştir. Dolayısıyla Buhârî eserinde bu

⁴⁰⁷ Dârimî, “İsti‘zan”, 62.

⁴⁰⁸ Ahmed, *Müsned*, XV, 344.

⁴⁰⁹ Haklarında yapılan değerlendirme için 1. Hadisin değerlendirmesine bakınız.

⁴¹⁰ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 434; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VIII, s. 321; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. XIII, s. 144; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 489; *el-Kâşif*, c. I, s. 502; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. II, s. 208.

⁴¹¹ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 221; İbn Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 50; Mizzî, a.g.e, c. V, s. 25; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 98; İbn-i Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. III, s. 531.

⁴¹² İbn Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 374; İbn Hibbân, *Sikât*, c. V, s. 582-583; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, c. XXX, s. 14; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 414; *el-Kâşif*, c. II, s. 325; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, c. IV, s. 240.

hadise yer verdiğinden sahih olarak kabul edilmiştir.⁴¹³ Ayrıca bu rivâyetin zikri geçen eserlerde sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve “sahih” denilmiştir.⁴¹⁴

3.1.3. İnşikâk Sûresi Okunduğunda Secde Edilmesi

3 - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى وَابْنُ بَشَّارٍ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ قَالَ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَسْجُدُ فِي إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ فَقُلْتُ تَسْجُدُ فِيهَا فَقَالَ نَعَمْ رَأَيْتُ خَلِيلِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ فِيهَا فَلَا أزالُ أَسْجُدُ فِيهَا حَتَّى أَلْقَاهُ قَالَ شُعْبَةُ قُلْتُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نَعَمْ⁴¹⁵

Muhammed b. el-Müsennâ → Muhammed b. Beşşâr → Muhammed b. Ca‘fer → Şu‘be → Atâ b. Ebî Meymûne → Ebû Râfi‘den şöyle nakletmiştir: Ben Ebû Hüreyre’yi İnşikâk sûresini okuduğunda secde ederken gördüğümde bu sûrede secde mi ediyorsun? dedim. Ebû Hüreyre de: Evet! ben dostumu (s.a.v) bu sûrede secde ederken gördüm. Ona kavuşuncaya dek bunda secde edip duracağım! dedi. Şu‘be: “Ben, Peygamber (s.a.v)’i mi görmüş?” dedim. Atâ b. Ebî Meymûne de “evet” dedi.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Buhârî > Ebû Nu‘man > Mu‘temir > Babasından (Süleyman b. Tarhân) > Bekr b. Abdillâh > Ebû Râfi‘ > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴¹⁶

Ebû Dâvud > Müsedded > Mu‘temir > Süleyman b. Tarhân > Bekr b. Abdillâh > Ebû Râfi‘ > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴¹⁷

Nesâî > Mâlik b. Enes > Abdullâh b. Yezîd > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴¹⁸

İbn Mâce > Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Süfyan b. Üyeyne > Eyyûb b. Mûsâ > Atâ b. Mînâ > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴¹⁹

⁴¹³ Buhârî’nin diğer rivâyetleri için bkz. Buhârî, “Vudû’”, 15; “Vudû’”, 16; “Vudû’”, 17.

⁴¹⁴ Müslim, “Mesâcid”, 578; İbn Mâce, “Edeb”, 32; Dârimî, “İsti‘zan”, 62; Ahmed, *Müsned*, XV, 344.

⁴¹⁵ Müslim, “Mesâcid”, 578.

⁴¹⁶ Buhârî, “Setretü’l-Mualla”, 4.

⁴¹⁷ Ebû Dâvud, “Zekât”, 22.

⁴¹⁸ Nesâî, “Kaseme”, 29.

⁴¹⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 32.

Dârimî > Yezîd b. Hârûn > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴²⁰

Ahmed b. Hanbel > Mu'temir > Süleyman b. Tarhân > Bekr b. Abdillâh > Ebû Râfi' > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴²¹ Ayrıca bu rivâyete farklı kaynaklarda da yer verilmiştir.⁴²²

Sened Değerlendirmesi

Hiz. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Ebû Hüreyre'den Atâ b. Ebî Meymûne rivâyet etmiştir. Hadisin senedinde yer alan râviler; Muhammed b. Ca'fer ve Ebû Râfi' haklarında daha önce değerlendirme yapılmıştır.⁴²³ Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Muhammed b. Müsennâ 167/782 yılında doğup, 252/868'de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer kendisini "sika" diye tavsif etmişlerdir.⁴²⁴

→ Muhammed b. Beşşâr 167/782 senesinde Basra'da doğmuş, 252/368 yılında yine kendi beldesi Basra'da vefat etmiştir. Kendisine beldesinin tüm hadislerini topladığı için "Bündâr" lakabı verilmiştir. İbn Ebî Hâtim kendisi hakkında "sadûk", İbn Hacer ve Zehebî ise "sika" lafzını kullanmışlardır.⁴²⁵

→ Bu hadisi Müslim eserinde asıl olarak zikretmiştir. Hadisin senedinde olan râvileri cerh-ta'dil âlimleri tenkit etmemişlerdir. Müslim eserinde bu hadise yer verdiğinden sahih olarak kabul edilmiştir.⁴²⁶ Ayrıca bu rivâyetin diğer eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih olarak kabul edilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁰ Dârimî, "İsti'zan", 62.

⁴²¹ Ahmed, *Müsned*, XII, 44.

⁴²² Bezzâr, *Müsned*, c. I, s. 321.

⁴²³ Râviler hakkında yapılan değerlendirme 2. Hadisin değerlendirmesine bakınız.

⁴²⁴ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VIII, s. 95; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 687; Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 123; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 111.

⁴²⁵ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 214; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 111; Mizzî, a.g.e, c. XXIV, s. 511; Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 144; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 519.

⁴²⁶ Müslim'in diğer rivâyetleri için bkz. Müslim, "Tahâret", 398; "Tahâret", 399; "Tahâret", 400; "İstihbabu tağyiri'i isim", 3990.

⁴²⁷ Buhârî, "Setretü'l-Mualla", 4; Ebû Dâvud, "Zekât", 22; Nesâî, "Kaseme", 29; İbn Mâce, "Edeb", 32; Dârimî, "İsti'zan", 62; Ahmed, *Müsned*, XII, 44.

3.1.4. Kısası Cezasının Afv Edilmesi

4 - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُرْنِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- رُفِعَ إِلَيْهِ شَيْءٌ فِيهِ قِصَاصٌ إِلَّا أَمَرَ فِيهِ بِالْعَفْوِ⁴²⁸

Mûsâ b. İsmâil → Abdullah b. Bekir el-Müzenî → Atâ b. Ebî Meymûne Enes b. Mâlik (r.a)'ten şöyle rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v)'a kısası gerektiren bir suçlu getirildiğinde, onun ancak affı emr (tavsiye) ettiğini gördüm.⁴²⁹

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Nesâî > İshâk b. İbrâhim > Abdurrahman b. Mehdî > Abdillâh b. Bekr > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴³⁰

İbn Mâce > İshâk b. Mansur > Habbân b. Hilâl > Abdillâh b. Bekr > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴³¹

Ahmed b. Hanbel > Abdussamed b. Abdilvâris > Abdillâh b. Bekr > Atâ b. Ebî Meymûne > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴³² Ayrıca bu rivâyet farklı kaynaklarda da zikredilmiştir.⁴³³

Sened Değerlendirmesi

Hız. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Enes b. Mâlik'ten Atâ b. Ebî Meymûne rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Mûsâ b. İsmail'in doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 223/839 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim kendisi hakkında "sâlih" demiştir. Zehebî ve İbn Hacer ise "sika" demişlerdir.⁴³⁴

→ Abdullah b. Bekr'in doğum ve vefat tarihleri ile ilgili bir bilgiye kaynaklar

⁴²⁸ Ebû Dâvud, "Diyet", 3.

⁴²⁹ İsmail Lütü Çakan, *Sünen-i Ebu Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 2011, s. 214.

⁴³⁰ Nesâî, "Diyet", 4.

⁴³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid ibn Mace el-Kazvîni, *Sünen*, Diyet, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, by ts, "Diyet", 6.

⁴³² Ahmed, *Müsned*, XX, 437.

⁴³³ Bezzâr, *Müsned*, c. II, s. 352.

⁴³⁴ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 136; İbn-i Hibbân, *Sikât*, c. IX, s. 160; Mizzî, a.g.e, c. XXIX, s. 21; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 360; *Kâşif*, c. II, s. 301; İbn-i Hacer, *Tehzib*, c. IV, s. 169.

değınmemiştir. İbn Hibbân kendisi hakkında “leyse bihî be’s” demiştir. Zehebî ve İbn Hacer ise “sadûk” diye ifade etmişlerdir.⁴³⁵

→ Hadisin senesinde olan râvileri hiç bir cerh-ta’dil âlimi tenkit etmemiştir. Her ne kadar Ebû Mûaz tenkîd edilmişse dâhi Ebû Dâvud eserinde bu hadise yer vermiştir. Ebû Dâvud’un eserini tahkik eden muhakkik bu hadise sahihtir demiştir.⁴³⁶ Ayrıca mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat durum değeriendirilmesi yapılmış ve sahih/isnadı kavî denilmiştir.⁴³⁷

3.1.5. Mümin Kardeşin Gözetilmesi

5- قَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّزِّيُّ أَبُو جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ أَنَّهُ سَمِعَ خَالِدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْقَسْرِيَّ وَهُوَ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَهُوَ يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَحِبُّ الْجَنَّةَ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَأَحِبِّ لِأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ⁴³⁸

Abdullah b. Ahmed → Muhammed b. Abdullah → Atâ b. Ebî Meymûne Hâlid b. Abdullah’ın hutbe îrad ederken şöyle dediğini işitmiştir: Babam dedemden tahdis ederek; Allah Resûlü’nün şöyle değeri rivâyet etti: Cenneti seviyor musun? dedi. Dedem: “Evet” dedi. Resûlullah da “O hâlde kendin için sevdiğini kardeşin için de sev.” dedi.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Ahmed b. Hanbel > Osman b. Ebî Şeybe > Ya’kup > Huşeym b. Beşir > Yessâr > Hâlid b. Abdillâh > Babası (Abdullah b. Yezîd) > Yezîd b. Esed tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴³⁹

Sened Değeriendirmesi

Hz. Peygamber’e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Yezid b. Esed’den Ebû Mûaz rivâyet etmiştir. Yezid b. Esed sahâbidir.⁴⁴⁰Diğeri râviler hakkında yapılan değeriendirmeler şu şekildedir:

⁴³⁵ İbn Hâtim, *Cerh*, c. V, s. 16; İbn Hibbân, *Sikât*, c. VII, s. 61; Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 340; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 541; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 309.

⁴³⁶ Ebû Dâvud, *Avnû’l-Ma’bûd*, c. III, s. 283; Ebû Dâvud’un diğeri rivâyetleri için bkz. “Zekât”, 22.

⁴³⁷ Nesâî, “Diyet”, 4; İbn Mâce, “Diyet”, 6; Ahmed, *Müsned*, XX, 437.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 70.

⁴³⁹ Ahmed, *Müsned*, XXVII, 217.

→ Muhammed b. Abdullah'ın doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 231/847 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân kendisi hakkında “Hâfız”, İbn Hacer ise “sika” demiştir.⁴⁴¹

→ Seyyâr Ebû Hakim el-Anzî'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 122/738 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” ifadesini kullanmışlardır.⁴⁴²

→ Hadisin râvilerini hiç bir cerh-ta'dil âlimi tenkit etmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in eserini tahkik eden muhakkik bu hadise sahihtir demiştir.⁴⁴³

3.1.6. Değerlendirme

Kütüb-i Tis'a ve muhtelif hadis kaynaklar incelenildiğinde, araştırmaya konu olan Atâ b. Ebî Meymûne kanalıyla gelen hadis rivâyetlerinin sayısı otuz bir olduğu müşahede edilmiştir. Genel itibariyle ondan gelen rivâyetler sağlam kabul edilmişlerdir. Ayrıca Atâ kanalı ile gelen rivâyetlerde genellikle künyesi olan Ebû Mûaz'dan ziyade isminin kullanıldığı müşahede edilmiştir.⁴⁴⁴ Ancak bazı eserlerde künyesinin de kullanıldığı görülmüştür.⁴⁴⁵ Bunun sebebini araştırıldığında “Atâ b. Ebî Meymûne'nin itikâdi görüşünden dolayı zayıf râvilerden sayıldığını ve ondan hadis nakledenlerin genellikle isminden ziyade künyesini olan Ebû Mûaz'ı kullandıklarını belirtilmiştir.”⁴⁴⁶ Bu ise genel itibariyle müelliflerin İbn Adî'nin iddiasının aksine ismini kullanmaktan sakınmadıklarını göstermektedir.

Öte yandan Ebû Mûaz künyesine sahip başka râviler de mevcuttur. Dolayısıyla Ebû Mûaz künyesini kullanan müellifler, rivâyetin bitiminde Ebû

⁴⁴⁰ İbn Hâtîm, *Cerh*, c. IX, s. 251; İbn Hibbân, *Sikat*, c. III, s. 443.

⁴⁴¹ İbn Hâtîm, *Cerh*, c. VII, s. 310; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 84; Mizzî, a.g.e, c. XXV, s. 575; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 191; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 619.

⁴⁴² İbn Hâtîm, *Cerh*, c. IV, s. 254; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 421; Mizzî, a.g.e, c. XII, s. 313; Zehebî, *el-Kâşif*, c. I, s. 475; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 142.

⁴⁴³ Ahmed b. Hanbel'in diğer rivâyetleri için bkz. *Müsned*, XIX, 32; *Müsned*, XIX, 236; *Müsned*, XX, 77; *Müsned*, XX, 78; *Müsned*, XXIV, 203; *Müsned*, XXV, 339; *Müsned*, XXVI, 183; *Müsned*, XXVI, 290; Ayrıca diğer *Kütüb-ü Tis'a*'daki rivâyetleri için bkz. Nesâî, “Tehâret”, 41; İbn Mâce, “Edeb” 32; Muhtelif hadis kaynaklarında olan rivâyetleri için bkz. Mesala Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahih-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Beyrut 1992, c. II, s. 274; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-Süğrâ*, thk. Yahya Haşşab, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1982, c. VII, s. 209.

⁴⁴⁴ Mesala bkz. Buhârî, “Vudu”, 15; Müslim, “Tahâret”, 270; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 23; Nesâî, “Tahâret”, 41; İbn Mâce, “Edeb”, 32; Darimî, “Tahâret”, 15; Ahmed, *Müsned*, XV, 209.

⁴⁴⁵ Buhârî, “Vudu”, 15; İbn Huzeyme, *Sahih*, c. I, s. 46.

⁴⁴⁶ Curcânî, a.g.e, c. VII, s. 83.

Mûaz'dan kastın kim olduğunu beyan etmişlerdir. Nitekim hadis ilminde Dırâr b. Amr (ö. 200/815) ve Süleyman b. Erkam (ö. ?) da Atâ gibi rivâyetlerinde isimleri ile değil künyeleri olan Ebû Mûaz ile ifade edilmişlerdir. Bunun altında yatan sebep ise kendilerinin münekkitlet tarafından cerh edildiklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca rivâyetleri değerlendirildiğinde, itikâdi görüşünü rivâyetlerine aks ettirmediği müşahede edilmiştir.

3.3. Abbâd b. Mansur'un Rivâyetleri

Abbâd b. Mansur'un rivâyetlerine Nesâî *es-Sünen*'inde, İmam Mâlik de *el-Muvatta*'sında yer vermemişlerdir. Diğer *Kütüb-ü Tis'a* müellifleri Abbâd'ın rivâyetlerine farklı sayılarda eserlerinde yer vermişlerdir. Şöyle ki Buhârî *Sahih*'inde bir, Müslim *Sahih*'inde bir, Ebû Dâvud *es-Sünen*'inde beş, Tirmizî *es-Sünen*'inde yedi, İbn Mâce *es-Sünen*'inde beş, Dârimî *es-Sünen*'inde beş ve Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde on beş rivâyete yer vermiştir. Ayrıca hadis ilminde muteber sayılan; Tayâlisî *Müsned*'inde altı, İbn Huzeyme *Sahih*'inde altı ve Beyhakî de *Sünen-i Süğrâ*'sında Abbâd'ın iki tane rivâyetine yer vermişlerdir. Bu başlık altında sadece *Kütüb-ü Tis'ada* geçen rivâyetlere değinilip analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca metinleri aynı olan rivâyetler tekrardan kaçınmak adına dipnotta verilmekle iktifa edilecektir.

3.3.1. Hastalık Nedeniyle Dağlanma

1- قَالَ عَبَادُ بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ أَدِنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنْ يَرْقُوا مِنَ الْحُمَةِ وَالْأَذْنِ قَالَ أَنَسٌ كُوتِيتُ مِنْ ذَاتِ الْجَنْبِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيٌّ وَشَهِدَنِي أَبُو طَلْحَةَ وَأَنَسُ بْنُ النَّضْرِ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَبُو طَلْحَةَ كَوَانَ⁴⁴⁷

Abbâd → Eyyûb es-Sahtiyânî → Ebû Kilâbe → Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet etmiştir: Allah Resûlü (s.a.v) kulak ağrısından ve sıtma hastalığından dolayı Ensar'dan birinin dağlanmasına izin vermişti. Enes b Mâlik “Ebû Talha yan tarafımı dağladığında Allah Resûlü (s.a.v) hayattaydı ve Enes b. Nadr, Zeyd b. Sabit te buna şahit oldular.” demiştir.

⁴⁴⁷ Buhârî, “Tıp”, 25.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Müslim > Yahyâ b. Yahyâ > Züheyr b. Muâviye > ‘Asım b. Süleyman > Yûsuf b. Abdillâh > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴⁴⁸

Ebû Dâvud > Süleyman b. Dâvud > Abbâs > Yezîd b. Hârûn > Şerik b. Abdillâh > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴⁴⁹

Tirmizî > Muhammed b. Beşşâr > Muhammed b. Ca’fer > Şu’be > Amr b. Abdillâh > Hârîse b. Mudar > Habbâb b. Eret tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴⁵⁰

İbn Mâce > Abdetu b. Abdillâh > Muâviye b. Hişâm > Süfyan b. Said > ‘Asım b. Süleyman > Yûsuf b. Abdillâh > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴⁵¹

Ahmed b. Hanbel > Veki’ b. Cerrâh > Süfyan b. Said > ‘Asım b. Süleyman > Yûsuf b. Abdillâh > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber’den nakletmiştir.⁴⁵²
Ayrıca bu rivâyete farklı kaynaklarda da yer vermişlerdir.⁴⁵³

Sened Değerlendirmesi

Hiz. Peygamber’e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Enes b. Mâlik’ten Abbâd b. Mansur rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Eyyûb es-Sahtiyânî 68/683 yılında doğmuş, 131/747’de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim ve İbn Hibbân kendisi hakkında “sika” demişlerdir.⁴⁵⁴

→ Abdullah b. Zeyd, Ebû Kilâbe diye bilinir. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 104/720 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer, kendisini “sika”

⁴⁴⁸ Müslim, “Selâm”, 2196.

⁴⁴⁹ Ebû Dâvud, “Tıp”, 18.

⁴⁵⁰ Tirmizî, “Cenâiz”, 2.

⁴⁵¹ İbn Mâce, “Tıp”, 5.

⁴⁵² Ahmed, *Müsned*, XIX, 212.

⁴⁵³ Teyâlisî, *Müsned*, c. I, s. 147.

⁴⁵⁴ İbn Hâtim, *Cerh*, c. II, s. 255; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 53; Mizzî, a.g.e., c. III, s. 457; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 260; İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 200.

olarak tavsif etmişlerdir.⁴⁵⁵

→ Buhârî bu hadisi kitabü't-tıpta asıl olarak almış ve şahidlerini de farklı bablarda zikretmiştir. Dolayısıyla mezkûr rivâyet sahihtir denilmiştir.⁴⁵⁶ Ayrıca mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih/zayıf denilmiştir.⁴⁵⁷

3.3.2. Tövbe Ettikten Sonra Rivâyet Etme

2- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي دَاوُدَ الطَّيَالِسِيِّ قَدْ أَكْثَرْتَ عَنْ عَبَادِ بْنِ مَنْصُورٍ فَمَا لَكَ لَمْ تَسْمَعْ مِنْهُ حَدِيثَ الْعَطَّارَةِ الَّذِي رَوَى لَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ قَالَ لِي اسْكُتْ فَأَنَا لَقِيتُ زِيَادَ بْنَ مَيْمُونٍ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ مَهْدِيٍّ فَسَأَلْنَاهُ فَقُلْنَا لَهُ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ الَّتِي تَرَوِيهَا عَنْ أَنَسٍ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ رَجُلًا يُذْنِبُ فَيَتُوبُ أَلَيْسَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَ قُلْنَا نَعَمْ قَالَ مَا سَمِعْتُ مِنْ أَنَسٍ مِنْ دَا قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا إِنْ كَانَ لَا يَعْلَمُ النَّاسُ فَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمَانِ أَنِّي لَمْ أَلْقَ أَنَسًا قَالَ أَبُو دَاوُدَ فَبَلَّغْنَا بَعْدُ أَنَّهُ يَرَوِي فَأَتَيْنَاهُ أَنَا وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ فَقَالَ أُتُوبُ ثُمَّ كَانَ بَعْدُ يُحَدِّثُ فَتَرَكْنَاهُ⁴⁵⁸

Bize Mahmud b. Ğaylan tahdis edip dedi ki: Ben Ebû Dâvûd'a Abbâd b. Mansur'dan bize çok söz ettin öyleyse niçin ondan Nadr b. Şumeyl'in rivâyet ettiği Atara hadisini duymadın? deyince bana dinle dedi. Ben, Ziyad b. Meymun'a ve Abdurrahman b. Mehdi'ye rastlayıp Enes'ten rivâyet ettiğin bu hadisleri sordum. O da şöyle dedi: “Bana söyleyin bir adam günah işleyip tevbe ederse Allah tövbesini kabul etmez mi?” Biz de evet kabul eder dedik. O da şöyle dedi: “Ben Enes'ten ne az ne de çok hiç işitmedim şayet insanlar bilmese siz de benim Enes'le karşılaştığımı bilmezsiniz.” Sonra hadis rivâyet ettiğini duyduk. Ben ve Abdurrahman ona geldik, O ben tövbe ediyorum dedi. Daha sonra hadis rivâyet etmeye devam etti ve böylece onu terk ettik. (bıraktık)

Sened Değerlendirmesi

Bu hadis tâbiînden olan Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî'ye isnad edildiğinden maktu⁴⁵⁹ bir rivâyettir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

⁴⁵⁵ İbn Sa'd, a.g.e, c. IX, s. 182; İbn Hâtim, *Cerh*, c. V, s. 57; İbn Hibbân, *Sikat*, c. V, s. 2; Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 542; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 468; *Kâşif*, c. I, s. 260; İbn Hacer, *Tehzib*, c. II, s. 339.

⁴⁵⁶ Şahidler hakkında geniş bilgi için 5672, 5741, 6349, 6430 ve 7234 numaralı hadislerle bakınız.

⁴⁵⁷ Müslim, “Selâm”, 2196; Ebû Dâvud, “Tıp”, 18; Tirmizî, “Cenâiz”, 2; İbn Mâce, “Tıp”, 5; Ahmed, *Müsned*, XIX, 212.

⁴⁵⁸ Müslim, “Mukaddime”, 5; Bu rivâyetin tahrîci bulunmamaktadır.

⁴⁵⁹ Maktu: Tâbiîn yahut tebeu't-tâbiînden birinin söz veya fiili ya da isnadı onlara kadar varmakla birlikte daha ileri gidemeyen hadistir. Geniş bilgi için bkz. Uğur, *Hadis Terimi Sözlüğü*, s. 209.

→ Mahmûd b. Gaylân doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 239/855 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi “sika” olarak tavsif etmişlerdir.⁴⁶⁰

→ Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî 133/748 yılında doğmuş, 204/820’de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim “sadûk” diye ifade etmiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” demişlerdir.⁴⁶¹

→ İmam Müslim bu hadise, mukaddimesinde ve “isnad dindendir” babı başlığı altında değinmiştir. Ayrıca Müslim mezkûr eserinde bu rivâyete yer verdiğinden bu hadis sahihtir.⁴⁶²

3.3.3. Abdest Uzuvarının Üçer Defa Yıkanması

3- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ كُلَّهُ ثَلَاثًا ثَلَاثًا قَالَ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأُذُنَيْهِ مَسْحَةً وَاحِدَةً⁴⁶³

Hasan b. Ali → Yezîd b. Hârûn → Abbâd → İkrime b. Hâlid → Saîd b. Cübeyr'in rivâyet ettiğine göre İbn Abbâs (r.a.), Resûlullah (s.a.v)'in abdest alışını görmüş ve Resûlullah (s.a.v) bütün abdest organlarını üçer kere yıkadığını mübarek kulakları ve başını ise birer defa mesh ettiğini" haber vermiştir.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Buhârî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Buhârî > Muhammed b. Abdirrahman > Ebû Selemete el-Huzâ'î > Süleyman b. Bilâl > Zeyd b. Eslem > ‘Attâr b. Yesâr > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁶⁴

Nesâî > Heysem b. Eyyûb > Abdülazîz b. Muhammed > Zeyd b. Eslem > Attâr b. Yesâr > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VIII, s. 291; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 202; Mizzî, a.g.e, c. XXVII, s. 305; Zehebî, *Siyer*, c. XII, s. 223; *Kâşif*, c. II, s. 246; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 36.

⁴⁶¹ İbn Hâtim, *Cerh*, c. III, s. 21; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VIII, s. 176; Mizzî, a.g.e, c. VI, s. 259; Zehebî, *Siyer*, c. XI, s. 87; *Kâşif*, c. I, s. 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. I, s. 406.

⁴⁶² Müslim, “Mukaddime”, 5.

⁴⁶³ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 50.

⁴⁶⁴ Buhârî, “Tahâret”, 49.

⁴⁶⁵ Nesâî, “Tahâret”, 47.

Ahmed b. Hanbel > Ebû Selemete el-Huzâ'î > Süleyman b. Bilâl > Zeyd b. Eslem > Attâr b. Yesâr > Enes b. Mâlik tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁶⁶

Sened Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi İbn Abbâs'tan Abbâd b. Mansur rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Hasan b. Ali doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 242/818 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân kendisi hakkında "sika", Zehebî "sadûk" ve İbn Hacer de "sika" demişlerdir.⁴⁶⁷

→ Yezîd b. Hârûn 118/733 yılında doğmuş, 206/822'de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer "sika" diye ifade etmişlerdir.⁴⁶⁸

→ İkrime b. Hâlid doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 114/730 yılında vefat etmiştir. İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer "sika" diye zikretmişlerdir.⁴⁶⁹

→ Said b. Cübeyr 46/661 yılında doğmuş, 95/711'de vefat etmiştir. İbn Hibbân kendisi hakkında "sika", Zehebi "ehedu'l a'lâm" ve İbn Hacer de "sika" diye tavsif etmişlerdir.⁴⁷⁰

→ Ebû Dâvud bu hadise kitabü't-tahârette, sıfâtü'l-vudû' bab başlığı altında değinmiştir. Ebû Dâvud'un eserini tahkik eden muhakkik bu hadisin senedinde Abbâd'dan başka tenkid edilmiş râvi bulunmadığından bu hadisin hükmüne zayıf demiştir.⁴⁷¹ Ayrıca mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih/sahihu'l isnad denilmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁶ Ahmed, *Müsned*, IV, 239; Bu rivâyetin tahrîci farklı kaynaklarda bulunmamaktadır.

⁴⁶⁷ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 111; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VIII, s. 275; Mizzî, a.g.e, c. XI, s. 401; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 387; *Kâşif*, c. I, s. 458; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 90.

⁴⁶⁸ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 295; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VII, s. 632; Mizzî, a.g.e, c. XXXII, s. 261; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 358; *Kâşif*, c. II, s. 391; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 431.

⁴⁶⁹ İbn Sa'd, a.g.e, c. VII, s. 35; İbn Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 9; İbn Hibbân, *Sikat*, c. V, s. 231; Mizzî, a.g.e, c. XX, s. 249; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 32; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 131.

⁴⁷⁰ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 9; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IV, s. 275; Mizzî, a.g.e, c. X, s. 358; Zehebî, *Siyer*, c. IV, s. 321; *Kâşif*, c. I, s. 433; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 9.

⁴⁷¹ Ebû Dâvud, "Tahâret", 50; Ayrıca Ebû Dâvud'un diğer rivâyetleri için bkz. Ebû Dâvud, "Salât", 262; "Talak", 27.

⁴⁷² Buhârî, "Tahâret", 49; Nesâî, "Tahâret", 47; Ahmed, *Müsned*, IV, 239; Ayrıca farklı kaynaklarda bu rivâyetin tahrîci yapılmamıştır.

3.3.4. Sadakanın Önemi

4- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ الصَّدَقَةَ وَيَأْخُذُهَا بِبِمِينِهِ فِيرَبِّيهَا لِأَحَدِكُمْ كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ مَهْرَهُ حَتَّى إِنَّ اللَّقْمَةَ لَتَصِيرُ مِثْلَ أَحَدٍ وَتَصْدِيقُ ذَلِكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ { أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ }⁴⁷³

Muhammed b. Alâ → Vekî' b. Cerrâh → Abbâd → Kâsım b. Muhammed → Ebû Hüreyre, Resûlullah (s.a.v)'tan şöyle duyduğunu naklediyor: "Allah sadakayı kabul eder ve onu sağ eliyle alır (kabul eder). O sadakayı sizden birinizin atının yavrusunu büyüttüğü gibi büyütür. Tâ ki o, bir lokma değerindeki sadakanın sevabı dağdan daha büyük olur." Bu bilgiyi Allah-u Teâlâ şu âyeti ile tasdik etmiştir: "Bilmiyorlar mı ki kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Buhârî > Abdullah b. Munir > Hâşım b. Kâsım > Abdurrahman b. Abdullah > Abdullah b. Dînar > Ebû Sâlih > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir⁴⁷⁴

Müslim > Kuteybe bi Said > Leys b. Said > Said b. Ebî Said > Said b. Yesâr > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁷⁵

Nesâî > Kuteybe > Leys > Said b. Ebî Said > Said b. Yesâr > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁷⁶

İbn Mâce > İsa b. Hammâd > Leys > Said b. Ebî Said > Said b. Yesâr > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁷⁷

Ahmed b. Hanbel > Abdürrezzâk > Ma'mer > Eyyûb > Kâsım b. Muhammed > Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷³ et-Tevbe, 9/104; Tirmizî, "Cenâiz", 50.

⁴⁷⁴ Buhârî, "Zekât", 108.

⁴⁷⁵ Müslim, "Zekât", 1014.

⁴⁷⁶ Nesâî, "Zekât", 57.

⁴⁷⁷ İbn Mâce, "Zekât", 90.

Sened Değerlendirmesi

Hiz. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Ebû Hüreyre'den Abbâd b. Mansur rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Muhammed b. Alâ 161/776 yılında doğmuş, 247/863'de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim "sadûk" diye ifade etmiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında "sika" demişlerdir.⁴⁷⁹

→ Vekî' b. Cerrâh 127/742 yılında doğmuş, 196/811'de vefat etmiştir.⁴⁸⁰, İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi "sika" olarak zikretmişlerdir.⁴⁸¹

→ Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir'in doğumunu kaynaklar, Hiz. Osman'ın halifeliği döneminde olduğunu, vefatını ise 107/725 yılında zikretmiştir.⁴⁸²İclî, İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisini "sika" diye vasıflandırmışlardır.⁴⁸³

Tirmizî bu hadise "ebvabu'z-zekat ani'r-resul" bab başlığı altında değinmiştir. Muhakkik, "وَتَصَدِيقُ ذَلِكَ" ibaresi fazla olduğunda bu hadisin hükmüne metrûk demiştir.⁴⁸⁴ Ayrıca mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih/isnadı sahihtir denilmiştir.⁴⁸⁵

3.3.5. Yağışlı Havalarda Namaz

5- حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ عَنْ عَبْدِ بْنِ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً يُحَدِّثُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ يَوْمَ مَطَرٍ صَلُّوا فِي رِحَالِكُمْ⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ Ahmed, *Müsned*, XIII, 73.

⁴⁷⁹ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VIII, s. 52; İbn Hibbân, *Sikat*, c. IX, s. 105; Mizzî, a.g.e, c. XXVI, s. 243; Zehebî, *Siyer*, c. XI, s. 394; *Kâşif*, c. II, s. 208; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 667.

⁴⁸⁰ Fesevî, a.g.e, c. II, s. 283-285; Ebû Nuaym, a.g.e, c. VII, s.144; Zehebî, *Siyer*, c. VII, s. 228.

⁴⁸¹ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IX, s. 37; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VII, s. 562; Mizzî, a.g.e, c. XXX, s. 467; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 350; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. IV, s. 311.

⁴⁸² İbn Sa'd, a.g.e, c. V, s. 187-194; Mizzî, a.g.e, c. XXIII, s. 427-436.

⁴⁸³ İclî, a.g.e, c. III, s. 138; İbn Hibbân, *Sikat*, c. V, s. 302; Mizzî, a.g.e, c. XXIII, s. 427; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 130; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. III, s. 419.

⁴⁸⁴ Tirmizî, Tirmizî, "Cenâiz", 50. Ayrıca Tirmizî'nin Abbâd b. Mansur kanalı ile gelen diğer rivâyetler için bkz. Tirmizî, "Libâs", 23; "Tıp", 17-18.

⁴⁸⁵ Buhârî, "Zekât", 108; Müslim, "Zekât", 1014; Nesâî, "Zekât", 57; İbn Mâce, "Zekât", 90; Ahmed, *Müsned*, XIII, 73.

⁴⁸⁶ İbn Mâce, "Salât", 35.

Abdurrahman b. Abdülvehhâb → Dahhâk b. Mahled → Abbâd → İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Nebi (s.a.v) yağışlı bir Cuma günü “Olduğunuz yerlerde namaz kılınız.” diye buyurdu.

Rivâyetin Tahrîci

Bu rivâyeti Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel tahrîc etmiştir.

Buhârî > Müsedded > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > Abdulhâmid b. Dînar > Âsım b. Süleyman > Abdullah b. Hâris > İbn Abbâs tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁸⁷

Müslim > Ali b. Hacer > İsmail b. İbrahim > Abdulhâmid b. Dînar > Abdullah b. Hâris > İbn Abbâs tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁸⁸

Ebû Dâvud > Müsedded > İsmail b. İbrahim > Abdulhâmid b. Dînar > Abdullah b. Hâris > İbn Abbâs tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁸⁹

Ahmed b. Hanbel > Muhammed b. İbrâhim > Abdullah b. Avn > Muhammed b. Sîrîn > İbn Abbâs tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir.⁴⁹⁰ Mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih denilmiştir.⁴⁹¹

Sened Değerlendirmesi

Hz. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi İbn Abbâs'tan Abbâd b. Mansur rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Abdurrahman b. Abdülvehhâb kaynaklarda doğumu ve vefatı ile ilgili bir bilgi geçmemektedir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” demişlerdir.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Buhârî, “Ahkâm”, 15.

⁴⁸⁸ Müslim, “Mesâcid”, 699.

⁴⁸⁹ Ebû Dâvud, “Salât”, 195.

⁴⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, IV, 302.

⁴⁹¹ Buhârî, “Ahkâm”, 15; Müslim, “Mesâcid”, 699; Ebû Dâvud, “Salât”, 195; Ahmed, *Müsned*, IV, 302.

⁴⁹² İbn Hâtım, *Cerh*, c. V, s. 262; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VIII, s. 381; Mizzî, a.g.e, c. XVII, s. 262; Zehebî, *Kâşif*, c. I, s. 635; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 529.

→ Dahhâk b. Mahled 121/736 yılında doğmuş, 211/827’de vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim kendisi hakkında “sadûk” demiştir. İbn Hibbân ve İbn Hacer kendisi hakkında “sika” demişlerdir.⁴⁹³

→ İbn Mâce bu hadise “el-Cemaâtu fil’leyl” babı başlığı altında değinmiştir. Muhakkik senedinde cerh edilmiş bir râvi görmediğinden hadisin hükmünü sahih olarak kaydetmiştir.⁴⁹⁴ Ayrıca mezkûr eserlerde rivâyetlerin sıhhat değerlendirilmesi yapılmış ve sahih/sahihu’l isnad denilmiştir.⁴⁹⁵

3.3.6. Acve Hurmasının Fazileti

6- أخبرنا يزيد بن هارون انا عباد هو بن منصور قال سمعت شهر بن حوشب يقول سمعت أبا هريرة يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : العجوة من الجنة وهي شفاء من السم⁴⁹⁶

Yezîd b. Hârûn → Abbâd → Şehr b. Havşeb → Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber (s.a.v)’i şöyle: “Acve (acve hurması) cennettendir ve sem hastalığına şifadır.” buyururken işittiğini söyledi.

Sened Değerlendirmesi

Hz. Peygamber’e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi Ebû Hüreyre’den Abbâd rivâyet etmiştir. Yezîd b. Hârûn hakkında daha önce değerlendirilme yapılmıştır.⁴⁹⁷ Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Şehr b. Havşeb 20/641 yılında doğmuş, 100/780 de vefat etmiştir. İbn Hibbân kendisinin sika râvilerden rivâyet ettiğini söylemiştir. İbn Hacer ise kendisini “sadûk” olarak zikretmiştir.⁴⁹⁸

→ Darimî bu hadisi “babün fil acveti” bab başlığı altında zikretmiştir. Muhakkik hadisin hükmü hakkında şöyle demektedir: “Hadis, sahih bir hadis olmakla beraber isnadında Abbâd b. Mansur olduğundan isnadı zayıftır.”⁴⁹⁹

⁴⁹³ İbn Hâtim, *Cerh*, c. IV, s. 463; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VI, s. 483; Mizzî, a.g.e, c. XIII, s. 281; Zehebî, *siyer*, c. IX, s. 480; *Kâşif*, c. I, s. 509; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 225.

⁴⁹⁴ İbn Mâce, “Salât”, 35; Ayrıca İbn Mâce’nin Abbâd b. Mansur kanalı ile gelen diğer rivâyetler için bkz. İbn Mâce, “Tıp”, 20-26.

⁴⁹⁵ Tayâlisi, a.g.e, c. I, s. 187; Bezzâr, a.g.e, c. II, s. 311; İbn Huzeyme, a.g.e, c. III, s. 181.

⁴⁹⁶ Dârimî, “Tahâret”, 58.

⁴⁹⁷ Bkz. 3. rivâyetin değerlendirilmesi.

⁴⁹⁸ İbn Hibbân, *sahih*, c. I, s. 458; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 182.

3.3.7. Mülâane Konusu

7- حدثنا محمد بن ربيعة ثنا عباد بن منصور عن عكرمة عن بن عباس قال : قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم في بن الملاعة أن لا يدعى لأب ومن رماها أو رمى ولدها فإنه يجلد الحد وقضى أن لا قوت لها ولا سكنى من أجل أنهما يتفرقان من غير طلاق ولا متوفى عنها⁵⁰⁰

Muhammed b. Rebîa → Abbâd → İkrime el-Kureşî İbn Abbâs'tan rivâyet edip dedi ki: Resûlullah (s.a.v) mülâane edilmiş kadının çocuğu hakkında şöyle hüküm verdi: “Babasına nispet edilmeyecek ve kim o kadına veya çocuğuna iftira ederse ona had cezası uygulanacaktır.” Ayrıca şuna da hüküm verdi: “Koca ve karı talak ve ölüme gerek kalmadan ayrılmalarından dolayı o kadına nafaka ve mesken hakkı yoktur.”

Sened Değerlendirmesi

Hiz. Peygamber'e nispet edilen merfû bir rivâyet olan bu hadisi İbn Abbâs'tan Abbâd b. Mansur rivâyet etmiştir. Diğer râviler hakkında yapılan değerlendirmeler şu şekildedir:

→ Muhammed b. Rebîa'nın doğum tarihi bilinmemekle birlikte 190/806 yılında vefat etmiştir. İbn Ebî Hâtim “sâlih”, İbn Hibbân ve İbn Hacer “sika”, Zehebî ise kendisi hakkında “sadûk” demişlerdir.⁵⁰¹

→ Ahmed b. Hanbel bu hadisi “müsnedü İbn-i Abbâs” başlığı altında zikretmiştir. Muhakkik hadisin hükmü hakkında şöyle demektedir: “Hadis, sahih bir hadis olmakla beraber isnadında Abbâd olduğundan isnadı zayıftır.”⁵⁰²

3.3.8. Değerlendirme

Araştırmaya konu olan Abbâd b. Mansur'un rivâyetleri mezkûr kaynaklarda muhtelif sayılarda tahrîc edilmiştir. Ayrıca Abbâd'dan gelen rivâyetler farklı kaynaklarda da yer almışlardır. Sözelimi İbn Huzeyme'nin *Sahih*'inde beş,

⁴⁹⁹ Dârimî, “Tahâret”, 85; Ayrıca Darimî'nin Abbâd b. Mansur kanalı ile gelen diğer rivâyetler için bkz. Dârimî, “Mukaddime, 1-2; “Rikak”, 115; Bu hadisin tahrîci bulunmamaktadır.

⁵⁰⁰ Ahmed, *Müsned*, I, 243.

⁵⁰¹ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VII, s. 252; İbn Hibbân, *Sikat*, c. VII, s. 443; Mizzî, a.g.e. c. XXV, s. 196; Zehebî, *Kâşif*, c. II, s. 170; İbn Hacer, *Tehzib*, c. III, s. 561.

⁵⁰² Ahmed, *Müsned*, I, 243; Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Abbâd b. Mansur kanalı ile gelen diğer rivâyetler için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 300; *Müsned*, I, 327; *Müsned*, I, 354; *Müsned*, I, 355; *Müsned*, I, 370; *Müsned*, I, 369; *Müsned*, II, 396; *Müsned*, II, 471; *Müsned*, VI, 186; *Müsned*, LII, 222; Bu hadisin tahrîci bulunmamaktadır.

Teyâlisî'nin *Müsned*'inde on üç, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'inde iki, Beyhâkî'nin *Sünen*'inde on dokuz yerde geçmektedir. Bununla birlikte onu vasıtasıyla gelen rivâyetler, muhtelif konular içerip ilgili bablarda zikredilmişlerdir.

Abbâd kanalıyla gelen rivâyetler genellikle sağlam kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte Yahyâ el-Kattân'ın da dile getirdiği üzere onun vasıtasıyla gelen rivâyetler bazı muhaddisler tarafından itikâdî görüşünden ötürü zayıf ve leyyin olarak vasıflandırılmıştır.⁵⁰³ Rivâyetleri değerlendirildiğinde, itikâdî görüşünü rivâyetlerine aks ettirmediği müşahede edilmiştir. Ayrıca kendisi hakkında yapılan bir diğer itham ise ihtilâta uğradığıdır. İsmi muhtelit râviler arasında zikredilmiştir.⁵⁰⁴ Ali el-Medîni, onun hafızasının değiştiği ile ilgili soruya Yahyâ el-Kattân bilmediğini ifade etmiştir.⁵⁰⁵ Öte yandan Ebû Dâvud, Ebû İshâk el-Cüzcâni (ö. 259/853) ile İbn Hacer onun ömrünün sonlarına doğru hâfızasının bozulduğunu dile getirmişlerdir.⁵⁰⁶ İclî de Abbâd hakkında lâ be'se bih ve hadislerinin yazılacağını ifade etmiştir.⁵⁰⁷ Kaynakların, kendisinin tedlîs yaptığını fakat ne tür bir tedlîs olduğunu ifade etmedikleri görülmüştür.

⁵⁰³ İbn Hâtim, *Cerh*, c. VI, s. 86.

⁵⁰⁴ Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 159; Sıbt İbn 'Acemî eş-Şafî el-Halebî, *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müde'llisîn*, thk. Yahyâ Şefîk, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 181; Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ahmed ibn keyyâl, *el-Kevâkibü'n-Neyyirât fî Ma'rifeti Men İhtelata mine'r-Ruvâti's-Sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdurabinnebî, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke 1994, s. 474.

⁵⁰⁵ Mizzî, a.g.e, c. XIV, s. 158.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Takrib*, s. 482; İbn Keyyâl, *Kevâkib*, s. 474-475.

⁵⁰⁷ İclî, a.g.e, c. II, s. 543.

SONUÇ

Basra'da sahâbenin kurmuş olduğu ilim meclislerinde birçok âlim yetişmiştir. Sahâbenin rahle-i tedrisinden geçmiş olan tâbiîn ve sonraki nesil olan tebe-i tâbiîn, öğrendikleri bilgileri geliştirerek daha sonraki nesillere intikal etmişlerdir. Ebû Mûaz ve Ebû Seleme de bu tâbiînlerdendirler. Her iki muhaddis, cerh-ta'dil âlimleri tarafından bid'at ehli olmakla itham edilmişlerdir.

Ehli hadis, ehl-i sünnet dışındaki mezheplere mensub kişileri, bid'at ehli olarak nitelendirmişlerdir. Hadis usulcülere, bu mezheplere mensup olanlardan rivâyet alma hususunda ihtiyatlı davranarak bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimler ise hiçbir şart ileri sürmeden bid'atçıdan rivâyet edilebileceğini ifade etmişlerdir. Şartlı kabul eden muhaddisler; râvi kendi bid'atine davet etmemek ve yalanı istihlal etmemek gibi şartlar ileri sürmüşlerdir. Mutlak manada bid'atçının rivâyetini kabul edenler "onların rivâyetleri alınmazsa hadis diye bir şey kalmaz" düşüncesindedirler. Araştırmanın neticesinde bid'atla itham edilen râvilerin rivâyetlerini şartlı kabul edenlerin delilleri mutlak kabul edilir diyenlerden daha kuvvetli olduğu görülmüştür. Nitekim hadis alanında kaynak kabul edilen *Sahihayn*'da bid'atla itham edilen râvilerin rivâyetleri bulunmaktadır. Araştırma boyunca incelenen kaynaklarda görüldüğü kadarıyla tüm muhaddislerin "bir râvi sırf itikâdî görüşünden dolayı rivâyeti reddolunmaz," ittifak ettiği ifade olmuştur.

Araştırmaya konu olan her iki muhaddis de Kaderiyye mezhebine mensupturlar. Cerh âlimleri, Atâ b. Ebî Meymûne ve Abbâd b. Seleme'yi mezkûr gruba mensubiyetlerinden dolayı ehl-i bid'at olarak itham etmişlerdir. Her iki muhaddisin hayatları ve hadisleri incelenildiğinde itikâdî görüşlerinin rivâyetlerine etkisinin olmadığı müşahede edilmiştir. Ayrıca hadis alanında muteber kabul edilen kaynaklarda mezkûr muhaddislerin rivâyetlerinin zikredilmesi bu görüşü savunmaktadır. Öte yandan bazı âlimler Atâ'yı tedlîs yapmakla itham etmişlerdir. Kaynaklar incelendiğinde, kendisinin tedlîs yapmadığını ancak kendisinden rivâyet alan râvilerin Atâ'nın adını değil de künyesi olan Ebû Muâz'ı kullanarak bir anlamda şüüh tedlîsi yaptıkları görülmüştür.

Aynı zamanda kaynaklar Abbâd'ın da tedlîs yaptığını ifade etmişlerdir. Bu konu araştırıldığında kaynaklarda Abbâd'ın tedlîs yaptığı fakat bunun ne tür bir tedlîs

olduğu açıklanmamıştır. Ayrıca Abbâd ihtilât ile de itham edilmiştir. Ali el-Medînî, onun hafızasının değiştiği ile ilgili soruya Yahyâ el-Kattân bilmediğini ifade etmiştir. Öte yandan bazı Âlimler ömrünün sonlarına doğru hâfızasının bozulduğunu ifade etmişlerdir. Ancak kaynaklar incelendiğinde rahatsızlık dönemi ile ilgili herhangi bir tarih zikretmediği görülmüştür. Tüm bu ifadelere rağmen bazı cerh-ta‘dil âlimleri Abbâd hakkında kendisinden hadis almakta bir sakıncanın olmadığını ve hadislerinin yazılacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca hem Ebû Mûaz Atâ b. Ebî Meymûne‘den hem de Ebû Seleme Abbâd b. Mansur en-Nâcî‘den rivâyet alan muhaddisler, cerh-ta‘dil âlimlerince sika kabul edilmişlerdir.

Sonuç olarak řu hususu ifade edebiliriz ki sika olarak kabul edilen râviler, mezkûr muhaddislerden hadis rivâyet etmiş ve *Kütüb-i Tis* ‘a müellifleri başta olmak üzere diğer musannifler de onların hadislerini tahrir etmişlerdir. Bu nedenle bid‘atla itham edilen her iki muhaddisten hadis rivâyet etme hususunda bir sakıncanın olmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMÎD, Abdüsettar el-Kutsi, Râvinin Adâleti Problemi Açısından Ehl-i Bid'atın Rivâyetleri, *Hadis Araştırmaları*, çev. Selahattin Polat, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

A'ZAMÎ, Ali Zarif, *Muhtasarü Târîhi'l-Basra*, Müessesetü Hindâvî, Kâhire 2017.

AĞIRAKÇA, Ayşe, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbîler*, Akdem Yayınları, İstanbul 2015.

AHMED NAİM, *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Mukaddimesi*, Ankara 1987.

AKGÜN, Hüseyin, *Sahabe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

AKSOY, Muammer, *Hasan el-Basrî ve Hadis İlmindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, SBE, 2016.

ALTIKULAÇ, Tayyar, "Hammâd b. Seleme", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 488-489.

-----, "İkrime el-Berberî", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 40-42.

ÂSİM EFENDÎ, Kâmus Tercümesi, çev. Osman Koç, y.y, İstanbul 2003

AYCAN, İrfan, *Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi*, Dinî Araştırmalar, b.y. 1999.

-----, "Temîm", *DİA*, Ankara 2011, c. XL, s. 418-419.

AYDINLI, Abdullah, "Sahîfe", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 522-523.

----- *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2013.

AYDINLI, Osman, *Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri*, İslâmî Araştırmalar, 2003.

BAKIR, Abdulhalik, "Basra", *DİA*, Ankara 1992, c. V, s. 109.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tubbâ - Ömer Enis et-Tubbâ, Mevsu'atu'l-Me'arif, Beyrût 1987.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-Sügrâ*, thk. Yahya Haşşab, Darü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1982.

BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Tarihü'l-Kebîr*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2008.

-----, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar'u min Umûri Resulillah Sallallahu Aleyhi Veselem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, Darü'l-Kütübi'l ilmiye, Beyrut 2008.

CANAN, İbrahim, "Enes b. Mâlik", *DİA*, İstanbul, 1995, c. XI, s. 234.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Sünen-i Ebu Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, y.y, 2011.

ÇELEBÎ, İlyas, "Mu'tezile", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 391-401.

ÇELİK, Ali, *Basra'da Hadis İlk Üç Asırda*, İlâhiyât, Ankara 2020.

----- *Basralı Muhtelit Râvîler (Hicrî İlk Üç Asır)*, BÜİFD, C. IV, sy. 8, Bingöl 2016/2.

ÇELİK, Bircan, *Ebû Kilâbe El-Cermî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, BÜ, SBE, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Bingöl 2018.

DEMİRCİ, Mustafa, "Zenc", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 249-251.

DUMEYNÎ, Misfir b. Ğurmullah, *et-Tedlîsü fi'l-Hadis Hakikatuhû ve Akamuhû ve Ahkamuhû ve Meratibuhû ve'l-Mevsûfüne bih*, b.y, Riyâd 1992.

DÜNDAR, Muhammed Mücahid, "Ehl-i Sünnet'in Siyâsî Temâyülü Olarak Osmâniyye ve Osmânîler", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2015.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. İzuddin, Beyrut ts.

EBÛ'L-HÜSEYİN EL-BASRÎ, Muhammed b. Ali Ebû'l Hüseyin el-Mu'tezilî, *el-Mu'temed fi usûli'l fikih*, thk. Muhammed Hamîdullah, Dımaşk 1965.

EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire 1996.

ED-DÂRÎ, Hâris Süleyman, *Devretü'l-Basra fi rivâyeti'lhadîs ve neşrihî*, *el-Mevsûatü'l-Basratü'l-Hadariyye el-Mevsûatü'l-fikriyye*, Câmiatü'l-Basra el-Merkezü's Sekâfî, Basra ts.

ED-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Abdullah Aydınli, Teharet, Madve Yayınları, b.y 1994.

ED-DEVİRÎ, Kahtân Abdurrahman, *el-Akîdetü'l-İslamiyye ve Mezâhiüha*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2012.

EL-ALÂÎ, Salâhüddîn Ebû Saîd b. Halîl b. Keykeldî *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'lmerâsîl*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî, , Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407.

- EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. Ruhi Fığlalı, İstanbul 2011.
- EL-BEK CERÎ, Ebû Abdullah Alâeddin Muğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekceri, *İkmalu Tehzibi'l-Kemal fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Muhammed Osman, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- EL-BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basri *Müsnedü'l-Bezzâr*, Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 1997.
- EL-CURCÂNÎ, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fi Duafai'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Dımaşk 2016.
- EL-ENDELÜSÎ, Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, nşr. Ahmed Emîn- v.dğr., Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Lübnan ts.
- EL-FESEVÎ, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân, *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-târîh*, Nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1989.
- EL-HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sadır, Beyrut ts.
- EL- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. Mu'azzam Hüseyin, b.y, Medine 1977.
- EL-HALEBÎ, Sıbt İbn 'Acemî eş-Şafîî, *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müdellesîn*, thk. Yahyâ Şefîk, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- EL-HİN, Mustafa Said, *el-îdah fi ulûmu-l hadis ve'l istilah*, Darü'l-kelimi't-Tayyib, Beyrût 2006.
- EL-İRÂKÎ, Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zur'a Zeynuddîn, *Kitâbü'l-Müdellesîn*, Thk. Re'fet Fevzî Abdülmuttalîb-Nâfîz Hüseyin Hammâd, Dâru'l-Vefâ, y.y. 1995.
- EL-İCLÎ, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Tarihu's-Sikât*, thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci, Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- EL-İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakatü'l-asfiyâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Mektebetü'l Hanci, Beyrut 1996.
- , *Marifetüs-Sahabe*, thk. Muhammed Hasan İsmail- Mes'ad Abdülhamid Sa'deni, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- EL-KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali, *Sübühü'l a'sâ fi sina'ti-l İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Dımaşk ts.

- EL-LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *er-Ref' ve't-temîl fi cerh ve ta'dîl*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut 1987.
- EL-KÂSİMÎ, Cemâlüddîn, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, thk. Muhammed Abdülhakim el-Kâdî, b.y, Beyrut 1981.
- EL-MÎZZÎ, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf b. Abdirrahman b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1983.
- EL-MU'TEZİLÎ, Muhammed b. Ali Ebû'l Hüseyin, *el-Mu'temed fi usûli'l Fıkıh*, thk. Muhammed Hamîdullah, Dımaşk 1965.
- EMİN, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, Hindâvî, Kahire 1933.
- EN-NECDÎ, Abdullah b. İsa b. İsmail, *Târîhu medîneti'l-Basra*, nşr. Fâhir Cebr, ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, Beyrut 2010.
- EN-NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Teharet, thk. Muhammed Nasıriddîn el-Albânî), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1996.
- EROĞLU, Cengiz, *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Basra*, Orsam, Ankara 2012.
- EROĞLU, Muhammed, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 77.
- ERUL, Bünyamin, "Semûre b. Cündeb", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 501-502. -----, "Tedlîs", *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 262-264.
- ES-SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-muğis*, thk. Salah Muhammed Ubeyda, Beyrut 1996.
- ES-SAN'ÂNÎ, Emir Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-efkar li-me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamîd, Medine ts.
- ES-SÜBKÎ, Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabâkatü'ş-Şâfi'yyeti'l-Kübra*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire ts.
- EŞ-ŞAFÎÎ, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, çev. İbrahim Çalışkan-Abdulkadir Şener, TDVY, Ankara 2012.
- EŞ-ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ el-Lahmî, *el-İ'tisâm*, b.y, Mısır ts.
- EŞ-ŞEHREZÛRÎ, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nurettin Itr, Dımaşk 1986.
- EŞ-ŞEYBÂNÎ, Ebu'l-Hasan İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dârü İbn Hazm, Beyrût 2012.

ET-TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Kitâbu Keşââfi İsttilâhâti'l-Fünûn*, Ofset Yayınları, İstanbul 1984.

ET-TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Dâvud Ebû Dâvud el-Fârisî, *Müsned-i Teyâlisî*, Darü'l-Me'rife, Beyrut ts.

EZ-ZEBÎDÎ, Ebû Feyz Muhammed Murtazâ *Tâcül'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1994.

FAYDA, Mustafa, "Abdullah b. Âmir", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 84.

-----, "Bey'atürriydân", *DİA*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 39-40.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 169.

GÖLCÜK, Şerafettin, *Kelam*, Tekin Kitapevi, Konya 2014.

-----, "Cehmiyye", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 234-236.

GÜLER, Zekeriyya, "Yezid b. Hârûn", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 521-523.

HÂMÎD, Abdussetâr, "Devrû'l-Basrati fi Tetvirî'l-Tefsîr fi'l Karneyni's Sânîve's Sâlisî'Hicriyeyn", *Mevsû'ati'l-Basrati'l-Hadâriyeti'l-Mevsû'ati'l-Fikriyye*, Câmi'atü'l-Basrati'l-Merkezi'l-Sekâfi, Basra 1990.

HANSU, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Otto Yayınları, Ankara 2012.

HATİP EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi*, nşr. Mahmûd Tahhan, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 2007.

-----, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut 1986.

-----, *Tarihu Bağdat*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

-----, *Şerefü ashâbi'l-Hadis*, nşr. M. Said Hatipoğlu, y.y, Ankara 1991.

HİTTİ, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV, İstanbul 2011.

HATİBOĞLU, İbrahim, "Şu'be b. Haccâc", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 224-226.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Cîl, Beyrût 1992.

İBN ADÎ, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

İBN BEREKAT, Muhammed b. Ahmed, *el-Kevkebü'n-Nîrat fî marifeti Men İhtalete Miner-Rûvat ves-Sikat*, thk. Abdü'l Kayyum, Mektebetü'l Emdadıye, Mekke 1999.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Darul Kütübi'l-İlmiye, Beyrût 1971.

-----, *Âdâbü's-Şâfiî ve Menâkibuhû*, thk. Abdülğaniy Abdilhâlık, b.y, Halep ts.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Telkîhu fihûmi ehli'l-eşer ve el-Müctebâ mine'l-müctenâ*, nşr. Ali Hasan, Kahire 1975.

İBNU'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed, *el-Lubab fî tehzibi'l-ensâb*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, ts.

İBNU'L-ESÎR, Mecdüddîn Ebû's-Saadât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, b.y, Beyrut ts.

İBN FÂRÎS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Şihabüddin Ebu Amr, Beyrut 2012.

İBN HACER, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2010.

-----, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm Zeybâk-Adil Mürşîd, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût ts.

-----, *Hedyu's-sârî*, Kahire 1988.

-----, *Nuhbeti'l fiker şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara 1971.

-----, *Takribü't-Tehzîb fî rical'il kütüb'ü-tis'a*, Thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiye, Lübnan 2010.

-----, *Fethu'l-Bârî*, İstanbul 2011.

-----, *Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, thk. Abdülğaffâr Süleymen el-Bendârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407.

-----, *Nüzhetü'n-nazar*, Kahire 1934.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed, *Târihü İbn Haldûn*, thk. Halil Şuhâde-Suheyl Zukkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2000.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Câmi' fi'l-îlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, çev. İsmail Cerrahoğlu, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

-----, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-İbrahim Zeybak, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998.

İBNU'L HANBELÎ, Radiyüddîn Muhammed b. İbrahim, *Kafvü'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, b.y, Halep 1408.

İBN HİBBAN, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Haydar Abad, Dâiretü'l-Ma'ârifî, Osmaniye 1978.

-----, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, thk. Mecdi b.Mansûr, Dâru'l Kütübi'l-İlmiye, Beyrût 1995.

-----, *Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. Dâru'l-Sami'î, Riyâd 2000.

İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahih-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Beyrut 1970.

İBN KEYYÂL, Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ahmed, *el-Kevâkibü'n-Neyyirât fi Ma'rifeti Men İhtelata mine'r-Ruvâti's-Sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdurabinnebi, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke 1994.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim . Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Mearif*, nşr. Servet Ukkâşe, Dârü'l-Mearif, Kahire ts.

İBN MACE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mace el-Kazvînî, *Sünen*, Diyet, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, by, ts.

İBN MAÎN, Ebû Zekeriyâ b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, "*Yahya b. Maîn ve kitâbuhü't-târih*", nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslâmî, Mekke 1979.

İBN MANZÛR, Ebül'-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990.

İBN MURTEZÂ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Darü'l-kelimi't-Tayyib, Beyrut 1961.

İBN MUHAMMED, Nu'mân, *Kitâbü Ma'deni'l-cevâhir fi târihi'l-Basra ve'l-Cezâir*, nşr. Muhammed Hamidullah, ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Beyrût 1972.

- İBN RECEP, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Camiü'l-Ulum ve'l-Hikem*, Beyrut 2017.
- İBN SALÂH, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nurettin Itr, Dımaşk 1986.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kâhire 2001.
- İBN TEYMİYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'l-Fetâvâ*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 2012.
- İBN VÂZİH, Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *el-Büldân*, nşr. Muhammed Emin ed-Dannâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- KÂDİ ABDÜLCEBBÂR, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdulkerîm Osman, b.y., Kahire 1988.
- KAHRAMAN, Hüseyin, *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürciî Râvîler*, Emin Yayınları, Bursa 2011.
- KALLEK, Cengiz, "Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 545.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Abdullah b. Haris el-Hâşimî", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 105.
- KARAMAN, Hayreddin, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 6.
- KAYA, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtlât*, Rihle Kitap, İstanbul 2011.
- KOÇYİĞİT, Talât, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, AÜY, Ankara ts.
- KUDÂT, Emin, *Medresetü'l-hadis fi'l-Basra: hattâ el-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- , *Fecru'l-İslam*, Kelimât, Hindâvî, Kahire 1933.
- KUTLU, Sönmez, "Mürchie", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, s. 42.
- KUZUDİŞLİ, Bekir, *Hadis Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017.
- MANSÛRÎ, Nizâr, *en-Nusra li-şîati'l-Basra*, Merkezü'l-Basra li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs, Basra 2004.
- MURTAZÂ EZ-ZEBÎDÎ, Ebü Feyz Muhammed *Tâcül-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, Beyrut 1994.

- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahihî'l Muhtasar Mines-Süneni Bi Naklil Adli Anil Adli İla Resulillahi Sallallahu Aleyhi Vesselem*, Thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Dimaşk 2016.
- NÂCÎ, Abdulcebbâr, *Târihü'l-Hareketi'l-Fikrîye fi'l-Basra fi'l-Asri'l-İslam*, Dâru'l-Hikme Câmi'atu'l-Basra, Basra 1991.
- ÖNKAL, Ahmet, "Bekir b. Vâil", *DİA*, Ankara 1992, c. V.
- ÖZ, Mustafa, "Ma'bed el-Cuhenî", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 281.
- , "Şîa", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 121-123.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, "Vekî' b. Cerrâh", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 8-9
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Büsr b. Ebû Ertât", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 494.
- , "Bişr b. Mervân", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 223.
- ÖZDEMİR, Veysel, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl, İlâhiyât*, Ankara 2014.
- ÖZKAN, Halit, "Tayâlisî", *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 188-189.
- ÖZKAN, Mustafa, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Ankara Okulu, Ankara 2008.
- RÂĞİB EL-İSFEHÂNÎ, *Müfredâtu elfâzî'l-Kur'an*, Thk. Savfân Adnân Dâvûdî, y.y, Beyrut 1992.
- RÂMEHÜR MÜZÎ, Hasan b. Abdirrahman, *el-Muhaddisü'l-fasıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dimaşk 1984.
- SALİH, Ahmed Ali, *et-Tanzîmâtü'l-İçtimâ'îye ve'l-İktisâdiye fi'l-Basra*, Matba'atu'l-Ma'arif, Bağdat 1953.
- SALLÂBÎ, Ali Muhammed, *İslâm Târîhi*, çev. Şerafettin Şenaslan-Faruk Aktaş, Ravza Yayınları, İstanbul 2009.
- SELÂR, Emînüddin Ebû Muhammed Abdülvahâb, *Tabakâtü'l-Kurrâi-s-Seba*, thk. Ahmed Muhammed 'Azuz, Mektebetü'l-'Asriye, Beyrut 2003.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "Muattıla", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXX, s. 330-331.
- SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, b.y, ts.
- SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, "Vâsıt", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, s. 541-544.
- SÛT, Abdunnasır, *Basra ve Mutezile I-III. Asırlar*, İlâhiyât, Ankara 2016.
- , *İslâm Düşüncesinde İlk Muhalifler Ma'bed el-Cuhenî ve Gaylân ed Dimeşki*, Fecr, Ankara 2014.

- SÜYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrût 1993.
- , *Esmâü'lmüde'llisîn*, Süleymâniye Kütüphanesi, yazma, 297. 3, vr. 111-113.
- ŞEHRİSTANÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Mile ve'n-nihal*, nşr. Muhammed Seyyid Kilani, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 1967.
- , *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2000.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtu'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 2001.
- TOKSARI, Ali, "Humejd et-Tavîl" *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 356-357.
- TOPGÜL, Muhammed Enes, *Hadis Râvilerinde Şîlik Eğilimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, thk. Yasir Hasan, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2015.
- UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, İstanbul 1992.
- UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *Kitâbu'd-Duafâ*, Darü'l İbn-i Hazm, Beyrut 2008.
- ULU, Arif, "Hadis Rivâyetinde İsnadın Başlaması ya da Fitnenin Tarihi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 305-307.
- ÜNAL, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr, Ankara 2005.
- ÜNLÜ, Nuri, "Deyrülcemâcim", *DİA*, İstanbul 1994, c.IX, s. 270.
- ÜZÜM, İlyas, "Osmâniyye", *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIII, s. 480-481.
- , "Kaderiye", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 64.
- , "Mücessime", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 449-450.
- VARLIK, Nükhet, "Tâun" *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 175-177.
- VEKÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayân Vekî' ed-Dabbî, *Ahbârü'l-Kudât*, nşr. Abdülaziz el-Merâgî, Kahire 1947.
- YARAN, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 129-131.
- YARDIM, Ali, "İmrân b. Husayn" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 232-233.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, "İbnü'l-Eş'as, Abdurrahman b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI, s. 33.

- YILMAZ, Can, “Hulefâ-i Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem Dergisi*, sy. VI, Konya 2005.
- YİĞİT, İsmail, “Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, İstanbul 2007, c.34, s. 53-55.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2007.
- , “Sadûk”, *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 431.
- ZEBÎDÎ, *Tâcül’l-‘arûs*, c. XI, s. 257; Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzı’l-Kur’an*, thk. Savfân Adnân Dâvûdî, y.y, Beyrut 1992.
- , *Sahih’i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, DİB. Yayınları, Ankara 1987.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1988.
- , *el-İber Fi Haber Men Gaber*, Darü’l-Fikr, Beyrut 1997.
- , *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvan Araksûsi-Muhammed Berakat, Darü’r-Risaletü’l-Alemiyye, Beyrût 2009.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	MESUT ÇETİN
Doğum Yeri	GENÇ/ BİNGÖL
Doğum Tarihi	21.06.1992

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	YDS (.....)
--------	-------------

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
Görevi/Pozisyonu	Vâiz
Tecrübe Süresi	8 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	Dini Yüksek İhtisas Eğitim Kursu
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Genç / Merkez
E-mail	r.mesut85@gmail.com

